

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
Slovenský komitét slavistov
Centrum pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta

© Slovenský komitét slavistov
© Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
© Centrum pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie ***Martin Luther po päťsto rokov*** organizovanej Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV v rámci riešenia projektu APVV -16-0514 v spolupráci s Centrom pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta a Centrom spirituality Východ-Západ Michala Lacka dňa 5. októbra 2017 v Košiciach.

Editor

Doc. Róbert Lapko, Th.D., PhD.

Autori

*Doc. Róbert Lapko, Th.D., PhD.; Prof. Dr. Christoph Levin;
Doc. Ing. Bohdan Hroboň, PhD., M.A.; ThDr. Juraj Pigula, PhD.;
SSDr. Blažej Štrba, PhD.; Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.*

Recenzenti

Prof. Peter Olekšák, PhD.
Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.

Technická redakcia a spracovanie textu

Martin Žeňuch

Publikácia patrí k výsledkom riešenia projektu
*APVV-16-0514: Terminologické diskurzy a špecifiká
biblických jazykov vzhľadom na preklady Biblie do slovenčiny.*

Pre Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov
a pre Centrum pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta vydala VEDA,
vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava.

ISBN 978-80-89489-35-0
EAN 9788089489350

Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied
Slovenský komitét slavistov
Centrum pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta

Martin Luther

po päťsto rokoch

Bratislava 2018

Obsah

RÓBERT LAPKO, Na počiatku bolo Slovo	7
CHRISTOPH LEVIN, Preklad Biblie Martinom Lutherom a jeho najnovšia revízia	12
BOHDAN HROBŇ, Lutherov prínos k výkladu žalmov.	24
JURAJ PIGULA, Náboženský a teologický vývoj Martina Luthera v erfurtskom kláštore	33
BLAŽEJ ŠTRBA, Milosť v moderných vydaniach Lutherovej Biblie a v banskobyst- rickej Biblii wittemberského vydania z roku 1555	42
PETER ZUBKO, Slovenský Žaltár kalvínskej cirkvi z roku 1752	73

Na počiatku bolo Slovo

Róbert Lapko

Dňa 31. októbra 1517 Martin Luther, nemecký kňaz, augustiniánsky mních a profesor teológie, zverejnil v univerzitnom meste Wittenberg 95 téz s kritikou pomerov v Cirkvi.

Po 500 rokov od spomenutej udalosti, ktorá vyvolala mohutný ohlas a stala sa počiatkom reformácie s veľkým vplyvom na vývoj na kontinente, katolíci a protestanti hovoria o Martinovi Lutherovi spoločne.

Sme k tomu vyzvaní aj spoločným vyhlásením pri príležitosti katolícko-luteránskej pripomienky reformácie 31. októbra 2016 pápežom Františkom a predsedom Svetového luteránskeho zväzu biskupom Munibom Younanom počas ekumenickej modlitby v švédskej katedrále v Lunde: „Vyzývame všetky luteránske a katolícke farnosti a spoločenstvá, aby boli odvážne a kreatívne, radostné a naplnené nádejou v ich záväzku pokračovať na veľkej ceste, ktorá je pred nami. Namiesto konfliktov z minulosti, nech Boží dar jednoty medzi nami vedie spoluprácu a prehĺbuje našu solidaritu. Primknutím sa vo viere ku Kristovi, spoločnou modlitbou, vzájomným načúvaním, životom Kristovej lásky v našich vzťahoch, my, katolíci a luteráni, otvárame sa sile Trojjedného Boha. Zakorenení v Kristovi a vydávajúci o ňom svedectvo, obnovujeme naše odhodlanie byť vernými ohlasovateľmi Božej bezhraničnej lásky k celému ľudstvu.“

Kardinál Kurt Koch v súvislosti s týmto vyhlásením konštatuje, že po dlhej histórii oddelenia, sme boli schopní vo viere prekonať starý konfesionalizmus rozdelení a uvedomili sme si, že rozkol západného kresťanstva nasledujúci po reformácii nemohol zničiť spoločné korene kresťanskej viery. V tomto novom svetle aj zo strany katolíkov bolo možné pozitívne hodnotiť reformáciu z Wittenbergu na základe jej úmyslov a pojať iným spôsobom reformátora Martina Luthera.

Pripomienku v roku 2017, ktorá pripomína začiatky reformácie, je teda potrebné chápať ako pozvánku vrátiť sa k pôvodným obavám Martina Luthera a položiť si otázku, čo znamenajú dnes, pre katolíkov a pre protestantov, ako aj tiež pre ekumenizmus vo všeobecnosti, po päťsto rokoch rozdelenia. Ak sa pripomienka reformácie bude diať v tomto duchu, vo vzájomnom spojení, môžeme od nej očakávať nové a odvážne podnety pre proces ekumenického zbližovania medzi katolíkmi a protestantmi.

To bolo aj dôvodom zorganizovania vedeckej konferencie Martin Luther po 500 rokoch Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV v spolupráci s Centrom pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta a Centrom spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košiciach dňa 5.10.2017.

Iba seriózne prehĺbenie znalostí o postave Martina Luthera, o jeho kritike Cirkvi a pontifikátu v tom čase isto pomôže prekonať klímu vzájomnej nedôvery a rivality, ktorá počas dlhého obdobia v minulosti charakterizovala vzťahy medzi katolíkmi a protestantmi. Takto sa vyjadril pápež František:

Pozorné a rigorózne štúdium, oslobodené od predsudkov a ideologických polemík, umožňuje cirkvám, ktoré sú dnes v dialógu, rozlišovať a prijať to, čo bolo v reformácii pozitívne a legitímne, a dištancovať sa od chýb, zveličovania a pádov, uznajúc hriechy, ktoré viedli k rozdeleniu.

Nepochybne, rozdelenie bolo nesmiernym prameňom utrpenia a nepochope-
nia, ale zároveň nás to priviedlo k tomu, aby sme si úprimne priznali, že bez Ježiša
Krista nemôžeme urobiť nič, a dalo nám možnosť lepšie pochopiť niektoré aspekty
našej viery. S vďačnosťou uznávame, že reformácia prispela k tomu, že predovšetkým
Sväté písmo sa stalo viac centrom života Cirkvi. Písmo, ktoré podľa Luthera má pri-
márne hodnotu ako Božie oslovujúce živé slovo – *viva vox Dei* (živý Boží hlas).¹

„Ako môžem mať milosrdného Boha?“ Toto je otázka, ktorá neustále trápila
Martina Luthera. Vskutku je to otázka správneho vzťahu s Bohom, je rozhodujúcou
otázkou života. Ako je známe, Martin Luther objavil tohto milosrdného Boha v Dob-
rej zvesti Ježiša Krista, ktorý sa vtelil, zomrel a vstal z mŕtvych. V koncepte „*iba*
z Božej milosti“ sa nám pripomína, že Boh je vždy iniciatívny a predchádza akúkoľ-
vek ľudskú odpoveď v tej istej chvíli, keď sa snaží túto odpoveď vyvolať.

Boh je iniciatívny aj teraz. Ježiš sa za nás prihovára ako prostredník u Otca
a prosí ho za jednotu svojich apoštolov, „aby svet uveril“ (Jn 17,21). Ako kresťania
budeme vierohodným svedectvom milosrdenstva v takej miere, v akej bude každo-
dennou skúsenosťou medzi nami odpustenie, obnova a zmierenie. Spoločne môžeme
ohlasovať Božie slovo svetu a konkrétne i radostne prejavovať Božie milosrdenstvo,
predovšetkým keď obraňujeme a slúžime dôstojnosti každej osoby. Bez tejto služby
svetu a vo svete je kresťanská viera neúplná.

Pápež František k tomu dodáva, že spoločným štúdiom sa dotykame ovocia
pôsobenia Ducha Svätého, ktorý prekračuje každú prekážku a premieňa konflikty na
príležitosti rastu v spoločenstve.

Zborník príspevkov reflektuje jednak vyššie povedané a slúži riešiteľské-
mu kolektívu v úvodnej fáze riešenia projektu *Terminologické diskurzy a špecifiká*
biblických jazykov vzhľadom na preklady Biblie do slovenčiny (APVV-16-0514)
na oboznámenie sa so skúsenosťami odborníkov s prekladateľskou prácou so sta-
rovekými textami.

Vznik terminologickej nomenklatúry je vzhľadom na zložitosť konfesionálne-
ho prístupu k otázkam prekladania Biblie do slovenského jazyka komplexnou zále-
žitosťou. Dôležitou súčasťou prípravy nomenklatúry je rešpektovanie princípov cie-
ľového jazyka prekladu. To znamená, že preklad biblických textov musí rešpektovať
systémovú štruktúru a zákonitosti slovenského jazyka vo všetkých jeho rovinách.

Komunikačná funkcia je významnou zložkou jazyka prekladu biblických textov.
Tento fakt sa pri prekladoch textov náboženského a biblického charakteru do spisovnej
slovenčiny do značnej miery podriaďuje estetickému videniu náboženského štýlu či

¹ Porov. M. Valčo, K. Valčová, Teologické posolstvo Lutherovej reformácie a výzvy súčasnej doby, ŽU/
EDIS-vyd. ŽU: Žilina, 2012, s. 38.

liturgického jazyka, ktorý úzko súvisí s konfesionálnym povedomím, pre ktoré preklad vzniká. V konkrétnom konfesionálnom prostredí preto komunikačnú funkciu jazyka dopĺňajú také jazykové a štylistické prostriedky, ktoré neraz umelo zdôrazňujú princípy konfesionalít na úkor štylisticko-gramatickej štruktúry jazyka, v ktorom preklad pôsobí (napr. Hospodin – Pán, Jakob – Jakub, Noah – Noe, Prvý alebo Druhý list Solúnskym – Solúnčanom). Nevyhnutnosť čo najlepšie porozumieť textu Biblie je teda založená na správnom poznaní termínov, používaní biblických mien, opise reálií a pod. Tento princíp je základným predpokladom, na ktorom svoje prekladateľské dielo založili nielen solúnski bratia či prekladatelia prvého prekladu Kamaldulskej Biblie do slovenčiny.

Pre slovenské kultúrne prostredie je nevyhnutné, aby preklad Biblie bol vzhľadom na spisovnú podobu slovenčiny využiteľný vo všetkých oblastiach náboženského i kultúrneho života tak, ako sa tento prirodzený jav uplatňuje v celom spektre slovanských jazykov i v neslovanských jazykových prostrediach. Aktuálnosť riešenia tejto problematiky vychádza predovšetkým z toho, že na Slovensku existuje niekoľko rozmanitých prekladov Biblie do spisovnej slovenčiny. V nich sa však odráža predovšetkým konfesionálny prístup.

Cieľom projektu je preto definovať nomenklatúru pojmov a pomenovaní nadkonfesionálneho charakteru, ktorá bude plne rešpektovať princípy a požiadavky cieľového (spisovného slovenského) jazyka. Súčasťou riešenia bude podrobné preskúmanie dejín slovenských prekladov, ich metodika, jazyková problematika, vydávanie a kultúrny vplyv medzi Slovákmi, a to medzi všetkými konfesionálne i interkonfesionálne (ekumenicky) determinovanými prostrediami, ktoré preklady tvorili. Ďalší cieľ sa realizuje pomocou nového moderného prekladu z pôvodných textov; konkrétne pôjde o preklad dvoch koherentných a samostatne existujúcich textov: Evanjelia podľa Lukáša a evanjelia podľa Jána. V rámci projektu sa vydajú významné vybrané dobové slovenské preklady s kritickým komentárom.

Treba zdôrazniť skutočnosť, že pri tvorbe komentovaného vydania prekladu sa nebudie prihliadať na ekumenický, ale na nadkonfesionálny rozmer biblického textu, ktorého sémantiku v národnom prostredí možno vyjadriť práve pomocou neutrálnych jazykových prostriedkov, prístupných všetkým používateľom kodifikovanej podoby slovenčiny.

Produkcia terminologickej nomenklatúry spolu s ukázkovým prekladom vybraných častí biblického textu do spisovnej slovenčiny bude odpoveďou na akútnu potrebu slovenského kultúrneho prostredia – mať k dispozícii spoločný moderný a vedecky, najmä z jazykového hľadiska argumentačne podložený preklad biblických kníh z pôvodného jazyka do slovenčiny.

Sledovaný cieľ projektu dáva dôraz na nevyhnutnosť produkcie prekladu do spisovného jazyka ako nástroja, ktorý figuruje v systéme religióznej kultúry vo funkcii prostriedku na čo najjasnejšie vyjadrenie zmyslu textu, ktorý vznikol v biblických jazykoch. Selekcia dvoch mimoriadne relevantných textov predurčuje tento projekt na úspešnú realizáciu v naplánovanom časovom horizonte.

Analogické prekladové projekty do iných moderných spisovných jazykov sa jednoznačne osvedčili ako obrovský prínos pri rozvíjaní kultúrneho i jazykového bo-

hatstva daných národov. Treba zdôrazniť, že výstup projektu nájde maximálnu možnú aplikáciu v kultúrnych, akademických a spoločenských inštitúciách zameraných na duchovné a národné obohatenie.

Metodiku projektu v prvom rade predstavuje aplikácia moderných prekladateľských techník. Vzhľadom na fakt, že pôjde o preklad z „mŕtveho“ jazyka, nevyhnutným postupom bude zohľadnenie výsledkov moderných vedeckých bádani zdrojového jazyka a samotného obsahu vybraného textu. Rovnako relevantným kritériom bude plné rešpektovanie princípov cieľového slovenského jazyka, pre ktorý je nevyhnutná normatívna tvorba biblickej nomenklatúry. Pracovný postup sa bude opierať aj o podnety a skúsenosti prekladateľov zaangažovaných v širokej škále doteraz vykonaných biblických prekladov. Prvá reflexia zborníka s názvom *Die Bibelübersetzung Martin Luthers und ihre neueste Revision* (Preklad Biblie Martinom Lutherom a jeho najnovšia revízia) je od hlavného pozvaného host'a konferencie profesora Christopha Levina.

Christoph Levin sa narodil sa v roku 1950 v Duisburgu. Po štúdiách evanjelickej teológie v Tübingene, St. Andrews, Marburgu a Göttingene začal v roku 1977 pracovať ako vedecký asistent Starého zákona v Göttingene. Od roku 1998 pôsobil ako profesor Biblických vied na Ludwig-Maximilians Universität v Mníchove, na ktorej bol v rokoch 2009-2015 dekanom Evanjelickej teologickej fakulty. Súčasne v rokoch 2010-2013 bol prezidentom medzinárodnej organizácie pre štúdium Starého zákona (IOSOT). Súčasťou príprav na slávenie 500. výročie reformácie bol v rokoch 2010-2016 realizovaný projekt revízie Lutherovho prekladu Biblie. Prof. Levin bol zaangažovaný v tomto projekte ako koordinátor starozákonnej sekcie. Je autorom mnohých publikácií. Spomenieme: *Der Sturz der Königin Atalja: Ein Kapitel zur Geschichte Judas im 9. Jahrhundert v. Chr. (SBS 105)*. Stuttgart: Katholisches Bibelwerk 1982.; *Die Verheißung des neuen Bundes in ihrem theologiegeschichtlichen Zusammenhang ausgelegt (FRLANT 137)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1985.; *Der Jahwist (FRLANT 157)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1993. Získal viacero ocenení, spomenieme členstva vo Fínskej akadémii vied a čestného doktorátu na Univerzite v Helsinkách. Krátko pôsobil aj v pastoračii ako farár a ako univerzitný evanjelický kazateľ v Mníchove. Je ženatý a s manželkou Claudiou majú 4 deti.

Autorom nasledujúcej reflexie s názvom *Augustiniánska formácia Martina Luthera* je Dr. Juraj Pigala, ktorý je priorom rehole Sv. Augustína na Slovensku. Po absolvovaní doktoranského štúdia na prestížnom patristickom inštitúte Augustiniánum v Ríme prednášal na Katolíckej univerzite v Ružomberku a Univerzite Komenského v Bratislave. Je členom viacerých patristických spoločností. Venuje sa spiritualite a teológii sv. Augustína a patristickej exegéze. Patrí k tímu autorov Komentárov k Starému a Novému zákonu, ktoré vychádzajú na Slovensku. Je šéfredaktorom časopisu a webstránky Zsvätený život.

Príspevok *Lutherov vplyv na interpretáciu Žalmov* predniesol na konferencii docent Bohdan Hroboň. Je absolventom Technickej univerzity v Košiciach (výpočtová technika) a University of Oxford kde získal doktorát v odbore Stará zmluva. Pôsobí ako riaditeľ Biblickej školy a Nadácie kresťanského vzdelávania v Martine. Je

výskumným pracovníkom na Teologickej fakulte Trnavskej univerzity. Vede tím autorov pripravujúcich Komentáre ku knihe Žalmov. Bohdan pochádza z veľmi známej slovenskej farárskej evanjelickej rodiny Hroboňovcov – je to už 6 generácii farárov v ich rodine.

Prednášku s témou *Milosť v moderných – ostatných vydaniach Lutherovej Biblie a v banskobystrickej Biblii wittenbergského vydania z roku 1555* prednesol Dr. Blažej Štrba, ktorý po štúdiách filozofie na Pápežskej Lateránskej univerzite, teológie na Pápežskej Gregorovej univerzite, biblických vied na Pápežskom biblickom inštitúte v Ríme a na Fakulte biblických a archeologických vied v Jeruzaleme, prednáša biblické vedy na Teologickom inštitúte v Badíne - Univerzity Komenského v Bratislave a na Fakulte biblických vied a archeológie v Jeruzaleme. Je šéfredaktorom časopisu *Studia Biblica Slovaca* a členom niekoľkých slovenských a medzinárodných organizácií pôsobiach na poli biblických vied a katolíckej teológie.

Zborník príspevkov z konferencie je doplnený o príspevok s názvom *Slovenský Žaltár kalvínskej cirkvi z roku 1752* profesora Petra Zubka, ktorý pracuje ako vedecký pracovník v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV. Sústreďuje sa na okruh venovaný výskumu slovenského kultúrno-historického a religiózneho priestoru v interakciách národných a európskych hodnôt, predovšetkým na výskum vzťahov latinskej a byzantskej kultúrno-religiózneho tradície na Slovensku a v stredoeurópskom priestore, súčasťou je aj záujem o slovenské preklady Biblie.

Súčasťou vedeckej konferencie *Martin Luther po 500 rokoch* bola aj biblická výstava s názvom *Príbeh Biblie: od tabuľky ku knihe*, ktorou sme chceli popularizovať podobne ako Martin Luther Sväté písmo poukazujúc na slová sloganu 500 výročia *Am Anfang war das Wort*. Autorom výstavy bol kazateľ Michala Lapčák z Bratskej jednoty baptistov, absolvent Evanjelickej teologickej fakulty UK v Bratislave. Ako farár pôsobil desať rokov v Košiciach a momentálne pôsobí už desať rokov v Prešove.

Preklad Biblie Martinom Lutherom a jeho najnovšia revízia¹

Christoph Levin

Lutherov nemecký preklad Biblie nebol v žiadnom prípade jediný. A nebol to ani prvý preklad do nemeckého jazyka. Už v karolínskej a otónskej dobe vznikli pre potreby bohoslužby preklady jednotlivých textov v ľudovej reči. V nemeckom jazyku je najmenej 72 prekladov, ktoré predchádzali Lutherovej Biblii. Už čoskoro po vynájdení knihtlače Johannom Gutenbergom bola v roku 1466 v Štrasburgu vytlačená prvá hornonemecká Biblia Johannom Mentelinom. V priebehu polovice storočia ho niekoľko tlačiarň vydalo nie menej ako 14 krát. Tento preklad však samozrejme vychádzal zo zlej verzie latinskej Vulgáty. K nemu treba prirátať ďalšie štyri tlačené dolnonemecké Biblie. Luther zjavne nepoužíval týchto predchodcov. Pokiaľ ide o nejaké zhody týchto prekladov a Lutherovho prekladu, vznikli preto, že už pred Lutherom existovala v nemeckom jazyku biblická tradícia, ktorá zohrávala istú rolu v bohoslužbe a v ľudovej reči.

V porovnaní s predchádzajúcimi prekladmi bola Lutherova Biblia významným kvalitatívnym skokom, čo aj čiastočne vysvetľuje jej rozsiahly vplyv v priebehu nasledujúcej histórie. Okrem veľkého jazykového a básnického talentu Luthera tento rozdiel spočíva aj v tom, že preložil Bibliu priamo z originálu, a že mal k dispozícii v tom čase sa rozvíjajúcu hebrejskú a grécku jazykovedu humanistov. Rozhodujúce pre jazykové stvárnenie tejto Biblie bolo okrem toho aj teologické poznanie, ktoré dalo impulz reformácii.

Luther získal svoje reformátorské vedomosti zo štúdia Biblie. Ako novic v Erfurte – podľa neskoršieho vlastného vyjadrenia – začal s intenzívnym biblickým štúdiom, samozrejme vo forme latinskej Vulgáty. Odvtedy veľmi dobre poznal predmet, ktorý mal neskôr preložiť. Len čo bol povolaný na univerzitu vo Wittenbergu, začal vyučovať biblické vedy. V rokoch 1513-15 prednášal o *Žalmoch*, v rokoch 1515-16 o *Liste Rimanom*, 1516-17 potom pokračoval *Listom Galaťanom*, 1517-18 o *Liste Hebrejom* a v rokoch 1518-21 prednášal opäť o *Žalmoch*.

V tejto exegetickej práci nebol Luther mimo aktuálneho stavu bádania svojej doby. V roku 1506 vydal Johannes Reuchlin *De rudimentis hebraicis*, prvý solídny základný úvod do hebrejčiny. Luther knihu čoskoro získal a systematicky ju spracoval ešte pred svojou prvou prednáškou o *Žalmoch*. V roku 1516 pripravil Konrad Pellikan vydanie hebrejského žaltára v Bazileji. Luther ho dostal darom od svojho rádového spolubrata Johanna Langa. Neskôr vlastnil vydanie v Brescii tlačenej *Biblie Hebraica* z roku 1494. Doplnená jeho vlastnými marginálnymi poznámkami sa teraz nachádza

¹ Príspevok prof. Christopha Levina je vo formáte ním prednesenej prednášky na konferencii 5.10.2017 v Košiciach. Prednáška bola prednesená v nemčine. Na preklade prednášky do slovenčiny pracovali Dr. Gabriela Kolšovská, DDr. Peter Juhás a Mgr. Peter Čelúch.

v Štátnej knižnici v Berlíne. Vlastnil aj veľkú rabínsku Bibliu, ktorá sa však stratila; snáď išlo o *Bombergianu*, ktorá bola vytlačená v Benátkach v roku 1516/17 a 1524/25 a obsahovala veľmi dobrý text. V roku 1516 Erasmus Rotterdamský pripravil v Bazileji svoje vydanie gréckeho *Nového zákona*, ktoré – v tlači Nikolausa Gerbela zo Štrasburgu – slúžilo Lutherovi na hrade Wartburg ako prekladová predloha. Okrem gréckeho textu toto vydanie obsahovalo aj Vulgátu. Zásadný význam pre Lutherovo poznanie gréckeho jazyka bolo povolanie humanistu Philippa Melanchthona, pochádzajúceho z Bretten vo Falcku, synovca a žiaka Johanna Reuchlina, na Wittenbergskú univerzitu v auguste 1518. Už v *Komentári k Listu Galaťanom* z roku 1519 badať stopy tejto spolupráce.

Lutherov vlastný preklad Biblie začal so siedmimi kajúcimi žalmami, ktorých výklad vydaný roku 1517 je prvou publikáciou Luthera v nemčine. Čím jasnejšie sa kryštalizoval zlom s pápežstvom, tým naliehavejšie bolo využitie odvolania sa na Bibliu, a to jednak z dôvodu verejne sa môcť obhájiť, ako sa aj uistiť pri vlastných doktrínálnych rozhodnutiach. V Lipskej dišpute zo 4.-14. júla 1519 medzi Johannom Eckom a Lutherom spochybnil Luther autoritu pápeža a pripúšťal omylnosť koncilov. Koncil v Konštanc podriadil autorite Svätého písma. Nato vydal 15. júna v roku 1520 pápež Lev X. varovnú bulu *Exsurge Domine* o možnej exkomunikácii. V októbri 1520 venoval Luther pápežovi ešte jeden spis *O slobode kresťana* a apeloval na zvolanie nového koncilu. 10. decembra však demonštratívne spálil túto bulu pred Elsterskou bránou vo Wittenbergu. Najneskôr od tejto chvíle bol ponechaný len sám na seba, na svojich priateľov a kolegov vo Wittenbergu, saského kurfirsta ako aj na Bibliu ako základ jeho náuky. Exkomunikácia nasledovala bulou *Decet Romanum Pontificem* 3. januára 1521. Lutherov panovník kurfirst Friedrich Múdry ešte dosiahol, že Luther mohol svoje stanovisko vysvetliť a obhajovať sa pred najbližším Ríšskym snemom. To sa stalo 17. apríla 1521 vo Wormse. Keď bol Luther vyzvaný, aby odvolal svoje učenie, odmietol to a odvolal sa na svoje svedomie, ktoré je viazané Božím slovom. Potom mu Ríšsky snem uložil Ríšsku kliatbu. Lutherovi bol ale umožnený voľný prechod. Na spiatočnej ceste ho kurfirst nechal tajne uniesť a umiestnil ho na hrad Wartburg, kde zostal inkognito až do 6. marca 1522. Tu však okamžite rozvinul rozsiahlu literárnu činnosť.

V decembri 1521 Luther prerušil svoj pobyt na Wartburgu, aby sa vo Wittenbergu uistil, či je všetko v poriadku. Bol to Melanchthon, ktorý Luthera vyzval, aby začal s úplným prekladom Nového zákona, a tak skoncoval s chaosom rôznych prekladov jednotlivých častí, ktoré vznikli medzi kolegami vo Wittenbergu. Najdôležitejší bol primeraný preklad Pavlových listov. Keď sa Luther vrátil na Wartburg, začal v polovici decembra 1521 s prácou. Vo februári 1522 poslal rukopis prekladu evanjelií do Wittenbergu. 6. marca 1522 sa vrátil do Wittenbergu s konečným rukopisom celého Nového zákona - a to len po uplynutí jedenástich týždňov. Musel pracovať ako v ošiali. Síce mal už k dispozícii časti jeho vlastných prekladov a tiež latinský text poznal do značnej miery spamäti, predsa však je tento výkon takmer zázrak, najmä ak sa meria jazykovou kvalitou. Text bol samozrejme ešte nedokončený, ale spoločne s Melanchthonom bol podrobený dôkladnej revízii ešte predtým, ako sa

začal tlačiť v máji roku 1522. Podľa príkladu Hieronyma napísal Luther predslov ku kompletnému vydaniu a k jednotlivým knihám, z ktorých najdôležitejší je predslov k *Listu Rimanom*. 21. septembra bolo vydanie vytlačené, práve včas k Lipskému jesennému veľtrhu v 3000 kópiách. Tento takzvaný *Septembrový testament*² ešte neniesol meno autora. Na návrh Melanchthona sa k nemu pridalo 21 drevorezieb k *Zjaveniu sv. Jána* od Lukasa Cranacha a jeho dielne, ktoré boli vytvorené na základe Dürerových predlôh. Napriek vysokej cene sa vydanie rýchlo vypredalo. V decembri 1522 vyšlo druhé vydanie, tzv. *Decembrový testament*, ktoré už obsahovalo podstatné vylepšenia a stalo sa rozhodujúcou verziou.

Ihneď po uverejnení *Septembrového testamentu* sa Luther dostal k prekladu Pentateuchu, ktorý v rukopise existoval už v polovici decembra 1522. V spolupráci s Melanchthonom a hebraistom Matúšom Aurogallom, ktorý pochádzal z českého Chomutova, bol tento preklad prekontrolovaný a do konca augusta 1523 sa objavil v tlači. V januári 1524 vyšli historické knihy Starého zákona, v septembri 1524 Žalmy, v októbri 1524 múdroslovné knihy. Nasledovala ťažká práca na prorockých knihách, ktoré začali vychádzať v roku 1526. Od tohto momentu pokračovala práca stagnujúco. Bola v podstate uzavretá, keď sa Luther počas Augsburského Ríšskeho snemu v roku 1530 zdržiaval na Coburgu.

Zostali ešte *Apokryfy* [v katolíckej terminológii = Deuterokanonické knihy], teda tie knihy Starého zákona, pre ktoré neexistuje hebrejská predloha.

Počas 1520-tych rokov boli už hotové časti opakovane tlačené a neustále zlepšované. Po dvanástich rokoch bola dokončená celá Biblia. Ku koncu bol časový tlak enormný, pretože potreba orientácie podľa Biblie sa stala veľmi veľkou. Takisto tlačiarňi vyvíjali tlak, pretože chceli vzhľadom na vysoký dopyt profitovať. Luthera dokonca predbehla aj hornonemecká reformácia. V Zürichu vyšla už v roku 1529 úplná nemecká verzia Biblie, ktorá v niektorých častiach vychádzala aj z Luthera, v prípade prorockých kníh sa ale zakladala na tzv. *Wormských prorokoch*, teda na preklade vyhotovenom krstiteľmi Ludwigom Hätzerom a Hansom Denckom, ktorý bol vytlačený vo Wormse v roku 1527. V septembri 1534 vyšla vo Wittenbergu prvá úplná verzia Biblie – presne v čase konania Lipského jesenného veľtrhu a to v náklade 3000 exemplárov – s Lutherovými úvodmi a v prípade Starého zákona aj s drevorezbami z dielne Lukasa Cranacha. V časovom rozpätí rokov 1539 a 1541 revidoval Luther spolu so svojimi spolupracovníkmi ešte raz celú Bibliu. Posledné vydanie za jeho života vyšlo v roku 1545 a odvtedy je smerodajným textom.

Gigantická úloha prekladania Biblie z pôvodných jazykov, meraná podľa dnešných edičných projektov, bola dokončená prekvapivo rýchlo a má aj podľa dnešných meradiel vynikajúcu a vzhľadom na krátky čas jej vzniku prekvapivú kvalitu. Toto sa dalo dosiahnuť len v rámci tímovej práce. Novozaložená univerzita vo Witten-

² Slovo *Testament* označuje text Svätého písma. Tento tvar sa používa v nemeckom jazyku (Altes Testament – Starý zákon; Neues Testament – Nový zákon). *Septembrový testament* znamená teda preklad Nového zákona vydaný 21. septembra 1522. Podobne je to aj s nižšie uvedeným výrazom *Decembrový testament*.

bergu získala v priebehu iba niekoľkých rokov pozoruhodný počet vysoko kvalifikovaných vedcov a teológov z celého nemecky hovoriaceho sveta a dokonca aj mimo neho. Najvýraznejší z nich, okrem jazykového génia Luthera, bol Philipp Melanchthon, ktorý bol vynikajúci gréčtinár a vo filologickom ohľade Luthera presahoval.

Hebrejštinu zabezpečoval Matúš Aurogallus pochádzajúci z českého Chomutova. Práca prebiehala tak, že Luther pripravil prvý návrh, o ktorom sa potom spoločne diskutovalo. Pre konštantné revízne práce sa od roku 1531 vytvoril tím *Collegium Biblicum*, ku ktorému ako ďalší spolupracovníci patrili Caspar Cruciger z Lipska, Justus Jonas z Nordhausenu a wittenbergský pastor Johannes Bugenhagen, ktorý sa narodil vo Wolline v Pomoransku.

Na jazykové stvárnenie textu malo vplyv aj to, že spolupracovníci hovorili rôznymi nemeckými nárečiami. Luther pochádzal z Eisleбенu a Mansfeldu na južnom okraji Harzu, z rovnakej oblasti pochádzal aj Justus Jonas. Melanchthon naproti tomu hovoril severobadenským dialektom a Johannes Bugenhagen ako Pomoran hovoril východnou dolnou nemčinou. Ich konzultácie môžeme čiastočne sledovať prostredníctvom protokolov, ktoré boli spísané v neskoršom období Georgom Rörerom, ktorý pochádzal z Deggendorfu v Dolnom Bavorsku a protokoloval aj Lutherove rozhovory pri stolovaní.

Jazyková genialita Luthera bola ale pozoruhodná a uznávaná medzi ostatnými. Je to vidieť na prekladoch tzv. apokryfov, kde si tím musel vystačiť väčšinou bez Luthera, pretože bol chorý, alebo zaťažený ďalšími činnosťami. Týmto textom chýba charakteristická jazyková vitalita, ktorá vyznačovala Lutherovu rytmickú prózu.

Filologická kvalita prekladu, ktorú dnes môžeme len obdivovať, sa týka najmä lexikografie. Merané tým, čo má dnes k dispozícii semitistika ako porovnávací materiál – potom, čo v 19. a 20. stor. boli objavené veľké archívy s akadskou, ugaritskou, aramejskou a mimobiblickou hebrejskou literatúrou –, je Lutherova Biblia z roku 1545, a to napriek zväčša chýbajúcim lexikografickým pomôckam, vo veľmi dobrom stave. Trochu ináč to vyzerá v prípade hebrejskej slovesnej syntaxe. V tejto oblasti existuje ešte dnes rozsiahla diskusia, ktorej koniec je v nedohľadne. Vo všeobecnosti však musíme mať obrovský rešpekt pred filologickou kompetenciou humanistov zo začiatku šestnásteho storočia, ktorá sa zrodila len v priebehu niekoľkých desaťročí.

Je však o to viac prekvapujúce, že táto filologická kompetencia nebola spojená s vývojom historického vedomia v modernom zmysle. Pohľad na historický rozdiel medzi súčasnosťou a biblickým textom nadobudol na vážnosti len vďaka osvietenstvu. Sám Luther sa chápal ako súčasník biblických autorov. Nikdy by mu nezišlo na um, že biblickí autori vnímali svet úplne iným spôsobom ako on. V Biblii predstavená realita bola jeho súčasnosťou. To zodpovedá onej bezprostrednosti vo výtvarnom umení, ktorá ešte do 18. storočia zobrazovala biblické postavy ako súčasníkov. Jazykovej prítomnosti prekladu to len prospelo.

Každý preklad je stávaním mostu medzi zdrojovým a cieľovým jazykom. Musí reprodukovať zdrojový text čo najvernejšie a najpresnejšie a súčasne to musí robiť vo výrazových možnostiach cieľového jazyka. Pritom hrozí paradox, že ten, kto sa

príliš úzko viaže k východiskovému textu, minie správne porozumenie, pretože by sa to takto v cieľovom jazyku nikdy nepovedalo. Biblické preklady pred Lutherom strácali práve tým, že v nemčine zostali príliš latinizované. To, že sa Lutherov preklad od toho zreteľne líšil, mu spôsobilo vzhľadom na zaužívané veľkú kritiku, lebo išlo predsa o autentické reprodukovanie Biblie, teda o Božie slovo. Bolo mu vyčítané, že prekladal príliš voľne a tým narušoval východiskový text. Na túto kritiku odpovedal v slávnom *Otvorenom liste o prekladaní* z roku 1530, ktorý je dodnes modelom pre teóriu a prax prekladu.

„Hovorí sa: Ten, kto stavia cestu, má mnohých majstrov. Tak to cítim aj ja. Ľudia, ktorí nikdy neboli schopní správne hovoriť, a nehovoriac o tom, schopní prekladať, tí všetci sú mojimi majstrami a ja musím byť učňom ich všetkých. A keby som sa ich musel opýtať, ako po nemecky vyjadriť prvé dve slová Matúšovej *Liber generati-onis*, žiaden z nich by k tomu nevedel povedať ani „ň.“ A teraz posudzujú celé dielo, dobrí druhovia! Tak sa viedlo aj sv. Hieronymovi, keď prekladal Bibliu; celý svet bol jeho majstrom. Iba on nebol znalcom, a tak kritizovali dielo toho dobrého človeka ľudia, ktorí by neboli dosť dobrí ani na to, aby mu čo i len topánky čistili.“

Pretože Luther si bol vždy vedomý toho, že išlo o preklad Božieho slova, venoval najväčšiu možnú starostlivosť reprodukovaniu pôvodného textu. Chcel čo najpresnejšie vyjadriť zmysel. Ako to bolo namáhavé, opisuje na príklade knihy Jób, ktorá ponúka najťažšiu hebrejštinu celého Starého zákona. „Snažím sa usilovne o preklad, že chcem povedať všetko čisto a jasne nemecky. Často sme sa stretli s tým, že sme štrnásť dní, tri až štyri týždne hľadali jedno slovo a nenašli sme ho vôbec. Na Jóbovi pracujeme my – teda magister Philip (Melanchthon), Aurogallus a ja – tak, že za štyri dni sme boli schopní dokončiť sotva tri riadky. Teraz, keď je to preložené do nemčiny a hotové, každý si ho môže prečítať a zvládnuť ho. Niektorí prebehne teraz očami po troch alebo štyroch listoch a na nič nenarazí, no nie je mu však známe, aké kláty a polená tam ležia, pretože on si teraz vykračuje ako po hoblňovaných doskách, no my sme sa museli potiť a strachovať, kým sme také kláty a polená odpratali z cesty, aby sa po nej mohlo tak príjemne kráčať.“

Zachytiť zmysel východiskového textu bol vecou svedomia a záležitosťou teologickej vážnosti. Tento zmysel sa však musel prejavovať v cieľovom jazyku. „Človek sa nemusí pýtať písmen v latinčine, ako správne hovoriť po nemecky, ako to robia títo osli, ale človek sa musí opýtať matky v dome, deti na uliciach, obyčajného človeka na trhu, a im všetkým potom pozeráť na ústa, ako hovoria a potom prekladať, takže to chápú a všimnú si, že sa s nimi hovorí nemecky.“ Tieto veľmi často citované vety boli v mnohých prípadoch nepochopené, akoby Luther urobil popularnosť ulice mierou svojho jazyka. V žiadnom prípade mu nešlo o prispôsobenie sa žargónu, ale o čo najlepšie vyjadrenie zmyslu zdrojového jazyka v cieľovom jazyku. Preto sa nezamestnával len na lexiku a gramatiku, ale na skutočne hovorený jazyk.

Pre Luthera patrila lingvistika a teológia k sebe. Poukazuje na pravidlá, ktoré učili Aristoteles a scholastici: „že slová majú slúžiť veci, nie vec slovám.“ Lebo „načo sú slová, keď chýbajú veci?“ Pretože Boh si vybral jazyk ako prostriedok

zjavenia, preklad Biblie by nemal porušovať pravidlá gramatiky, ale nemal by im dať ani absolútnu suverenitu. Chápanie Písma si vyžaduje Ducha Krista, bez ktorého ani jazykové umenie nie je ničím.

Luther uvádza niekoľko príkladov v spomínanom *Otvorenom liste*. Najznámejší z nich je slovíčko „sám“ (*allein*) v preklade listu Rimanom 3:28: „Tak si teda myslíme, že človek je ospravedlnený bez skutkov zákona, (len) samou vierou.“ To bol základ pre Lutherovu teológiu. Avšak v pôvodnom texte neexistuje pre „samou“ ekvivalent. „Tak som v Rimanom 3 asi vedel, že v latinčine a gréčtine nestojí *solum*, o tom ma *pápeženci* nemusia poučovať. Je to pravda. Tieto štyri písmená *sola* v ňom priamo nie sú; (na) ktoré oslie hlavy zazerajú ako krava na nové vráta. Avšak nevidia, že zmysel textu to obsahuje, a keď sa to chce vysvetliť jasným a energickým spôsobom, musí to byť jeho súčasťou, pretože som chcel hovoriť po nemecky, a nie latinsky alebo grécky.“

„Ako Kristus hovorí: *Ex abundantia cordis os loquitur*. Ak budem nasledovať oslov, budú mi predkladať písmená, a tak aj prekladať: *z hojnosti srdca hovoria ústa*. Povedz mi, hovorí sa to takto po nemecky? ... Takto to nepovie povedať žiadny Nemec. Lebo *hojnosť srdca* nie je nemčina, ako málo po nemecky znie aj *hojnosť domu*, *hojnosť kachiel*, *hojnosť lavičky*. No matka v dome a obyčajný človek povie: *čím je srdce naplnené, tým prekypujú ústa*.“ V skutočnosti to takto treba aj preložiť. Výsledok je presvedčivý a prešiel aj do všeobecného pokladu nemeckých prísloví.

Oblasť, na ktorú tu Luther poukazuje, je známa každému prekladateľovi a najmä každému prekladateľovi Biblie. Dnes je veľmi veľký počet biblických prekladov v nemeckom jazyku a stále rastie. Biblické spoločnosti kladú veľký dôraz na prezentáciu Biblie v dnešnej nemčine. Ide o druh hovorového štýlu, ktorý má prekročiť vzdialenosť dvoch tisícročí, čo nás oddeľuje od času autorov. Z obsahu sa však veľa stratí. Musíme vždy vidieť, že neexistuje jednoduchá rovnocennosť medzi tým, čo chce jazyk označiť a čo v skutočnosti hovorí. Táto nejasnosť je nevyhnutná a väčšinou ju nevšímame, pretože sme prekvapivo schopní dobre komunikovať napriek nedostatkom jazyka.

Keď sa to aplikuje na Bibliu, tento text ako Slovo Božie vyjadruje skutočnosť, ktorá sa nielen v skúsenosti dnešného sveta, ale aj sveta biblických autorov nenechá jednoducho zobraziť.

Biblia sľubuje to nevypovedané, čo obyčajný človek na ulici v žiadnom prípade nemá po ruke alebo mu to neleží jednoducho na jazyku. Zobrazuje druhú stranu našej ľudskej reality, kam nikto nemôže prísť (1 Tim 6,16). To sa v biblickom jazyku môže a musí cítiť. Je to posvätný jazyk. To je presne to, čo ho robí tak účinným v našom každodennom jazyku.

Pre preklad bol preto veľmi dôležitý východiskový text, lebo ho Luther so všetkými prostriedkami filológie, ktoré mal k dispozícii, bral nadovšetko vážne. Neponemčil len Bibliu, ale aj nemčinu, ktorá svoju jednotu ako spisovný jazyk získala až prostredníctvom prekladu Biblie, v určitej miere ju hebraizoval a pogréttil.

„Predsa som však nenechal príliš voľne zaobchádzať s písmenami, ale s veľkou starostlivosťou som so svojimi pomocníkmi dával pozor na to, aby som sa na niektorom

mieste, kde to bolo nevyhnutné, držal presne písmen a neprekladal voľne. „Ako príklad uvádza Ján 6,27: „Toho označil Boh Otec pečaťou“. „Po nemecky bolo by bývalo lepšie: „Toho potvrdil/vyznačil Boh Otec“, alebo: „Toho mal na mysli Boh Otec“. „Ale ja som sa tu skôr chcel odkloniť od nemeckého jazyka ako sa odkloniť od Slova.“

Špeciálny problém podľa dnešného štandardu predstavuje Lutherov voľný preklad žalmov. Prvá verzia jeho prekladu vyšla v roku 1524 a odvtedy bola viackrát dotlačená. Luther sa spolu s Melanchthonom a Aurogallom dlhú dobu snažil, aby zlepšili tento preklad. Pritom postupne došlo k posunu od dosť doslovného prekladu vo verziách z roku 1524 (2 vydania) cez 1525 (2 vydania) a 1528 k voľnejšiemu. V epilógu vydania z roku 1531 sa on sám ohľadom tejto veci bráni: „Ak by niekto chcel byť tak chytrý, aby povedal, že sme žaltár preložili príliš málo doslovne, ten nech je múdry sám pre seba a nech nechá náš žaltár bez hany. Lebo sme to vykonali vedome a všetky slová sme vážili na zlatej váhe a preložili do nemčiny so všetkou náležitou starostlivosťou. Bolo pri tom veľa vzdelaných ľudí. Ale nechajme v platnosti aj náš predchádzajúci nemecký žaltár, najmä pre tých, ktorí chcú vidieť na našom príklade, ako sa dostať bližšie a bližšie k interpretácii významu. Lebo pôvodný nemecký žaltár je na mnohých miestach bližšie hebrejčine a vzdialenejší nemčine, tento je však bližší nemčine a vzdialenejší hebrejčine.“ Na tomto tvrdení je možné vidieť, že si bol plne vedomý dilemy, či sa má pri znovu vydaní týchto básnických textov dávať dôraz skôr na zdrojový jazyk alebo na cieľový jazyk. Ako východisko navrhne, „akceptovať náš predchádzajúci nemecký žaltár“, teda uznávať bok po boku oba preklady ako rovnocenné.

Príležitostne nás láka sa kvôli prekladu hebrejského textu vrátiť k skoršiemu Lutherovi z roku 1524, na rozdiel od neskoršieho Luthera z 1531. Príkladom je Žalm 46,5: „Predsa len má mesto Božie zostať pekne veselé s jeho studničkami, lebo sú to posvätné obydlija Najvyššieho.“ Preklad je v takej miere voľný, že pri revízii z roku 1964 bola uvedená poznámka, ktorá poukazuje na verziu z roku 1524: „Luther pôvodne preložil doslovnejšie: Prúd so svojimi potokmi potešuje mesto Božie, sväté príbytky Najvyššieho.“ Pre verziu 2017 sme pôvodne zvažovali návrat k textu z roku 1524. Ale keď sme si uvedomili, že Luther tu v žiadnom prípade nezlyhal kvôli ťažkostiam s hebrejčinou, ale že vedome pozmenil text takýmto voľným spôsobom, ponechali sme neskoršiu verziu ako aj spomínanú poznámku.

Luther to sám komentoval v roku 1533 v spise „Sumár o žalmoch a dôvodoch prekladania“: „Kto chce hovoriť nemecky, nesmie použiť hebrejské slová doslovne, ale musí dbať na to, keď chce pochopiť hebrejského človeka, aby uchopil správne zmysel výpovede a premýšľal radšej takto: „Ako by to povedal v takom prípade nemecký človek? Ak už teda našiel také nemecké slová, ktoré mu poslúžia, nechá hebrejské slovo tak a povie význam voľne v najlepšej nemčine, akú ovláda.“

Lutherovi išlo len o to, aby bol len svedomitým prekladateľom, ktorý sa neodchyľuje od žiadneho zmyslu alebo myšlienky textu a aplikuje všetky prostriedky známe jemu ako učencovi. Ale svedomitosť a vernosť chápe tak, že tieto ho aj zaväzujú. Preto sa stará o oboje: na jednej strane je tu predmet / podstata textu a jeho myšlienka,

ktoré stoja nad všetkou gramatikou. Výsledok získaný z pochopenia obsahu určuje preklad. A znova, každé takéto uvažovanie a preklad musí byť gramaticky opodstatnené, za základ musí mať jazykovo možné porozumenie sporných pasáží. Tomuto cieľu sa Luther priblížil obdivuhodne blízko. Dokonca aj v mimoriadne odvážnych pasážach jeho nemeckého prekladu ukazuje, že zachováva gramatickú správnosť, určite s využitím všetkých daných možností.

Lutherov preklad narazil na obrovský dopyt. 3000 kópií *Septembrového testamentu* z roku 1522 bolo okamžite rozpredaných, takže už v decembri 1522 nasledovalo druhé vylepšené vydanie. Až do vydania celej Biblie z roku 1534 sa ráta 87 vydaní v tzv. hornej a 19 v tzv. dolnej [severnej oblasti] nemčine, pritom trikrát viac výtlačkov mimo Wittenbergu než v samotnom Wittenbergu. Tento preklad mal aj okamžitý európsky a ekumenický dopad. V Bazileji sa v rokoch 1522/23 objavilo vydanie s pripojeným glosárom pre hornonemeckých čitateľov, v Zürichu 1524 alemanské spracovanie. V tom istom roku bolo v Antverpách uverejnené holandské vydanie, ktoré bolo v rokoch 1525/26 v Bazileji vytlačené dvakrát. Katolík Hieronymus Emser uverejnil v roku 1527 preklad Nového zákona, v ktorom zmenil len niektoré pasáže oproti Lutherovi podľa Vulgáty. Odvtedy bol v tejto verzii prijímaný Lutherov preklad aj „staroveriacimi“ čitateľmi. Kompletná katolícka Biblia od Johanna Dietenbergera (1534) bola založená na Emserovom texte Nového zákona a na takmer nezmenenom texte Starého zákona od Luthera. Na Dietenbergerovej verzii bola neskôr založená *Mohučská (Mainz) Biblia*, ktorá bola katolíckym štandardným textom až do 18. storočia - takpovediac katolícka Lutherova Biblia. To umožnilo, že nemecká jazyková oblasť zostala jazykovo jednotnou, resp. sa takou stala a to napriek konfesiónalnemu rozdeleniu, ktoré bolo v roku 1555 v Augsburgu a v roku 1648 v Münsteri / Osnabrücku spečatené.

Mimo nemecky hovoriaci svet vydal Hans Mikkelsen v roku 1524 dánsky Nový zákon, ktorý bol výrazne ovplyvnený Lutherom. Pri preklade prvej dánskej kompletnej Biblie z roku 1550 nariadil kráľ Kristián III. nasledovať Lutherov text čo najvernejšie. William Tyndale preložil Nový zákon pod priamym vplyvom Erasma a Luthera do angličtiny. Bol za to prenasledovaný a musel opustiť krajinu. Jeho Nový zákon vyšiel v roku 1526 vo Wormse. Potom začal so Starým zákonom. Tyndaleovo dielo však nebolo dokončené, pretože bol popravený v roku 1536 na podnet Henricha VIII. práve pre tento jeho preklad – teda je to biblický prekladateľ - mučeník. Aj keď jeho text nebol úplný, silne ovplyvnil anglickú tradíciu a anglický jazyk.

Bol to text, ktorý používal William Shakespeare, a aj Biblia kráľa Jamesa z roku 1611 je ním ovplyvnená. Toho istého roku 1526, kedy bol vytlačený Nový zákon od Tyndalea, vyšiel švédsky Nový zákon, ktorý bol spracovaný na základe dolnonemeckej verzie Lutherovho zákona a latinského prekladu od Erasma. V roku 1541 vyšla Biblia od Gustava Vasa ako švédska kompletná Biblia, ktorá v prípade Starého zákona je prekladom Lutherovho textu do švédčiny. Vo Fínsku vydal Michael Agricola v roku 1548 svoj preklad Nového Zákona a v roku 1551/52 *Žaltár* a *Prorokov*,

čím vytvoril základ fínskeho spisovného jazyka. V rokoch 1555-1557 preložil Primus Trubar Nový zákon do slovinčiny. Bol vytlačený v Tübingene.

V Čechách existovali texty Biblie v ľudovom jazyku už od čias Jána Husa v 15. storočí. Prvá tlačená verzia Nového zákona pochádza z roku 1475, celá Biblia z roku 1488 (Melantrichova Biblia). Jan Blahoslav z Jednoty bratskej preložil v roku 1564 Nový zákon úplne nanovo, a od roku 1579 do roku 1595 preložili Českí bratia celú Bibliu, vrátane nehebrejskej časti s podrobným výkladom v šiestich zväzkoch (Kralická biblia). Príručné vydanie Biblie pripravil biskup Jednoty bratskej a slávny pedagóg Ján Amos Komenský roku 1658 v exile v Amsterdame. V slovenskej verzii z roku 1722 sa táto Kralická Biblia stala Bibliou evanjelických kresťanov aj na Slovensku. Na katolíckej strane bola v roku 1677 v Prahe vydaná Svätováclavská biblia. Prvým skutočne slovenským prekladom bol katolícky preklad publikovaný v rokoch 1829/1832.

V Nemecku to bola Lutherova Biblia, ktorá prekonáva hranice medzi tzv. hornou a dolnou nemčinou, pretože vytvorila jednotný kultúrny priestor pre nový nemecký spisovný jazyk, ktorý od toho času definoval, čo bolo *nemecké* – keďže politická definícia pre to neexistovala a stále ešte chýba. Pritom sa prekonalo dokonca aj konfesionálne rozdelenie, ktoré silno poznačilo Nemecko až do druhej svetovej vojny. Dokonca aj katolícke časti, vrátane Rakúska, hovoria, ak sa to dá tak povedať, Lutherovou nemčinou. Od 16. storočia je nemecká kultúra závislá od tejto knihy. Je základným kameňom nemeckej literatúry. Nemecká baroková poézia 17. storočia by nebola bez Lutherovej Biblie tým, čím je, nehovoriac o Weimarskej klasike 18. storočia a nemeckom romantizme 19. storočia. Aj v hudbe, v každom prípade nakoľko vznikla ako chrámová hudba, jej vplyv nemožno ignorovať, od motét Heinricha Schütza cez kantáty a pašie Bacha po *Nemecké requiem* od Brahmsa.

Storočia bola Biblia v nemeckom Lutherovom preklade jedinou záväznou knihou, prinajmenšom v evanjelických častiach Nemecka. Goethe v roku 1819 povedal: „V Oriente sa učil Korán spamäti, a tak súry a verše už pri najmenšej narážke umožnili ľahké pochopenie medzi veci známymi. To isté sme zažili aj v Nemecku, kde pred päťdesiatimi rokmi bolo vzdelávanie zamerané na to, aby sa každý dospelý upevnil v Biblii; naspamäť sa učili nielen všetky významné výroky, ale požadovalo sa zároveň dostatočné poznanie ostatných.“ O preklade Luthera sa Goethe vyjadril: „že tento výborný človek nám odovzdal v rôznych štýloch napísané dielo a jeho poetický, dejinný, veliaci, poučný a jednoliaty tón v materskej reči, čím podporil náboženstvo viac, ako keby chcel zvláštnosti originálu jednotlivito napodobiť.“

Výkon, ktorý sa v tom celom diele ukrýva, ako aj obrovský náboženský a kultúrny účinok tohto prekladu, sa stáva obzvlášť jasným, keď ich meriame s ďalším vývojom textu. Sám Luther pracoval počas svojho života ďalej na svojom hotovom preklade. Nikdy to nebol pre neho ukončený výsledok. Po jeho smrti 18. februára 1546 sa posledná verzia v istom zmysle stala *textus receptus*. To malo svoje následky. Dnešný jazyk už nie je jazykom 16. storočia. Lutherova biblia by však mala a musí zostať evanjelickým nemeckým kresťanom zachovaná bez toho, aby zapadla prachom storočí. Navyše sa naše znalosti o ručne písanej tradícii zväčšujú, najmä grécky text

Nového zákona na mnohých miestach nie je už ten, ktorý používal Luther. Už August Hermann Francke a Johann Albrecht Bengel v čase pietizmu na začiatku 18. storočia rozpoznali tento problém. Aj vtedy boli do nemčiny zavedené nové preklady. Pretože autorské práva v modernom zmysle neexistovali, opätovné vytlačenie vyústilo do viacerých zmien v prepisoch.

Tento divoký rast spochybnil jeho jednotnosť. Keď bola v roku 1870 pod pruským vedením nastolená politická jednota nemecky hovoriacich krajín (okrem Rakúska a Švajčiarska), dohodlo sa aj na úradnej cirkevnej revízii textu. Tá bola dokončená v roku 1892. Čoskoro však bolo potrebné ďalšie spracovanie. Výsledkom je verzia z roku 1912, ktorá je dnes už okamžite prístupná na internete a často sa používa práve táto verzia, pretože už nie je predmetom autorských práv. Výsledok však opäť nebol pre mnohých uspokojivý. Na jednej strane sa zistilo, že sa zašlo príliš ďaleko od známej verzie a na druhej strane zas, že sa nešlo dosť ďaleko a táto verzia sa dostatočne nezaoberala súčasným jazykom. Debata mala za následok ďalšiu revíziu, čo však dospelo k záveru až v 50. rokoch, pretože medzitým odpor voči nacistickému štátu a Hitlerom vyvolaná 2. svetová vojna zdržali práce. Nový zákon bol nakoniec publikovaný v roku 1956, Starý zákon v roku 1964. Apokryfy, teda tie časti Starého zákona, pre ktoré neexistuje hebrejský text, nasledovali v roku 1970.

Nový zákon z roku 1956 sa však stal pre súčasníkov pokrokových a na históriu nemysliacich šesťdesiatych rokov minulého storočia čoskoro veľmi zastaraný. To viedlo k túžbe modernizovať Lutherov text. Očakávalo sa, že bude nasledovať Lutherovo pravidlo, že prekladateľ má „zohľadňovať jazyk ľudu.“ Hlavnou otázkou teda bolo: „Ešte sa dnes vôbec takto rozpráva?“

Výsledkom bol Nový zákon z roku 1975. Okamžite vyvolal taký silný odpor, že cirkev ho stiahla a dala podnet na nový pokus, ktorý vyšiel v roku 1984. Tento predstavuje kompromis. Odpor proti modernizmu prichádzal z dvoch zdrojov: na jednej strane je evanjelická zbožnosť oveľa silnejšie ako katolícka závislá od textov Biblie, Spevníka a Katechizmu. Tieto tvoria základ náboženskej identity. Nie cirkevný úrad, ale iba text predstavuje základ náboženskej tradície. Z tohto dôvodu má zásadný význam znovu-rozpoznanie presahujúce celé generácie. Až do takej miery – takmer ako v judaizme –, že ako len je to možné, nesmie sa zmeniť „ani písmenko či čiaračka“ (Mt 5,18), ak sa má vyhnúť iritáciám. Príliš veľa zmien v základných textoch je vnímaných ako strata náboženskej domoviny. Toto je jeden zdroj, ktorý nastavuje obmedzenia zmenám Lutherovho textu. Druhým je to, že tento základný text novej spisovnej nemčiny je tiež literárno-historickou klasikou, ktorá neporovnateľným spôsobom ovplyvnila nemecký jazyk a svet myslenia. Lexikón ustálených spojení v nemeckom jazyku pozostáva z veľmi veľkého množstva biblických citátov, vždy vo verzii Lutherovej biblie. Podstatne zmeniť tento text by znamenalo niečo podobné, ako keby sme chceli modernizovať jazyk Shakespeara alebo Goetheho – čo by každý vzdelaný človek považoval za barbarstvo.

Verzia z roku 1984, ktorá vznikla po neúspešnom pokuse, chcela opäť nasledovať kritérium: „Rozumieme tomu ešte v dnešnej dobe?“ Avšak aj ona zostáva kom-

promisným riešením. Došlo k tomu, že pri doterajších revíziách ustupovali exegetické aspekty pred cirkevnou praxou a tak povediac nábožensko-pedagogickými aspektmi.

Preto Rada Evanjelickej cirkvi v Nemecku dala v roku 2006 odporúčanie na ďalšiu revíziu. Táto verzia bola vydaná v roku 2016 a následne predstavuje aj výročné vydanie k 500-tému výročiu reformácie v roku 2017. Táto koincidencia však nebola spočiatku v pláne. Na tomto novom vydaní sa zúčastnila väčšina aktívnych nemeckých biblických učencov evanjelickej konfesie. Predmetom ich úlohy bolo skúmať vernosť textu prekladu, a to najmä z hľadiska, že textový základ niekoľkých miest v Novom zákone sa prostredníctvom textovo-historickej práce uplynulých desaťročí zmenil na nie málo miestach. V Starom zákone sa zmena týkala menej upraveného textového základu, pretože masoretský text je nutné zmeniť iba v osobitných prípadoch na základe iných textových dokladov (Septuaginty, Samaritánskeho pentateuchu a fragmentov z Kumránu). Ale konjektúry, teda tie textové zmeny, ktoré nie sú podporované existujúcimi textovými dokladmi, ale vznikli na základe exegetických úvah, museli byť revidované. Okrem toho sa zistilo, že preklad hebrejskej syntaxe v prorockých knihách bol nezriedka chybný.

Pri počte 803.105 slov došlo po revízii k 67.830 zmenám, čo činilo 8,4%. Čo sa týka významu týchto zmien v skutočnom cirkevnom využití, bol však každý štvrtý verš (26%) ovplyvnený zmenou. Záverom môžem uviesť zopár príkladov. Napr. Luther často úplne voľne prekladal slovesný čas. Sice v hebraistike existuje nekončná debata o tom, ako chápať tzv. časy. Napriek tomu sa dá zistiť viacero jasných chýb. Najvýraznejším príkladom je Iz 9,1, ktorý Luther prekladá v prítomnom čase: „Ľud, ktorý chodí v tme (namiesto správneho: chodil [הֹלְכִים pt.], (u)vidí (namiesto správneho: uvidel [רָאָה pf.]) veľké svetlo a nad tými, ktorí bývajú (namiesto správneho: bývali [יָשְׁבוּ pt.]) v temnej krajine, žiari (namiesto správneho: žiarilo) jasne [אֹר נִגְהָה pf.]. Vzbudzuješ (namiesto správneho: vzbudzoval si) [הִרְבִּית pf.] hlasné plesanie, (u)robiš (namiesto správneho: urobil si) radosť veľkou [הִגְדַּלְתָּ pf.].“ V tomto prípade však bol čitateľský zvyk tak silný, že sme opravený text dali len do poznámky pod čiarou. Ešte ďalší príklad: Gen 2,10: „A vychádzala (namiesto správne: vychádza) [יָצָא pt.] z Edenu rieka/prúd, aby zavlažovala záhradu, a rozdeľovala sa (namiesto správneho: rozdeľuje sa) [יִפְרֵד ipf.] tu do štyroch hlavných ramien.“ V tomto kontexte bola vykonaná v Gen 2,6 lexikálna oprava: Luther preložil hebrejské דָּג slovom „hmla“. Dnes vieme, že je to prevzaté slovo z akkadčiny *edu* * II: „Prúd vystúpil zo zeme a napojil celú krajinu.“

Už som povedal, že Lutherovi chýbalo povedomie historických rozdielov. To sa prejavuje v reáliách, v tŕnistom poli lexikografie, na ktorom môže však byť zjavný aj zreteľný pokrok. Luther preložil u Izaiáša 6,13: „Ako pri dube (teraz: terebinte) [אַלְהָ] alebo lipe (teraz: dube) [אַלְוִי], z ktorých pri stínaní zostane ešte kmeň“. Lipy sú len v Európe, nie však v Palestíne. Dnešný čitateľ sa to môže dozvedieť na cestách. Porovnateľný prípad lexikografického spresnenia sa týka vtákov v Jer 8,7: „Bocian pod nebom pozná svoj čas, hrdlička, lastovička (namiesto žeriava) [סִיס] a drozd (namiesto lastovičky) [עֲגוּר] dodržiujú čas, kedy majú prísť, ale môj ľud nechce poznať

zákon Hospodinov“. Občas majú tieto korektúry aj teologický význam. V Gen 3,19 v „kľatbe“ ľudí teraz prekladáme: „prach (namiesto pôdy) [עפר] si a do prachu (namiesto pôdy) sa navrátiš!“

Nezriedka sa ale vraciame k doslovnému prekladu Luthera z hebrejčiny. Pozostáva z ustálených spojení, ktoré sa neskôr modernizovali, tak v Izaiášovi 45,6: „Aby spoznali *od východu slnka až po jeho západ* (miesto: na východe a na západe) [מִמְּזֶרֶחַ שֶׁשׁ וּמִמְּעֶרְבָה], že niet žiadneho iného okrem mňa.“ Túto doslovnosť dokáže aj dnešný čitateľ zvládnuť.

Zaujímavú variantu nájdeme aj v Zach 2,12: „Ten, kto sa dotkne vás, dotkne sa zrenice *jeho* oka [הַנֶּגַע בְּכֶם נֶגַע בְּרֵבֶת עֵינֹו]“, to znamená: ten zraní sám seba. Doteraz nasledovala táto pasáž konjektúru: בְּרֵבֶת עֵינֵי "zrenice *môjho* oka“, takže: (ten) zraňuje spolu s Božím ľudom samotného Boha.

Nakoniec pohľad na ekumenický rozmer prekladu Biblie dnes. Čím viac sa budeme my ako biblickí vedci koncentrovať na primerané sprostredkovanie *sensus historicus* - katolícki exegeti to môžu robiť od Encykliky *Divino afflante spiritu* z roku 1943 v plnej nestrannosti –, tým menej by mali cirkevné rozdiely určovať preklad textu. Vo všeobecnosti to aj platí. Ale skutočnosť, že dve hlavné cirkvi v Nemecku, katolícka a protestantská, používajú rôzne preklady Biblie, poukazuje stále na rozdiely, ktoré teraz vnímame ako obohatenie, a už nie ako zneistenie. Je zrejmé, že Lutherove reformačné poznanie vychádzalo zo štúdia Biblie, tak ako potom z tohto aspektu preložil celú Bibliu a určitým spôsobom tým aj interpretoval.

Jeho výklad Starého zákona bol určený kristologicky. Súčasne s revíziou Lutherovej biblie 2017 bola pripravená aj revízia katolíckeho jednotného prekladu (*Einheitsübersetzung*), ktorá bola prezentovaná krátko po tej Lutherovej. Občas nájdeme aj tu spôsob čítania Biblie, ktorý je určený teológiou, a nie filológiou. V Zjv 21,3 stojí prisľúbenie zmluvy na rozdiel od bežného zvyku v množnom čísle: „Oni budú jeho národmi (λαοί), a On sám, Boh s nimi, bude ich Bohom.“ Doteraz bolo v Lutherovej Biblii napriek jednoznačnej textovej kritike jednotné číslo: „Jeho ľud“. Toto bolo teraz opravené. Katolícke vydanie ešte zotrvalo pri singulári.

Lutherov prínos k výkladu žalmov

Bohdan Hroboň

Lutherova reformácia je vzorovým argumentom v prospech tézy Gerharda Ebelinga, že dejiny kresťanskej cirkvi sú v podstate dejinami výkladu Písma.¹ Pritom sa nejedná len o interpretáciu veršov ako Rim 3,28, ktoré boli pre túto reformáciu kritické, ale o celkový spôsob a prístup k výkladu Písma, teda to, čo dnes nazývame biblickou exegézou a hermeneutikou.² Luther síce aj na príklade prekladu Rim 3,28b do nemčiny ako „allein durch den Glauben“ („jedine skrze vieru“) vysvetľuje niektoré z princípov jeho práce s biblickým textom,³ no základné východiská pre jeho interpretáciu zadefinoval už ako začínajúci univerzitný profesor v úvode k svojim prvým prednáškam o Žalmoch.⁴

Skôr, než tieto východiská predstavíme, je potrebné zdôrazniť, že zamerať sa pri skúmaní Lutherovho prínosu na Žalmy nie je takým obmedzením, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Po prvé, Luther zdieľal vyše tisíc rokov staré kresťanské presvedčenie, že táto kniha je „malá Biblia“, teda zhrnutie celého Starého aj Nového zákona.⁵ Po druhé, ako ukážeme neskôr na príkladoch, práve na výklade žalmov sa asi najviac prejavujú výhody a prínosy Lutherovho radikálne Kristologického prístupu k Písmu. Po tretie, keďže Luther sa počas celého života knihou Žalmou intenzívne zaoberal,⁶ je možné na jeho početných komentároch k nim sledovať, ako sa jeho práca s Písmom profilovala a postupne aj odlišovala od štandardu jeho doby.

Štandard Lutherovej doby v oblasti výkladu biblických textov bol, ako už po mnohé stáročia, tzv. *Quadriga*. Vychádzajúc najmä zo spôsobu, akým sa viaceré starozákonné texty interpretujú v Novom zákone (ale aj v rabínskej literatúre), kresťanský výklad Písma už od svojich počiatkov (napr. Origen, Hieronym, Augustín) rozlišoval medzi doslovným významom textu (história – čo sa stalo) a jeho troma duchovnými

¹ Túto tézu predstavil vo svojej habilitácii na Tübingenskej univerzite v r. 1947.

² Modernému čitateľovi biblických komentárov zo 16. storočia je zrejmé, že v tej ani predchádzajúcej dobe sa nerozlišovalo medzi exegézou a hermeneutikou. Ako píše T. George, „hermeneutika, ako ju poznáme, vyrástla až v osvietenstve a nemala by byť prenášaná do reformácie,“ Herman J. Selderhuis, ed., *Psalms I-72, Reformation Commentary on Scripture*, VII (Downers Grove, Illinois: IVP Academic, 2015), xxxv.

³ Porov. M. Luther, „Sendbrief Vom Dolmetschen,“ 1530, <http://www.bible-researcher.com/luther01.html>.

⁴ Porov. LW 10:3-10.

⁵ Porov. LW 35:253-257 a 362. Toto presvedčenie zdokumentoval už vo štvrtom storočí Atanáz Alexandrijský vo svojom liste Markelinovi. Pre anglický preklad tohto listu porov. napr. <http://www.athanasius.com/psalms/aletter.htm>.

⁶ Lutherovými slovami: „Žiadnej inej knihe v Biblii som nevenoval toľko veľa práce ako Žalmom,“ LW 14:285. Pre zoznam Lutherových štúdií na Žalmoch, porov. Kenneth Mtata, *Singing the Songs of the Lord in Foreign Lands: Psalms in Contemporary Lutheran Interpretation*, ed. Karl-Wilhelm Niebuhr and Miriam Rose (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2014), 20.

zmyslami: alegorický (dogmatika – čo máme veriť), tropologický (morálka – čo máme robiť), a anagogický (eschatológia – v čo môžeme dúfať). Učebnicovým príkladom, ktorý uvádza vo svojom už spomínanom úvode aj Luther,⁷ bol výklad vlastných mien Jeruzalem a Babylon:

	doslovný:	alegorický:	tropologický:	anagogický:
Jeruzalem	<i>mesto</i>	<i>dobrí ľudia</i>	<i>dobré vlastnosti</i>	<i>odmeny</i>
Babylon	<i>mesto</i>	<i>zlí ľudia</i>	<i>zlé vlastnosti</i>	<i>tresty</i>

Duchovný význam daného textu mal závisieť od doslovného významu toho alebo iného textu v Biblii. Ako poznamenáva D. C. Steinmetz, už Augustín upozorňoval na výklad Písma Písmom v tom zmysle, že jeho menej zrozumiteľné časti sa majú interpretovať vo svetle tých zrejmejších a že žiaden alegorický výklad nie je prijateľný, ak nie je podložený „evidentnými svedectvami“ iných, menej nejasných častí Biblie. Doslovný zmysel Písma je teda základom duchovného a vymedzuje hranice možných alegorických významov tých častí, ktorých doslovný výklad by bol absurdný, alebo by podkopával živý vzťah cirkvi k Starému zákonu, alebo by bol duchovne neplodný.⁸

Samozrejým predpokladom tejto metódy je viera, že celé Písmo je inšpirované Duchom Svätým, ktorý si vo svojom diele neprotirečí. Ďalším predpokladom je vykladačova dobrá znalosť všetkých kníh Biblie, a to nielen ich doslovného obsahu, ale aj ich žánrov, historického a literárneho kontextu, a pod. To si však vyžaduje náročné a neustále štúdium, a preto v kazateľskej či učiteľskej praxi dochádzalo (aj dochádza) k zanedbaniu doslovného významu a následne k bezhraničnému a nepodloženému alegorizovaniu Písma, proti ktorému zvlášť Luther ostro vystupoval.

Ako píše T. George, k dôležitosti a štúdiu doslovného významu biblických textov prispel vzrast univerzít v jedenástom storočí. Tomáš Akvinský prehlásil, že všetky významy sú založené na jednom – doslovnom – a tento význam zatienil alegóriu ako základ posvätnej doktríny. Zrejme najväčším zástancom doslovného, historického významu Písma ako základu pre teológiu bol Mikuláš z Lyry. Jeho vplyv na Luthera bol až príslovečný: *Nisi Lyra lyrasset, Lutherus non saltasset* („Ak by Lyra nehral na svojej lýre, Luther by netancoval.“⁹ V zmysle toho, čo môžeme nazvať augustiniánskou tradíciou, Luther hlásal, že „v Písme... žiadna alegória, tro-

⁷ Porov. LW 10:3.

⁸ David C. Steinmetz, „The Superiority of Pre-Critical Exegesis,” *Theology Today* 37, no. 1 (April 1, 1980): 30, <https://doi.org/10.1177/004057368003700103>.

⁹ Selderhuis, *Psalms 1-72*, xxix. Luther o Mikulášovi z Lyry povedal, že mu dáva prednosť pred takmer všetkými ostatnými vykladačmi Písma (LW 2:164).

pológia, alebo anagógia nie je platná ak tá istá pravda nie je explicitne uvedená historicky inde.“¹⁰

Tu je však dôležité poukázať na možný a zásadný rozdiel v chápaní, čo znamená „doslovný význam“ biblického textu. Dnes sa pod týmto označením zvyčajne rozumie význam, ku ktorému sa možno priblížiť analýzou textu pomocou sémantiky, gramatiky, syntaxe, žánru, historického či literárneho kontextu, a pod. V modernej exegéze sa to často označuje ako „pôvodný význam“, čím sa myslí ten, ktorý chcel pôvodný ľudský autor textu pôvodne vyjadriť. Takéto skúmanie aj s jeho nástrojmi bolo dobre známe a praktizované aj v stredoveku, a učenci ako Akvinský, Lyra, či Luther boli v ňom skutočnými majstrami. Avšak, podľa nich a nemálo ďalších exegetov tej doby, tento jednoduchý doslovný význam len slúži vyššiemu, dalo by sa povedať duchovnému doslovnému významu – významu slov Písma vo svetle celej jeho formy a obsahu. Prívlastok „duchovný“ tu vystihuje dôraz na Ducha Svätého ako skutočného autora, ktorý prostredníctvom prorokov komunikuje to, čo dostáva svoj plný význam až konečnou podobou Písma.

Nerozlišovanie medzi jednoduchým a duchovným doslovným významom biblických textov bolo časté aj v Lutherovej dobe. H. J. Selderhuis opisuje, ako si tento problém uvedomil francúzsky predreformačný teológ Jacques Lefèvre d'Étaples práve na žalmoch, keď videl, že ich čítanie prinášalo mníchom namiesto radosti skôr depresiu. Čítali ich totiž ako od autora Dávida – ľudského kronikára a nie od autora Dávida – Božieho proroka. Podľa Lefèvreho však apoštoli, evanjelisti, aj proroci svedčia o tom, že čitatelia musia pozdvihnúť svoje srdcia a rozjímať o zámere vyššieho Autora – Ducha Svätého. Bez neho sa Písmo stáva len literou, čo zabíja. K pravému významu Písma sa teda nie je možné dopracovať bez najdôležitejšieho exegetického nástroja – toho istého Ducha, ktorý Písmo stvoril.¹¹

Rozlišovanie medzi jednoduchým a duchovným doslovným významom biblických textov nie je pre kresťanského čitateľa len otázka spôsobu pátrania po ich hlbšom, teologickom zmysle. Slová z 2 Kor 3,6 „litera zabíja, ale Duch oživuje,“ ktoré sú akýmsi mottom tohto prístupu, sa totiž vzťahujú predovšetkým na čitateľa samotného, ktorého Boh skrze svojho, teda Kristovho ducha robí schopným vidieť veci inak, konkrétne kristologicky. Ani tento významný posun však nie je zdôvodňovaný dogmaticky ako výsledok teológie či pneumatológie, ale vychádza opäť z biblických textov, najmä Ježišových výrokov, v ktorých vzťahuje Starý zákon na seba (napr. J 5,39 či Mt 26,54) alebo ho priamo cituje v súvislosti z jeho životom a dielom (napr. Ž 22,2a v Mt 27,45 či Iz 61,1-2a v Lk 4,16-21).¹²

¹⁰ LW 10:4.

¹¹ Porov. Selderhuis, *Psalms 1-72*, xlii–xlvii.

¹² Luther (porov. LW 10:6) tento prístup zdôvodňuje aj starozákonnými textami ako Ž 40,8 či Iz 52,6, čo môže na prvý pohľad pripadať ako cyklické argumentovanie. Je však vysoko pravdepodobné, že a v týchto prípadoch len dôsledne uplatňoval novozákonné výpovede ako Sk 2,30-31 ohľadom žalmov, že ich autor Dávid bol prorokom, ktorý ohlasoval Krista, alebo J 12,41 ohľadom Izaiáša, že videl jeho slávu a hovoril o ňom.

„Luther obzvlášť nástojil na tom, že podstata Písma – Kristus – je interpretačným kľúčom ku všetkým jeho slovám.“¹³ Podľa neho bol Kristus jediný *scopus* Písma a kristologický výklad bol pre neho ten pravý doslovný. V jeho interpretačnej praxi to znamenalo, že „každé proroctvo a každý prorok musí byť chápaný tak, že odkazuje na Krista Pána, iba ak je zrejmé z čistého textu, že hovorí o niekom inom.“¹⁴ Zároveň bol Kristus aj ten pravý duchovný zmysel Písma a ostatné zmysly (alegorický, tropologický, a anagogický) vzťahuje oživujúci Duch na tých, čo patria Kristovi, teda na cirkev ako Kristovo telo (alegorický) a na kresťanov ako jej údy (tropologický). Luther to na príklade úvodných veršov prvých troch žalmov ilustruje takto:¹⁵

	doslovný:	alegorický:	tropologický:
Ž 1,1 Blahoslavený muž, kto nechodí podľa rady bezbožných,...	<i>Ježiš neustupoval židom ani zlu svojej doby</i>	<i>cirkev nesúhlasila so zlom prenasledovateľov, heretikov a falošných kresťanov</i>	<i>duch človeka neustúpil návrhom hriešneho tela</i>
Ž 2,1 Prečo sa búria národy a ľudia vymýšľajú daromnosti?	<i>zúrenie židov a pohanov proti Kristovi</i>	<i>namierené proti tyranom, heretikom, a bezbožným cirkevným predstaviteľom</i>	<i>tyrania a pokúšanie tela voči duchu ako príbytku Krista</i>
Ž 3,2 Hospodin, ako veľa je mojich nepriateľov,...	<i>Ježišova žaloba voči židom</i>	<i>žaloba cirkvi voči tyranom, heretikom, etc.</i>	<i>modlitba zbožného ducha v skúškach</i>

Z toho, čo bolo doteraz opísané, v tejto interpretačnej tabuľke zjavne absentujú dva výklady: jednoduchý doslovný a anagogický. Ten prvý chýba zvlášť dnešnému študentovi Písma, keďže je zvyknutý, že práve to tvorí ťažisko dnešných vedeckých alebo odborných komentárov k Biblii. Luther si v tomto smere nepochybné domácu úlohu spravil, čo dosvedčuje najmä jeho vynikajúci preklad Písma do materinského jazyka.¹⁶ Štúdie gramatiky či syntaxe biblických textov sa nezriedka objavujú aj v jeho spisoch, ale, rovnako ako jeho predchodcovia a súčasníci,

¹³ Selderhuis, *Psalms 1-72*, xlvii.

¹⁴ LW 10:7.

¹⁵ Porov. LW 10:7

¹⁶ Porov. príspevok Ch. Levina v tejto publikácii.

nerozlišoval medzi exegézou a hermeneutikou,¹⁷ a zaznamenával to, čo považoval za potrebnéjšie odovzdať čitateľom či poslucháčom. V prípade doslovného výkladu pristúpi teda zvyčajne priamo k tomu, čo pokladá za *meritum* veci – ku Kristovi.¹⁸ Navyše, Luther sa bráni porovnávaniu už aj s komentármi svojej doby, slovami, že jeho práca „nie je ani tak komentár ako svedectvo jeho viery v Krista.“¹⁹ Čo sa týka častej absencie anagogického výkladu, tú navrhuje H. Oberman chápať ako Luthe-rovo vedomé rozhodnutie, vyplývajúce z presvedčenia, že koniec sveta je už veľmi blízko a preto je tento typ výkladu takmer zbytočný.²⁰ V oboch prípadoch sa teda jedná skôr o Lutherovu pragmatickosť než nedôslednosť.

Luther si postupom času stále viac uvedomoval potrebu a užitočnosť radikálne kristologického výkladu.²¹ Vo svojom neskoršom komentári k žalmom to zdôrazňuje už od Ž 1: „Najlepší [z filozofov] identifikovali tento [žalm] s cnosťami či cnosťnými skutkami. Tým sa urobili mizernejšími od ostatných a okradli sa tak o požehnanie tohto ako aj budúceho života.“²² Myslí tým, že ak tento žalm je chápaný inak, ako kristologicky, „stáva sa zrkadlom a cieľom, o dosiahnutie ktorého musí blahoslavený muž zápasť“,“²³ a to dodržiavaním zákonom stanoveného a sotva dosiahnuteľného vysokého štandardu, čo často vedie k spomínanej mizérii. Slovami D. Metzgera, „bez kristológie je daný žalm ochudobnený o svoj Kristus-pre-mňa evanjeliový obsah a je prerobený na zákon – príklad hodný nasledovania (v tom lepšom prípade), a prisľub blaženosti pre spravodlivého sa stane závislým na vlastnej добрote.“ No ak je Ž 1 chápaný kristologicky, stáva sa „opisom Kristovej svätosti, avšak teraz, v kajúcej viere, považujeme Jeho spravodlivosť za svoju.“²⁴ Výsledkom je nielen radosť a vďačnosť za to, kto Kristus je a čo pre nás urobil, ale aj motivácia sa mu podobať. Tropologický význam Ž 1 je teda ten, že Kristus je vzor, ktorý chce nové stvorenie, uschopnené jeho Duchom, poslušne nasledovať.

Kristologické čítanie Ž 1 je nepochybne prínosom pre duchovný rast kresťana. Čo však tzv. preklínacie žalmy ako napr. Ž 109? Podľa dôslednej kristologickej interpretácie početné kliatby a zlorečenia, ktoré vyslovuje žalmista na adresu nepriateľa,²⁵

¹⁷ Porov. pozn. 2.

¹⁸ Jeho úvodná veta výkladu prvého žalmu je „Prvý žalm hovorí doslovne o Kristovi toto:“, LW 10:11.

¹⁹ LW 27:159.

²⁰ Porov. Heiko Augustinus Oberman, *Luther: Man Between God and the Devil* (Yale University Press, 2006), 252.

²¹ O svojom druhom výklade žalmov hovorí, že je „výrazne odlišný od prvého“ v tom zmysle, že je menej ovplyvnený výkladmi od cirkevných otcov, ktoré síce stále považoval za ortodoxné, ale už za „veľmi vzdialené od doslovného významu“, LW 14:285.

²² LW 14:287.

²³ LW 14:295.

²⁴ D. Metzger, „Christ in the Psalms: A Consideration of Luther's 'Preface of Jesus Christ,'“ *LOGIA Online* 4 (2008), <https://logia.org/logia-online/christ-in-the-psalms-a-consideration-of-luthers-qpreface-of-jesus-christq>.

²⁵ J. N. Day uvádza zoznam deväťdesiatich ôsmich takýchto veršov z tridsiatich dvoch žalmov, porov. „The Imprecatory Psalms and Christian Ethics,” *Bibliotheca Sacra* 159 (2002): 169.

hovorí sám Kristus; ten istý, ktorý v Evanjeliách káže svojich nepriateľov milovať a robiť im dobre.²⁶ Skôr, než ukážeme, ako sa s týmto problémom vysporiadal Luther, je treba pripomenúť, že práve on nemal problém prehlásiť časti Písma za druhoradé ba až podradné, zvlášť keď opisovali násilie ako napr. časti knihy Józua. Jeho hlavným kritériom bolo, či daná pasáž podporuje (poznatie) Krista – *was Christum treibt* (resp. *quod Christum urget*). V prípade Ž 109 a ostatných preklínacích žalmov však nepochybuje, že toto kritérium spĺňajú.

Podľa Luthera je potrebné (vo všeobecnosti, ale zvlášť v takýchto prípadoch) rozlišovať medzi láskou a vierou. Viera totiž nič netoleruje, no láska všetko pretrpí, viera preklína, no láska žehná, viera žiada odplatu a trest, no láska odpúšťa. Zároveň je nutné rozlišovať medzi Bohom a človekom, a medzi osobami a záležitosťami. Ak sa nepriateľstvo týka Boha a záležitostí viery, tak by kresťan nemal mať zľutovanie, no ak sa týka jeho osobne, nemá sa pomstiť, má utrpenie znášať a nepriateľa milovať.²⁷ Spomínané kľatby a zlorečenia v žalmoch sú pomsta nepriateľom Boha, ktorí ohrozujú vieru; nie je to osobná, ale principiálna záležitosť. Navyše, a práve preto, je táto pomsta modlitbou delegovaná Bohu.²⁸

Je možné, že takéto rozlišovanie odráža vplyv *Quadrigy*, kde tri duchovné výklady korešpondovali s tromi základnými kresťanskými hodnotami: alegorický s vierou, tropologický s láskou, a anagogický s nádejou. Zároveň je vysoko pravdepodobné, že aj v tomto prípade je Luther do značnej miery ovplyvnený svojimi učiteľmi a vzormi ako Augustín a Akvinský.²⁹ Napríklad o Ž 97,10

Iý, ktorí milujete Hospodina, nenávid'te zlo! Augustín hovorí:

„Namiesto zla sa tu môže vložiť akákoľvek nerest, ktorá nie je v súlade s Kristovým učením, napríklad chamtivosť. Kristus si nezaslúži, aby sme s ním milovali chamtivosť. Ak ho milujeme, musíme nenávidieť všetko, čo on nenávidí. Skúška toho, či ho skutočne milujeme, bude nenávisť voči tomu, čo je zlé.“³⁰

Akvinský zas na adresu Ž 139,22 *Nenávidím ich, naskrze ich nenávidím, stali sa mi nepriateľmi* hovorí:

„Vo všetko, čo robíme, musia byť našim príkladom Kristove skutky. Lebo Boh miluje aj nenávidí. Pri každej ľudskej bytosti treba zvážiť dve veci, a to prirodzenosť a hriech. Prirodzenosť, ktorá je v ľuďoch, má byť milovaná a hriech nenávidený. Takže, ak by niekto prial nejakému človeku byť v pekle, nenávidel by prirodzenosť, ale ak by mu prial byť dobrým, nenávidel by hriech, ktorý treba vždy nenávidieť. Ž 5,7 *Ty nenávidíš všetkých, čo páchajú nepravosť.*

²⁶ Porov. Mt 5,44 alebo Lk 6,27.35.

²⁷ Porov. LW 14:245 a 257-258.

²⁸ Tento princíp by mohol pomôcť správnejšie chápať aj Lutherove ostré vyjadrenia na adresu židov, pohanov, heretikov, a všetkých nepriateľov Krista.

²⁹ Pre Lutherove vyznanie veľkého rešpektu voči Augustínovi a cirkevným otcom porov. LW 15:266-270.

³⁰ Augustín, En. Ps. 96,15: CCL 39,1367.

Múd 11,24 *Lebo všetko, čo je, miluješ a nič nemáš v nenávisti z toho, čo si urobil; lebo keby si bol nenávidel niečo, nebol by si to utvoril.* Preto, toto je to, čo Boh miluje a nenávidí: miluje prirodzenosť a nenávidí hriech.³¹

Ďalším dôležitým momentom pri Lutherovom výklade preklínacích žalmov je jeho interpretácia výrazu „nepriatelia Boha“, o ktorom hovorí aj práve spomínaný Ž 139 (porov. v. 19-22). Luther vo svojich komentároch k žalmom pod ním zvyčajne rozumie židov ako nepriateľov Krista, zriedkavejšie pohanov, heretikov, bezbožných cirkevných predstaviteľov, či falošných kresťanov. J. L. Goodson však správne poznamenáva, že najväčší vplyv na chápanie tohto výrazu v luteránskej tradícii má Lutherov komentár k Rim 2, kde v súlade s apoštolom Pavlom píše, že nielen židia ale každý, kto žije pokrytecky, je nepriateľom Boha. „Podľa Luthera sme nepriatelia Boha my všetci. Ak sme ospravedlnení z milosti skrze Ježiša Krista, sme v Božích očiach spravodliví; avšak, ak tí ospravedlnení z milosti ‘súdia iného’, vtedy aj tí ospravedlnení konajú ako ‘nepriatelia Boha’.”³²

Goodson ďalej ukazuje, ako o štyristo rokov neskôr luteránsky teológ D. Bonhoeffer zobral toto učenie do dôsledkov pri preklínacích žalmoch, alebo, ako ich on nazýva, žalmoch odpłaty.³³ V nich spomínaní „nepriatelia Boha“ nie sú „moji nepriatelia“ ani „naši nepriatelia“, ale sme to my sami, a v nich spomínané odpłaty sa vzťahujú na nás. Evanjeliom je, že „Ježiš Kristus niesol Božiu odplatu, po vykonaní ktorej žalm volá. ... Boh nenávidí a súdi nepriateľov Boha v tom jedinom spravodlivom, v tom, ktorý prosí za odpustenie pre Božích nepriateľov. Len v kríži Ježiša Krista je možné nájsť lásku Božiu. ... Takže žalm odpłaty vedie ku Kristovmu krížu a k Božej láske, ktorá odpúšťa nepriateľom.“³⁴ Ako v prípade Ž 1, aj pri preklínacích žalmoch je výsledkom ich radikálneho kristologického výkladu vďačnosť za to, kto Kristus je a čo pre nás urobil. Takto čítané kľatby a zlorečenia ešte umocňujú naše vnímanie významu Kristovej obete a veľkosti Božej lásky.

Na záver môžeme teda len potvrdiť tézu C. A. Halla a ďalších, že Luther (podobne ako ostatní hlavní reformátori jeho doby) v oblasti výkladu Písma pokračoval v línii vytýčenej cirkevnými otcami čítať ho „cez prizmu Kristovho vtelenia, ukrižovania, vzkriesenia, a vstúpenia.“³⁵ Lutherov prínos spočíval v tom, že, ako píše D. Metzger, „zintenzívnil Kristologický prvok v inak vtedy bežnom chápaní Žalmov, podľa ktorého všetky z nich hovorili priamo o Kristovi.“³⁶ Selderhuis dokonca tvrdí, že Luther bol v tejto intenzite „najhorlivejší“ spomedzi všetkých reformátorov.³⁷

³¹ Akvinský, *De decem praeceptis*, a. 2.

³² J. L. Goodson, „The Psalms of Vengeance: Dietrich Bonhoeffer's Theological Interpretation of the Psalms,” *The Journal of Scriptural Reasoning* 12, no. 1 (2013): 1.

³³ Porov. Goodson, 5–7.

³⁴ D. Bonhoeffer, *Psalms: The Prayer Book of the Bible* (Augsberg Fortress, 1974), 175.

³⁵ Christopher A. Hall, *Reading Scripture with the Church Fathers* (InterVarsity Press, 1998), 192. Toto bol zrejme hlavný dôvod, pre ktorý, ako píše T. George, sa títo reformátori „vnímali ako súčasť katolíckej tradície, dokonca ako jej legitímni nositelia,” Selderhuis, *Psalms 1-72*, xxxiv.

³⁶ Metzger, „Christ in the Psalms.”

³⁷ Porov. Selderhuis, *Psalms 1-72*, xlviii.

Z moderných komentárov (nielen) k Žalmom je zrejmé, že tento typ horlivosti dnes výrazne chýba, a to aj luteránskym exegetom. Dopad tejto absencie opisuje D. Metzger nasledovne:

„Venujúc úzkostlivú pozornosť všetkým relevantným záležitostiam výskumu – text, lexikálne a gramatické otázky, historické pozadie nakoľko je nám známe – pisateľ vytvorí a udržiava historický odstup od obsahu Žalmov, čo v konečnom dôsledku ponechá čitateľa len s trochou príkladov (zákon) a pár vágnych sľubov, ktoré nemajú skutočný Kristologický základ a preto nie sú oveľa viac než zbožným priáním zo strany žalmistu.“³⁸

Pri preklínacích žalmoch je tento dopad ešte zreteľnejší. Vylúčenie niektorých (celých alebo častí) z luteránskej, rímsko-katolíckej a iných liturgii, pokladá vynikajúci katolícky exegeta E. Zenger za „barbarstvo najhrubšieho zrna.“³⁹ Pritom je zrejmé, že problém nie je v samotných žalmoch, ale v ich interpretácii. V súčasnosti je navrhovaných a používaných približne pätnásť rôznych prístupov,⁴⁰ spomedzi ktorých sa Lutherov a z neho vychádzajúci Bonhoefferov radikálne kristologický javí tým najužitočnejším pre duchovný rast kresťana a cirkvi.

Nakoniec, pre tých, ktorí sa (vrátane autora) chcú pokúsiť o renesanciu kristologického výkladu Žalmov alebo Písma vôbec, ešte dve upozornenia v Lutherovom duchu. Aby sme nehlásali Krista na svoj obraz alebo ho iným spôsobom nedeformovali, musíme si uvedomiť, že, po prvé, bez poctivej exegézy to nejde. Tá zahŕňa Metzgerom spomínané „všetky relevantné záležitosti výskumu“, teda aj tzv. historicko-kritickú metódu. Už Lutherov súčasník Wolfgang Capito upozorňoval na to, že bez historického ukotvenia je kresťanský výklad so svojimi alegóriami „predmetom výsmechu.“⁴¹ Lutherove využívanie vtedy dostupných exegetických pomôcok a vedeckých metód opisuje trefným (aj zábavným) spôsobom jeho „Otvorený list o prekladaní.“ Zároveň ukazuje aj náročnosť tejto práce, keď Luther píše, že „niekedy hľadal a skúmal jedno slovičko aj dva alebo tri týždne“ a občas aj to bezúspešne, alebo že aj keď s kolegami tvrdo pracovali, preložiť tri riadky z knihy Jób im niekedy trvalo aj štyri dni.⁴²

A po druhé, bez Krista to nejde. To je síce zrejmé a v tejto štúdii už viac krát a rôznymi spôsobmi spomenuté, ale prax ukazuje, že je to potrebné neustále zdôraz-

³⁸ Metzger, „Christ in the Psalms.”

³⁹ E. Zenger, *A God of Vengeance?: Understanding the Psalms of Divine Wrath* (Louisville, Ky: Westminster John Knox Press, 1995), viii.

⁴⁰ Pre ich prehľad a stručné zhodnotenie, porov. Hroboň, *Imprecatory Psalms Acceptable and Profitable*, in *Nomos and Violence in Bible and Theology*, upcoming 2018.

⁴¹ Wolfgang Capito, *In Habakuk* (Strasbourg: Wolfgang Köpfel, 1526), 5r; citované z R. Gerald Hobbs, „How Firm a Foundation: Martin Bucer’s Historical Exegesis of the Psalms,” *Church History* 53, no. 4 (1984): 483, <https://doi.org/10.2307/3166118>.

⁴² Porov. Luther, „Sendbrief Vom Dolmetschen.”

ňovať. Pochopiteľne, žalmy možno zmysluplne a krásne interpretovať aj bez Krista, ale, ako píše Metzger, „žalmy chápané cez Krista ožijú v pobožnostiach a podstatných teologických témach pre nás, ktorí máme myseľ Kristovu.“⁴³ Ba čo viac, pomôžu nám Krista napodobňovať. A tu ako kresťania pomoc skutočne potrebujeme, „lebo vlastným zápasením nedokážeme naplniť Boží zákon alebo napodobňovať Krista. Máme sa však modliť a želať si aby sme ho mohli naplniť a Ho napodobňovať... A čo iné sú Žalmy ak nie modlitby?“⁴⁴

⁴³ Metzger, “Christ in the Psalms.”

⁴⁴ LW 14:286.

Náboženský a teologický vývoj Martina Luthera v erfurtskom kláštore¹

Juraj Pigula

Úvod

O problematike reformácie a o osobnosti Martina Luthera neustále pribúdajú ďalšie štúdie.² Mnohí historici a teológovia sa snažili prebádať do hĺbky problematiku zdrojov a koreňov reformačnej teológie Martina Luthera.³ Tento príspevok sa chce radiť k nim, predstaviť už známe poznatky a klásť si otázky o Lutherovej formácii, ktoré sú nové pre slovenského čitateľa: Aké stimuly dostal Luther počas svojho pobytu v erfurtskom kláštore? Boli v augustiniánskej reholi svojho času nejaké predpoklady na rozvoj luteránskeho učenia? Sú to otázky, na ktoré sa budeme snažiť odpovedať. Na Slovensku sa táto oblasť, pokiaľ sa pohybuje v katolíckej histórii a teológii, nejako zvlášť neskúmala.

Luther a ockhamizmus?

Historik z Erfurtu, Friedrich Benary, vyslovil hypotézu, že „studium generale“ augustiniánov v Erfurte bolo na začiatku 16. storočia postavené na ockhamizme.⁴ Bonary zastáva názor, že toto bol jeden z dôvodov, prečo chcel Luther vstúpiť k augustiniánom. Podľa neho by len v tomto kláštore mohol pokračovať a spracovávať ockhamistickú prípravu, ktorú dostal na fakulte umenia v Erfurte. Medzi dominikánmi vtedy vládol tomizmus a medzi františkánmi skotizmus.⁵

¹ Prednáška Dr. Juraja Pigulu bola publikovaná aj v časopise VERBUM, roč. XXVIII, č. 1, 2017, s. 31-40.

² V slovenčine vychádza už klasické dielo protestantského historika Baintona, pôvodne publikované v roku 1950: BAINTON, R. H. *Luther. Život a dielo reformátora*. Bratislava: Porta libri, 2017. V českom jazyku vychádza nová štúdia s pohľadom na Lutherovu zbožnosť od prof. Vokouna: VOUKOUN, J. *Luther — finále středověké zbožnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánske nakladatelství, 2017. Z ďalších uvádzame nasledovné tituly od autorov, ktorý ovplyvnili aj túto štúdiu: GRISAR, H. *Lutero : la sua vita e le sue opere*. Torino: SEI, 1946; AGNOLETTI, A. *Lutero : la vita, il pensiero, i testi esemplari*. Milano: Accademia, 1978; McGRATH, A. E. *Reformation Thought: An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell, 1988; PESCH, O. H. *Hinführung zu Luther*; Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag, 2004.

³ Porov. CONGAR, Y. *Martin Luther sa foi, sa réforme : études de théologie historique*. Paris: Cerf, 1983.

⁴ Za tzv. ockhamizmom stojí Viliam z Ockhamu (asi 1285-1347), františkán, anglický teológ a scholastický filozof, najväčší predstaviteľ stredovekého nominalizmu, hlavný predstaviteľ *via moderna*, neskorej scholastiky. V roku 1328 exkomunikovaný. Pre mnohých predstavoval ideového predchodcu reformácie. Pozri COURTNEY, W. J. *Ockham and Ockhamism. Studies in the Dissemination and Impact of His Thought*. Leiden: Brill, 2008; RODE CH. *A Companion to Responses to Ockham*. Leiden: Brill, 2016.

⁵ Porov. BENARY, F. *Via antiqua und via moderna auf den deutschen Hochschulen des Mittelalters mit besonderer Berücksichtigung der Universität Erfurt*. In *Zur Geschichte der Stadt und Universität Erfurt am Ausgang des Mittelalters*. Gotha, 1919, s. 70-71.

Táto hypotéza našla svoju priazeň medzi mnohými odborníkmi. Až dodnes však nemáme skutočné dôkazy predpokladaného ockhamizmu zo strany augustiniánov v Erfurte.⁶

Druhá hypotéza pochádza od ďalšieho nemeckého historika: Alfonsa Viktora Müllera. Ten sa snažil dokázať, že luteránske učenie o ospravedlivení malo svojich predchodcov medzi doktormi teológie z augustiniánskej rehole.⁷ Müller sa odvolával predovšetkým na *Komentáre* Agostina Favaroniho *k listu Rimanom a Galaťanom*. Favaroni dlho učil na Univerzite v Bologni, neskôr sa stal Generálnym predstaveným augustiniánov a potom biskupom v Bari a Cesene. Zomrel v roku 1443 v augustiniánskom kláštore v mestečku Prato. Okrem toho Müller zakladal svoje tvrdenie aj na *Komentároch k Žalmom* od španielskeho augustiniána Giacomu Péreza, ktoré boli viackrát vytlačené.⁸ Pérez učil veľa rokov na Univerzite vo Valencii a tam zomrel v roku 1490 ako pomocný biskup. Ďalej Müller našiel Lutherových predchodcov aj v 14. storočí, a to konkrétne v osobe Hugolína z Orvieta, ktorý napísal svoj *Komentár k Sentenciám*.⁹ Hugolín učil v Paríži a Bologni, potom sa stal Generálom augustiniánov a zomrel ako latinský patriarcha Konštantinopolu v roku 1373. Nakoniec sa Müller odvoláva na veľmi dôležité a známe dielo v svojom čase *De gestis Salvatoris* od Šimona z Cascie.¹⁰ Šimon sa angažoval v obnove cirkevného života predovšetkým ako kazateľ a spisovateľ až do svojej smrti v roku 1348.

Müller má zásluhu na tom, že upriamil väčšiu pozornosť na niektorých stredovekých augustiniánskych teológov, ktorých spisy si zasluhujú pozornosť širšej bádateľskej skupiny. Avšak jeho pracovná metóda si vyslúžila kritiku a to právom od mnohých historikov. Často totiž chcel konštatovať podobnosti alebo analógie medzi týmito autormi a reformačným učením Luthera. Buď tak, že silil význam autorských textov alebo nebral ohľad na nevyhnutné odlišnosti.¹¹ V každom prípade však Müllerova hypotéza poskytla impulz k novej sérii štúdií prameňov. Takto sa mohlo dokázať, že u autorov ako Giacomo Pérez a Hugolín z Orvieta nemožno hovoriť o kontaktných bodoch s novou luteránskou teológiou.¹²

⁶ Porov. MEIER, L. Contribution à l'histoire de la théologie d'Erfurt. *Revue d'histoire Eccl.* 50 (1955), s. 455-479. 839-866; SAAK, E. L. *High Way to Heaven: The Augustinian Platform Between Reform and Reformation 1292-1524*. Leiden-Boston-Köln: Brill, 2002, s. 631-674.

⁷ Porov. MÜLLER, A. V. Agostino Favaroni e la teologia di Lutero. *Bilychnis* 3 (1914), s. 373-387.

⁸ Porov. MÜLLER, A. V. Giacomo Pérez di Valenza e la teologia di Lutero. *Bilychnis* 15 (1920), s. 391-430.

⁹ Porov. ECKERMANN, W. *Hugolini de Urbis Veteri: Commentarius in Quattor Libras Sententiarum*. Würzburg: Augustinus-Verlag, 1984.

¹⁰ Porov. McNEIL, M. G. *Simone Fidati and his De gestis Domini Salvatoris*: dizertačná práca. Washington: Catholic University of America, 1950.

¹¹ Porov. STAKEMEIER, E. *Der Kampf um Augustin. Augustinus und die Augustiner auf dem Tridentum*. Paderborn: Bonifacius-Druckerei, 1937, 19 a 35; WERBECK, W. *Jacobus Perez von Valencia*. Tübingen: Mohr, 1959, s. 211.

¹² Porov. WERBECK, W. *Jacobus Perez von Valencia*, s. 211; ZUMKELLER, A. Hugolin von Orvieto (+1373) über Prädestination, Rechtfertigung und Verdienst. *Augustiniana* 4. Leuven: Drukkerij Nova et Vetera, 1954, s. 127n.

Čo sa týka Agostina Favaroniho a Šimona z Cascie, aj tu sa bádatelia zhodujú na podobnom závere.¹³

Na Benaryho tézu o vplyve Viliama Ockhama na augustiniánsku teológiu v Erfurte (a teda na Lutherovu formáciu), je možné reagovať predstavením teológov, ktorí tam pred Lutherom pôsobili. Časť spisby piatich augustiniánov z Erfurtu z neskorého stredoveku sa dostala aj k nám. Informácie o nich zozbieral prevažne historik Adolar Zumkeller.¹⁴

Augustiniánski „doctores“ v Erfurte

Prvý z nich je Johannes Klenkok, magister z Oxfordu, ktorý okolo roku 1360 učil v Erfurte.¹⁵ Okrem iného je dobre spomenúť aj Angelusa Dobelinusa, magistra z Paríža, ktorý bol aktívnym medzi rokmi 1392 a 1400 ako profesor teológie na nedávno založenej Univerzite v Erfurte. Jeho nasledovník Johannes Zachariae, magister z Bologne učil v Erfurte od roku 1400 do roku 1428. Títo traja teológovia podporovali učenie, ktoré bolo silne ovplyvnené Gregorom z Rimini a jeho slávnym žiakom Hugolínom z Orvieta. Ďalší dvaja augustiniánski majstri teológie z Erfurtu, ktorých spisy vlastnime, sú Johannes Dorsten, univerzitný profesor od roku 1465 do 1481, a jeho žiak a nasledovník Johannes da Paltz, univerzitný profesor do roku 1493.¹⁶ Učenie týchto posledných dvoch magistrov je vo svojej podstate presiaknuté scholastickou tradíciou. Oni vnímajú Egídia Rímskeho ako „egregius doctor noster“, je pre nich teda vplyvným teológom na konzultácie, zhodujú sa s ním v dôležitých bodoch doktríny. Citujú často aj Tomáša Akvinského a Bonaventúru. Poznajú dobre aj *Komentáre k Sentenciám* od Gregora z Rimini a Hugolína z Orvieta, ale citujú ich veľmi zriedka.¹⁷

V žiadnom z piatich augustiniánskych teológov z Erfurtu, ktorých sme vymenovali, sa nenachádzajú žiadne znaky ockhamizmu. Určite by sme ich nemohli zaradiť medzi takzvaných realistov, skôr sa všetci títo učitelia nachádzajú blízko takzvanej *via moderna*, ale bez toho aby vstúpili do nejakého užšieho vzťahu s teológiou Ockhama. Dnes už vieme, že nominalizmus alebo *via moderna* sa nemôže úplne stotožniť s Ockhamovou školou.¹⁸ Práve v centrálnych otázkach u Luthera, ako deídny hriech, milosť a ospravedlivenie, je dosť jasná rôznorodosť názorov, dokonca

¹³ Porov. TONER, N. The doctrine of the original sin and justification according to Augustine of Rome. *Augustiniana* 7. Philadelphia: Augustinian Historical Institute, 1957, s. 100-117.

¹⁴ Porov. ZUMKELLER, A. *Erbsünde, Gnade, Rechtfertigung und Verdienst nach der Lehre der Erfurter Augustinertheologen des Spätmittel*. Würzburg: Augustinus-Verlag, 1984

¹⁵ Porov. ZUMKELLER, A. Erbsündenlehre des deutschen Augustinertheologen Johannes Klenkok (+ 1374). *Augustiniana* 29 (1979), s. 316-365.

¹⁶ Porov. ZUMKELLER, A. Die Lehre des Erfurter Augustinertheologen Johannes von Dorsten (1418) über Gnade, Rechtfertigung und Verdienst. *Theologie und Philosophie* 53 (1978), s. 27-64, 179-219.

¹⁷ Porov. ZUMKELLER, A. Erbsünde, Gnade, Rechtfertigung und Verdienst nach der Lehre der Erfurter Augustinertheologen des Spätmittel. *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 92 (1981), s. 39-59.

¹⁸ Porov. ZUMKELLER, A., Erbsünde, Gnade, Rechtfertigung und Verdienst nach der Lehre der Erfurter Augustinertheologen des Spätmittel. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, s. 40.

protirečenie v názoroch autorov zastávajúcich *via moderna*.¹⁹ Citovaní augustiniánski teológovia z Erfurtu neprejavujú v týchto argumentoch vplyvy Ockhama, dokonca z mnohých aspektov sú badateľné ich negatívne pozície alebo odmietnutie takýchto vplyvov.

Bohužiaľ, od augustiniánskeho teológa Johannesu Nathina, ktorý v časoch Luthera bol „magister regens“ kláštora v Erfurte a profesorom na Univerzite, nevlastníme ani jedno teologické dielo, dokonca ani žiadnu kázeň, ktorá by sa zachovala. Pochádzal z Thuringia a učil v Erfurte od roku 1493 až po svoju smrť v roku 1529. Medzi historikmi sa dlho udržiavala mienka, že bol verným žiakom ockhamistu Gabriela Biela.²⁰ Na jednoduché potvrdenie tohto faktu sa používal len jediný argument. A totiž, že Nathin študoval od roku 1483 na Univerzite v Tübingene, kde o rok neskôr Gabriel Biel dostal katedru. Domnienka, že Nathin bol žiakom Gabriela Biela však nikdy nenašla dobre zdokumentované potvrdenie. Na druhej strane však jestvujú rozumné dôvody, pre ktoré môžeme postaviť tézu proti hypotéze Nathina ako ockhamistu. Predovšetkým by sa nemalo prehliadať, že Nathin dostal svoju prvú teologickú výchovu v augustiniánskom kláštore v Erfurte a priamo od Johannesu Dorstena, ktorý nebol v žiadnom prípade ovplyvnený Ockhamom a jeho filozofiou. Navyše Luther sám nikdy netvrdil, že Nathin sa ho snažil presvedčiť na smerovanie jeho teologického myslenia v zmysle ockhamistickej sekty alebo žeby verejne vyučoval teológiu Ockhama. Skôr sa potvrdzuje predpoklad, že Nathin, ako Johannes Paltz, bol vo svojej teológii blízko svojho majstra, Johannesu Dorstena.²¹

Hypotézy, ktoré postavili Bernary a Müller sa neukázali ako skutočné a pravdivé. No Martin Luther so svojím vstupom do kláštora v Erfurte musel dostať nejaké stimuly, ktoré boli dôležité pre jeho neskoršiu „evolúciu“ v doktrínálnej sfére. Skúsime ich nasledovne rozobrať v troch oblastiach: V augustiniánskom kláštore v Erfurte sa Luther stretol s Bibliou, bol uvedený do duchovného a teologického bohatstva sv. Augustína a dostal kritické impulzy voči filozofii zo spisov augustiniánskych stredovekých autorov.

Stretnutie s Bibliou

V mníšskom živote augustiniánov v tom čase Sväté písmo zastávalo veľmi dôležitú úlohu. Samozrejme, nielen čo sa týkalo spoločných čítaní Písma, ktoré sa diali pri každodennej modlitbe v chóre alebo pri spoločnom stolovaní, ako to bolo zvykom vo všetkých reholiach. Augustiniáni totiž poznali prax privátneho čítania Biblie, prostredníctvom ktorého sa snažili nasledovať vzor a duchovného otca rehole

¹⁹ Porov. ZUMKELLER, A. Erbsünde, Gnade, Rechtfertigung und Verdienst nach der Lehre der Erfurter Augustinertheologen des Spätmittel. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, s. 40.

²⁰ Pozri revidovanú edíciu klasického diela o teológii Gabriela Biela: OBERMAN, H. A. *The Harvest of Medieval Theology: Gabriel Biel and Late Medieval Nominalism*. Grand Rapids: Baker Academic, 2001.

²¹ Porov. ZUMKELLER, A. Erbsünde, Gnade, Rechtfertigung und Verdienst nach der Lehre der Erfurter Augustinertheologen des Spätmittel. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, s. 49.

sv. Augustína. Už v 14. storočí Jordán zo Saska, ktorý ako profesor teológie a neskôr provinciál žil dlhé roky v kláštore v Erfurte, odkazoval na príklad Otca rehole, ktorý sa podľa neho neúnavne oddával čítaniu a štúdiu Svätého písma.²² Pár desaťročí pred vstupom Luthera do kláštora aj generál Ambróz z Cori vo svojom *Komentári k Regule sv. Augustína* z roku 1481 odporúčal a zdôrazňoval svojim bratom osobné čítanie Biblie. Písal: „Frequens...divinae Scripturae nobis debet esse lectio.“²³

A naviac Konštitúcie rehole obsahovali už od počiatku nariadenie zveriť novicom individuálne čítanie Biblie: „Novitius sanctam Scripturam avide legat, devote audiat et ardentem addiscat.“²⁴

Bolo to ustanovenie a nariadenie skutočne nezvyčajné pre stredovekú mentalitu. A že sa to zachovávalo dosť verne v kláštore v Erfurte, to dokazuje samotný Luther. Ešte aj po 25 rokoch si pamätal chvíľu svojho vstupu do kláštora, počas ktorej mu bola pridelená Biblia pre osobné použitie. Bola viazaná v červenej koži. A sám Luther priznáva, že sa tak vášnivo dal do čítania Biblie, že v krátkom čase skutočne poznal a ovládal jej obsah.²⁵

Vo svojich *Tischreden* z roku 1538 napísal: „Keď som vstúpil do kláštora, začal som čítať Bibliu a potom som ju čítal znovu a ešte raz.“²⁶ **Takto duchovné prostredie augustiniánskeho kláštora v Erfurte určite prispelo Lutherovi, aby lepšie spoznával a miloval Bibliu.** Láska k Božiemu slovu ho sprevádzala a oduševňovala počas celého jeho života. Cítil sa preto komfortne, keď mu Johann von Staupitz ponúkol vyučovanie Biblie na Univerzite vo Wittenbergu. S veľkým zápalom sa venoval tejto novej úlohe. Medzi rokmi 1513 a 1515 si vybral na svoje hodiny pre študentov knihu Žalmov, v rokoch 1515-1516 sa venoval na lekciiach Listu Rimanom, v rokoch 1516 – 1517 Listu Galaťanom a Listu Hebrejom v rokoch 1517 – 1518. Tieto lekcie, ktoré sa nám zachovali, vyjadrujú bohato prirodzené nadanie, náboženskú vášeň a nadšenie plné fantázie. Museli určite prítomných strhnúť a zapôsobiť na poslucháčov. Už na Lekciách k Žalmom sa však začína vymedzovať a rysovať nová teológia Luthera, ktorá sa rozvinie stále viac v nasledujúcich rokoch.

Stretnutie so spismi sv. Augustína

Augustiniáni od založenia rehole v 13. storočí žili podľa mníšskej Reguly sv. Augustína.²⁷ Okrem iného si uctievali sv. Augustína, cirkevného otca a učiteľa, aj

²² Porov. JORDANI DE SAXONIA: *Liber Vitasfratrum*. (Ed. R. Arbesmann – W. Hümpfner), New York: Cosmopolitan Science & art Service Co., 1943, s. 235.

²³ AMBROSIUS CHORIOLANUS: *Comentarii super tribus regulis divi Augustini*. Roma 1481, fol. 141v.

²⁴ *Constitutiones fratrum heremitanum sancti Augustini* cap. 17. Venezia 1508, fol. 22v.

²⁵ Porov. WA TR 1,44,23-28 Nr. 116. (Martin Luther Werke. Kritische Gesamtausgabe. *Tischreden*. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1912-1921)

²⁶ WA TR 3,598,13-15 Nr. 3767.

²⁷ Augustiniáni, krátko po spojení pustovníckých skupin do jednej rehole mali názov: O.E.S.A — Ordo eremitanum sancti Augustini. Už od založenia prijali Regulu sv. Augustína: Porov. DE SAN MARTÍN, L. M. *Gli agostiniani. Origini e spiritualità*. Roma: Institutum Historicum augustinianum, 2013, s. 192; CIPRIANI, N. *Regola. Introduzione e commento*. Roma: Città Nuova, 2007, 6n.

ako svojho zakladateľa. Zakladali to na tradícii, ktorá sa už dnes nesie s prívlastkom „legendárna“. Stredoveké konštitúcie rehole definovali Augustína ako „pater noster Augustinus“.²⁸ Už vtedy sa augustiniáni cítili ako komunita duchovných synov sv. Augustína a kultivovali jeho duchovné dedičstvo. Okolnosť, detail, že Martin Luther v Erfurte neprosil o prijatie medzi dominikánov alebo františkánov, ale do kláštora augustiniánov musela veľmi a dôrazne vplývať na jeho duchovný a teologický vývoj (rozvoj). Nakoľko sa cítil sám Luther naviazaný na sv. Augustína sa ukázalo v prvých rokoch rehoľného života, keď ostro reagoval na nemeckého humanistu Jakoba Wimpfelinga. Tento kvôli svojim lingvistickým dôvodom poprel Augustínovo otcovstvo pre *Sermones ad fratres in eremo*. Súčasne však tvrdil, že Augustín nikdy nežil ako *monachus*.²⁹ Dnes už vieme, že *Sermones ad fratres in eremo* sú skutočne apokryfným dielom stredovekého autora.³⁰ Avšak k nim boli pridané dve slávne Augustínove kázne *De vita et moribus clericorum*.³¹ Tieto dve kázne čítal Luther v zime roku 1509 - 1510 z prvotlače (*incunabulus*) zo Štrasburgu, keď sa pripravoval na lekcie o Sentenciách. Luther bol presvedčený o pravosti všetkých spomenutých *Sermones*. V poznámke na kraji textu sa ostro ohradil proti Wimpfelingovi.³² Skutočne, Luther nemohol vedieť, že okrem dvoch kázni, vo veľkej skupine kázni pod menom *Sermones ad fratres in eremo* sa nachádza len málo autentických textov Augustína. Na druhej strane práve dve slávne a autentické kázne mu dávali za pravdu, keď odmietol energicky tézu humanistu Wimpfelinga, že Augustín nebol nikdy mníchom. V nich totiž Augustín rozpráva o tom ako vedie s kľerom svojho biskupského mesta Hippo mníšsky život v jednoduchosti apoštolátu a spoločenstva dobier. Preto Augustín jasne definuje v prvej kázni (*Sermo* 355) jeho základňu ako „monasterium clericorum“ aj keď on sám pre seba a pre svojich spolubratov nepoužíva pojem *monachus*, ale *famulus Dei* alebo *servus Dei*.³³

Incunabulus (prvotlač) zo Štrasburgu citovaný predtým, ktorý čítal Luther v zime 1509 - 1510, sa zachoval dodnes. Tento *incunabulus* obsahuje okrem pseudoaugustínovských diel celú sériu autentických spisov. Patria medzi ne Augustínove prvotiny ako *De vita beata*, *De vera religione*, teologicko-morálne traktáty ako *De agone christiano*, *De divinatione daemonorum*, *De cura pro mortuis gerenda*, *De disciplina christiana* a potom slávne spisy ako *Confessiones*, *De doctrina christiana* a *Enchiridion*.

²⁸ *Constitutiones Fratrum Heremitarum sancti Augustini*. Norimberg 1504, prologus.

²⁹ Porov. VERHEIJEN, L. M. J. Le jeune Luther et Jacobus Wimpfeling. *Augustiniana* 17 (1967), s. 329-332.

³⁰ Porov. TRELOAR, A. The Augustinian „*Sermones ad fratres in eremo commorantes*“. *Prudentia* 3 (1971), s. 39-50.

³¹ AUGUSTINUS: *Sermones* 355-356 (PL 39,1568-1581).

³² Porov. WA 9,12,6-18. (Martin Luther Werke. Kritische Gesamtausgabe. 65 vols.. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1883-1993)

³³ Porov. ZUMKELLER, A. *Das Mönchtum des heiligen Augustinus*. Würzburg: Augustinus-Verlag, 1968, 81-88; 453-470; ZUMKELLER, A. *War Augustins monasterium clericorum in Hippo wirklich ein Kloster? Antwort auf eine neue Hypothese A.P. Orban*. Roma: Institutum Patristicum Augustinianum, 1981, s. 391-397.

Počas tej istej zimy 1509 - 1510 študoval Luther v jednej edícii z Bazileji z roku 1489 ďalšie Augustínove dogmatické diela: *De trinitate* a *De civitate Dei*. Z poznámok na okraji, ktoré si robil v roku 1510 popri *Sentenciách Petra Lombarda* sa ukazuje, že poznal aj augustínovské *Výklady k Evanjeliu sv. Jána* a ku *Genezis*. Martin Luther teda po piatich rokoch od svojho vstupu do kláštora už disponoval značne veľkým poznaním *corpusu* Augustínových spisov. Zdá sa však, že sa ešte nezaoberal veľkými dielami z polemickej oblasti kontroverzií s donatistami a pelagiánmi.³⁴

Možno Luther spomínal na svoju prvú periódu intenzívneho štúdia Augustínových diel, keď v roku 1532 tvrdil: „Principio Augustinum vorabam, non legebam.“³⁵ Nakoľko sa cítil spojený s cirkevným otcom dokazujú niektoré osobné poznámky. Takto cítiť súhlasnú radosť, keď pri slovách Augustína poznamenáva: „Egregie solvis, sancte pater Augustine.“³⁶ V ďalšom definuje Augustína ako „svetlo najžiarivejšie, ktoré doteraz ešte nebolo oslavované dostatočne.“³⁷

Prešlo zopár rokov, kým Luther vzal do úvahy aj Augustínove proti-pelagiánske diela. Pri ich lektúre počas roku 1515 pripisuje práve im fundamentálny vplyv na jeho reformačnú teológiu. Zaiste to neznamena, že Luther jednoducho prevzal doktrínu cirkevného otca. Protestantský znalec Luthera, Bernard Lohse, napísal nasledujúce: „Na to, aby urobil svoj reformačný objav, nestačilo Lutherovi, aby bol žiakom Augustína.“³⁸ Veď Luther učil, že človeku je skrze Krista pripísaná vonkajšia spravodlivosť, kým Augustín rozumel pod ospravedlivením vnútorný proces posvätenia človeka. Podľa Lohseho Luther urobil zo sv. Augustína „patróna svojho učenia o ospravedlivení“, keďže chcel vidieť v jeho spise *De Spiritu et litera* jeho novú reformačnú teológiu.³⁹

Podobným spôsobom sa vyjadril aj Leif Grane, známy dánsky znalec Luthera. Grane dokazuje, že Luthera nezaujímali spisy sv. Augustína, ale oživenie pojmov, ktoré by sa mohli použiť pri interpretácii sv. Pavla. Práve preto podľa Graneho Luther často neporozumel a zle interpretoval učenie sv. Augustína.⁴⁰ Sám Luther si uvedomoval postupne, aké sú rozdiely medzi jeho učením a augustínovskou teológiou.⁴¹

Kritika filozofie

Jedna z charakteristík literárnej produkcie mladého Luthera boli jeho kritické poznámky k filozofii.⁴² S istou dávkou pohrdania rozpráva o *faex philosophiae*

³⁴ Porov. SCHEEL, O. *Martin Luther* II. Tübingen: Mohr, 1930, s. 404.

³⁵ WA TR 1,140, 5 Nr. 347.

³⁶ WA 9,19,8-9.

³⁷ WA 9, 29, 5-6.

³⁸ LOHSE, B. Die Bedeutung Augustins für den jungen Luther. *Kerygma und Dogma* 11 (1965), s. 134.

³⁹ LOHSE, B. Die Bedeutung Augustins für den jungen Luther. *Kerygma und Dogma*, s. 135.

⁴⁰ Porov. GRANE, L. *Divus Paulus et S. Augustinus, interpres eius fidelissimus. Über Luthers Verhältnis zu Augustin*. Tübingen: Mohr, 1973, s. 133-146.

⁴¹ Porov. BUBENHEIMER, U. Augustinismus in der Reformationszeit. *Theologische Realenzyklopädie* IV, Berlin: de Gruyter, 1979, s. 720.

⁴² Porov. SCHEEL, O. *Martin Luther*. II, s. 423-434.

a *larvae philosophorum*.⁴³ Vyčíta filozofii, že vyprodukovala mnohé neriešiteľné problémy. Práve preto chváli Augustína, ktorý podľa Luthera dokázal, že „celá filozofia je len hlúposťou“⁴⁴. Predovšetkým útočí na Aristotela a nazýva ho *randicus phisosophus*.⁴⁵

Za Lutherovou kritikou filozofie sa skrýva dôležité znepokojenie, aby kázanie a teológia neboli príliš poškodené nadmernými filozofickými problémami a ich riešeniami. Namiesto čisto ľudských špekulácií túžil po väčšom priestore a autorite Svätého písma v živote Cirkvi a kresťanov a celkovo v teológii. Ako prišiel k tejto kritikej pozícii? Určite už ako študent *artes liberales* na Univerzite v Erfurte sa naučil kritike Aristotela od svojich učiteľov. Ale jeho kritika je oveľa širšia ako všetkých v jeho dobe. Podľa augustiniánskeho historika a teológa Adolara Zumkellera bol Luther vo svojej pozícii voči filozofii veľmi ovplyvnený dvoma talianskymi augustiniánmi zo 14. storočia, Šimonom z Cascie a Hugolínom z Orvieta.⁴⁶ Skepticizmus týchto autorov voči filozofii a voči Aristotelovi pochádza z veľmi podobných zdrojov ako u Luthera. Zumkeller okrem iného dokázal, že spisy Šimona z Cascie a Hugolína z Orvieta boli v čase Lutherovho pôsobenia v Erfurte k dispozícii v kláštornej knižnici. Dokonca *Gesta Domini Salvatoris* od Šimona boli súčasťou zvyčajného duchovného čítania v kláštore.⁴⁷

Kritika talianskych augustiniánov voči filozofii sa stala základom pre Lutherovu kritiku filozofie. Šimon z Cascie vyčíta *doctores* svojho času, že miešali Sväté písmo s filozofiou a s umením poetickej literatúry. Podľa jeho slov „teologické pravdy nemožno porozumieť, kým nás vedie slepý Aristoteles a zmätený Platón nám ukazuje cestu“⁴⁸. Pre Hugolína z Orvieta Aristoteles predstavuje typ nekresťanského mysliteľa. Jeho názory na Boha sú podľa neho všetky nesprávne a nemožné, pretože mu chýbal pravý pojem Boha. Aristotelova etika predstavuje čistú morálku tohto sveta bez akejkolvek súvislosti s posledným cieľom. Toto by bol aj dôvod, pre ktorý Aristoteles nepoznal žiadnu skutočnú cnosť, len jej fiktívne obrazy.⁴⁹ Šimon a Hugolín niekedy prehánajú vo svojej kritike. Šimon porovnáva v jednom prípade filozofiu k prostitútke, ktorá svojimi vнадami zvádza človeka a drží ho zovretého v jej objatí.⁵⁰ Hugolín podáva o starovekej filozofii zničujúci názor: „V prísnom slova zmysle nie je žiadnou vedou, ale miešaninou klamstiev (*mixtura falsorum*).“⁵¹

⁴³ WA 9, 43, 42 a WA 9, 74, 10.

⁴⁴ WA 9, 57, 12-13 a WA 9, 13, 21-22.

⁴⁵ V preklade „prehnný filozof“. WA 9, 43, 5.

⁴⁶ Porov. ZUMKELLER, A. Die Augustinertheologen Simon Fidati von Cascia und Hugolin von Orvieto und Martin Luthers Kritik an Aristoteles. *Archiv für Reformationsgeschichte* 54 (1963), s. 15-37.

⁴⁷ Porov. ZUMKELLER, A. Erbsünde, Gnade, Rechtfertigung und Verdienst nach der Lehre der Erfurter Augustinertheologen des Spätmittel. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, s. 54.

⁴⁸ SIMONE DE CASSIA: *De gestis Domini Salvatoris* VIII, 23. Basel 1517, fol.197a-b.

⁴⁹ Porov. HUGOLINUS DE URBE VETERI: *Commentarius in Quattor Libros Sententiarum* I. Würzburg: Augustinus-Verlag, 1980, s. 140-149.

⁵⁰ Porov. SIMON DE CASSIA: *De gestis Domini Salvatoris* VIII, 40, fol. 218rb.

⁵¹ HUGOLINUS DE URBE VETERI: *Commentarius* 83, s. 109-111.

Tieto posledné vyjadrenia nachádzajú tiež svoje paralelné miesta v Luthеровých spisoch. Je tomu tak v tézach na dišputu v jeseni roku 1517, kde sa píše, že Aristoteles sa správa s teológiou ako tieň so svetlom.⁵² O niekoľko mesiacov skôr písal Luther svojmu spolubratovi do Erfurtu, Johannesovi Langovi, že keby Aristoteles nebol človekom, mohli by sme ho považovať za skutočného diabla.⁵³ Aké však boli skutočné dôvody týchto prehnaných a tvrdých súdov? Prameňom nízkeho hodnotenia pohanskej filozofie či už u Hugolína alebo u Luthera je blízka súvislosť s *De civitate dei* od Augustína. Podozrievajú aristotelickú filozofiu, lebo sa im zdá úplne obrátená k problémom tohto sveta. Napriek tomu kritika nepodlieha radikálnemu odmietnutiu filozofie ani zo strany dvoch talianskych augustiniánov, ani zo strany Luthera. Spôsob vyjadrenia, niekedy veľmi ostrý, nachádza vysvetlenie v zapálenosti diskusie a polemickej vášnivosti. Okrem iného za touto kritikou sa nachádza aj v mladom Lutherovi rýdza starostlivosť o udržanie čistej viery, odovzdávanej po stáročia, a správna túžba reformovať podľa Biblie kázanie a teológiu. Rezervovanosť voči filozofii, Aristotelovi a scholastike dostala novú tvár pod vplyvom jeho novej teológie v nasledujúcich rokoch. Stále viac bol presvedčený o nezlučiteľnosti medzi Aristotelom a filozofiou. Takto sa cítil nútený k hlbokkej rekonštrukcii teologického vyučovania.⁵⁴

Záver

„Studium generale“ v Erfurte, kde Luther dostal svoje prvé teologické základy, mu poslúžilo spoznať a zamilovať si viac Písmo. Duchovné a teologické smerovanie rehoľného života mu otvorilo cestu k sv. Augustínovi a jeho spisom. Prostredie a knižnica kláštora mu dala k dispozícii aj diela niektorých augustiniánskych teológov, medzi inými Šimona z Cascie, známeho duchovného spisovateľa, a kazateľa a Hugolína z Orvieta, filozofa a teológa. Aj vďaka nim sa utvrdil vo svojej kritike k Aristotelovi a voči filozofii. Augustiniánski *doctores* v Erfurte neboli prívržencami a nasledovníkmi Ockhama. Vo svojom duchovnom a teologickom vývoji bol Luther formovaný a inšpirovaný prostredím kláštora. U svojich augustiniánskych učiteľov nenašiel tézy, ktoré by mali viesť k novej teológii. Bolo to už jeho osobné spracovanie *De spiritu et littera* od Augustína a mnoho ďalších vplyvov, ktoré Luthera priviedli k novému učeniu.

⁵² Porov. WA I, 226, 26.

⁵³ Porov. WA BR 1, 88, 22-23 Nr. 34. (Martin Luther Werke. Kritische Gesamtausgabe. *Briefwechsel*. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1930-1985)

⁵⁴ Porov. ECKERMANN, W. Die Aristoteleskritik Luthers, ihre Bedeutung für seine Theologie. *Catholica* 32 (1978), s. 122-130; GRANE, L. *Modus loquendi theologicus*, Leiden: E. J. Brill, 1975, s. 79-135.

Milosť v moderných vydaniach Lutherovej Biblie a v banskobystrickej Biblii wittemberského vydania z roku 1555

Blažej Štrba

Vznešený a nesmierne významný pojem „milosť“ má v kresťanskej tradícii hlboké korene v Biblii.¹ V predloženej štúdii budeme skúmať výskyt slova milosť, resp. „Gnade“ v niekoľkých vydaniach Lutherovej Biblie (ďalej LB) za ostatných 500 rokov. Okrem jedinečného wittemberského vydania Biblie z roku 1555, teda už po smrti Martina Luthera, a dvoch vydaní za jeho života (1534 a 1545), predmetom prieskumu budú aj dve ostatné vydania Lutherovej Biblie z roku 1984 (ďalej LB-84) a 2017 (ďalej LB-17). Medzi spomenutými vydaniaми jestvuje rozdiel v použití slova milosť. Rozdiel medzi dvomi modernými vydaniaми a vydaním z roku 1555 je takmer navlas rovnaký, ako je rozdiel, ktorý je medzi spomenutými modernými vydaniaми a dvoma vydaniaми, ktoré vyšli ešte počas Lutherovho života. Výsledky porovnávania medzi týmito prvotnými vydaniaми a medzi modernými vydaniaми budú konfrontované s originálnymi textami Biblie. Hlavným cieľom štúdie je stanoviť translatologické charakteristiky novších revidovaných vydaní v súvislosti s pojmom milosť pri pohľade na originálne texty Biblie a na LB v jej prvotných vydaniaх.

Štúdia je z troch štvrtín empirický výskum spojený s postupnou a kumulatívnou komparáciou nemeckých prekladov LB s pôvodnými textami v hebrejčine, aramejčine² a gréčtine.³ V prvých troch krokoch budeme nezávisle porovnávať prvotné vydania Lutherovej Biblie s originálmi, následne vydanie z r. 1984⁴ s LB a originálmi a napokon najnovšie jubilejné vydanie z r. 2017⁵ opäť z predchádzajúcimi predmet-

¹ Porov. PRUDKÝ, M. Hospodin, „Bůh milostivý“ & Izrael, lid „z Boží milosti“. Teologie milosti ve Starém zákoně. In: KARFIKOVÁ, L., MRÁZEK, J. eds. *Milost podle Písma a starokřesťanských autorů*. Jihlava: Mlýn, 2004, s. 1-50; ŠTRBA, B. Lútosťivý a milostivý Boh. Komparácia slovenských prekladov niektorých charakteristik Boha s ich hebrejským originálom. In: *Studia Biblica Slovaca*. 2015, roč. 7, s. 22-59; ŠTRBA, B. Návrat k žalmovej prosbe o zmilovanie. In: BOHÁČ, V., MOJZEŠ, M., TKÁČ, M. eds. *Ad fontes liturgicos 6. Žalmy ako prameň liturgického života. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Prešov: Prešovská univerzita, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2015, s. 10-47.

² ELLIGER, K. et al. eds. *תורה ונביאים תורה* *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997.

³ RAHLFS, A. ed. *Septuaginta: id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes* = *Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Εβδομήκοντα (Ο')*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1984, pre text Septuaginty a NESTLE, E. et al. eds. *Novum Testamentum Graece*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2012 pre text Novej zmluvy.

⁴ Lutherbibel 1984. In: *Deutsche Bibelgesellschaft* [online] [cit. 01.07.2017]. Dostupné na internete: <https://www.die-bibel.de/bibeln/online-bibeln/lutherbibel-1984/bibeltext/>

⁵ *Die Bibel nach Martin Luthers Übersetzung: Lutherbibel revidiert 2017. Jubiläumsausgabe "500 Jahre Reformation" mit Sonderseiten zu Martin Luthers Wirken als Reformator und Bibelübersetzer*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2016. Lutherbibel 2017. In: *Deutsche Bibelgesellschaft* [online] [cit. 17.07.2017]. Dostupné na internete: <https://www.die-bibel.de/bibeln/online-bibeln/lutherbibel-2017/bibeltext/>

nými vydaniami a tiež s textami v pôvodine. Rozdiely v preklade jednotlivých vydání budú sprevádzané stručným pozorovaním o prekladových voľbách Luthera a o revidujúcich prekladových tímoch na prelome druhého a tretieho tisícročia. Posledná štvrtina štúdie bude súhrnná a zúročí výsledky predchádzajúceho empirického prieskumu.

Vzhľadom na minimálne rozdiely vo veci výskytu slova „Gnade“ v prvotných dvoch vydaniach Lutherovej Biblie z roku 1534 (ďalej LB-34⁶) a z roku 1545, nazývanom aj *Letzte Hand* (ďalej LB-45 alebo LH⁷), s ďalším wittenberským vydaním z roku 1555, ktoré sa nachádza v depozite Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici (evid. č. L-6687⁸; ďalej iba LB-55), budeme v tomto prvom kroku sledovať, ako používajú prvotné Lutherove Biblie slovo milosť. Každý jeden výskyt slova Gnade sme porovnali s ekvivalentom v origináli, či už v Starom, alebo v Novom zákone. Najprv urobíme komparáciu v protokánonických knihách Starého zákona, následne v deuterokánonických knihách a na záver v Novom zákone.

Pre každé jedno porovnávanie sme vyhotovili zoznam výskytov slova „Gnade“ vychádzajúc z tlačenej a tiež niektorých iba elektronicky dostupných vydání predmetných Biblií. V zoznamoch výskytov sa pridriavame poradia jednotlivých kníh, ktoré zodpovedá poradiu v daných vydaniach. Pre ľahšiu komparáciu predmetných prvotných vydání (LB-34, LH, LB-55) s modernými vydaniami budú v zozname uvedené takmer všetky výskyty „Gnade“ v LB-84.

1. Výskyt Gnade v LB-34, LH a LB-55

1.1 Gnade v protokánonických knihách

V zozname výskytov slova „Gnade“, resp. milosť (pozri Zoznam 1), bude každý jeden výskyt⁹ vyznačený **tučným typom písma** iba vtedy, ak výrazu nezodpovedá v pôvodine hebrejské הֵן *hen*.¹⁰ Napr. hoci v Gn 24,21 sa nachádza „Gnade“, v pôvodine mu zodpovedá hebrejské sloveso עָלָה *c-l-ch*. Exponované skratky pri biblických súradniciach uvádzajú ďalšiu špecifikáciu daného výskytu. Sú to skratky určitej formy predmetného slova „Gnade“, a to: ^G = Gnad, ^g = gnad, ^{Ge} = Gnade, ^{ge} = gnade, ^{gen} = gnaden.¹¹ Okrem toho špecifikácie v exponovanom písme

⁶ Pri prieskume bolo použité vydanie *Die Luther-Bibel von 1534. Vollständiger Nachdruck. I. Das Alte Testament*. Köln: Taschen, 2016; *Die Luther-Bibel von 1534. Vollständiger Nachdruck. II. Das Neue Testament*. Köln: Taschen, 2016.

⁷ Bibel-Online.net. In: *CID - christliche internet dienst GmbH* [online] [cit. 08.10.2017]. Dostupné na internete: <http://www.bibel-online.net/>

⁸ Lutherova biblia – evidenčné číslo L-6687. In: *Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici* [online] [cit. 28.04.2017]. Dostupné na internete: <http://old.svkbb.eu/biblia/start.htm>

⁹ Na kvantitatívny výskum výskytov jednotlivých slov v originálnych textoch sme použili elektronickú konkordanciu programu *Accordance 12*. Altamonte Springs, FL: OakTree Software, Inc., 2018.

¹⁰ Prepis hebrejských slov je podľa výslovnosti; ŠTRBA, B. *Bibliografia biblických vied slovenskej a českej proveniencie (1989 – 2013). Bibliography of biblical sciences of Slovak and Czech provenance (1989 – 2013)*. Badiň: Vlastným nákladom, 2014, s. 301-305.

¹¹ Pokiaľ ide o veľké začiatkové písmeno, pridžali sme sa väčšinou voľby LB-34, lebo s rozdielmi sa stretávame už v rámci prvotných troch vydání – LB-34, LH a LB-55.

môžu odkázať aj na vydanie, a to iba vtedy, ak sa odlišuje od zvyšných dvoch; v takom prípade bude odlišnosť uvedená konkrétne, a to následne za skratkou vydania. Skratka vydania a jeho konkrétna voľba bude v hranatých exponovaných zátvorkách. Napr. skratka ^{LH} indikuje, že preklad v LH je iný ako v skoršom vydaní LB-34. Takýto rozdiel je vyznačený, aj keď ide o malú odchýlku typu „gnad“ (LB-34) a „gnade“ (LH) v Gn 24,56. Väčší rozdiel je napr. v Ž 69,14 medzi „gnedig“ v LB-34 a „angenem“ v LH. Podobnú rozdielnosť sme zaznamenali medzi LB-55 a skoršími dvoma vydania. Napr. zatiaľ čo LB-34 má „gnaden“, LH a LB-55 majú v Mich 7,9 „Gnade“. Spomenuté odlišnosti sa ukážu pozoruhodné najmä pri porovnávaní s ostatnými dvoma vydania (LB-84 a LB-17), ktoré nivelizujú vysokú citlivosť prvotných vydání LB-34, LH, LB-55. Hoci sa v tomto kroku nevenujeme LB-84, predsa sme už teraz vopred zaznamenali odlišnosti v hranatých exponovaných zátvorkách, ktorými sa prvotné preklady nečakane líšia od prekladovej voľby v LB-84. Napr. všetky prvotné vydania majú v Dt 7,2 „gonst“, zatiaľ čo LB-84 má „Gnade“, alebo napr. v Dt 33,23 majú prvotné vydania „gnug“, kým LB-84 má „Gnade“, alebo v 2 Sam 7,15 všetky tri prvotné vydania majú konsekventne „Barmhertzigkeit“, ale LB-84 má „Gnade“. Všetky tieto rozdiely sú značené a jasne poukazujú na špecifickejší a vybraný slovník prvotných vydání. Ak prvotné vydania nemajú v daných prípadoch slovo „milost“ (ale nachádza sa aspoň v jednom z dvoch ostatných vydání), uvádzame ich na **sivom** pozadí; tieto výskyty nie sú priamym predmetom v tomto kroku výskumu.

Zoznam 1: Gnade v prvotných vydaniach v protokanonických knihách

Gn 19 × Gnade:	6,8 ^{ge} ; 18,3 ^{ge} ; 19,19 ^{ge} ; 24,21^g , 40^g , 42^g , 56^g [LH LB-55 ge]; 30,27 ^{ge} ; 32,6 ^{ge} ; 33,8 ^{ge} ; 10 ^{ge} .15- ge; 34,11 ^{ge} ; 39,4 ^{ge} .21 ^{ge} ; 44,21^{ge} ; 47,25 ^{ge} .29 ^{ge} ; 50,4 ^{ge} ;
Ex 11 × Gn:	3,21 ^{ge} ; 11,3 ^{ge} ; 12,36 ^g ; 33,12 ^{ge} .13 ^{ge} .16 ^g .17 ^{ge} ; 34,6 ^g .7 ^{ge} .9 ^g [LH LB-55 ge];
Nm 3 × Gn:	11,11 ^{ge} .15 ^{ge} ; 32,5 ^{ge} ;
Dt 2 × Gn:	7,2 [gonst]; 24,1 ^{ge} ; 33,16^{ge} . 23 [gnug];
Joz 1 × Gn:	11,20^{ge} ;
Sdc 1 × Gn:	6,17 ^g [LH LB-55 ge];
Rút 3 × Gn:	2,2 ^{ge} .10 ^{ge} .13 ^{ge} ;
1 Sam 6 × Gn:	1,18 ^{ge} ; 13,12 [angesicht]; 16,22 ^{ge} ; 20,3 ^{ge} .29 ^g [LH LB-55 ge]; 25,8 ^g ; 27,5 ^{ge} ;
2 Sam 3 × Gn:	7,15 [barmhertzigkeit]; 14,22 ^{ge} ; 15,25 ^{ge} ; 16,4 ^{ge} ; 22,51 [volhut];
1 Kr 1 × Gn:	11,19 ^{ge} ;
2 Kr 1 × Gn:	13,23^{ge} ;
1 Krn 0 × Gn:	17,13 [barmhertzigkeit];
2 Krn 1 × Gn:	6,42 [LB-34 leiden; LH LB-55 ge]
Ezdr 1 × Gn:	9,8^{ge} [LB-55 g];
Neh 0 × Gn:	1,11 [barmhertzigkeit]; 2,5 [Geffelet es (fráza)];
Est 6 × Gn:	2,15 ^{ge} .17 ^{ge} ; 5,2 ^{ge} .8 ^{ge} ; 7,3 ^{ge} ; 8,5 ^{ge} ;
Job 1 × Gn:	33,26^{ge} ; 40,27 [=LB-34 41,3] ^[flechens] ;

Ž 38 × Gn: 5,13^{gen}; 18,51^[wolphut]; 30,6^[lust]; 51,20^{ge}; 56,8^{on} alle gnaden; 59,14^{on} alle gnaden; 69,14^{gnedig}[LH LB-55 ^{angenem}]; 77,8^{ge}; 84,12^{ge}; 85,8^{ge}; 89,2^{ge} 3^{ge} 15^{ge} 18^{ge} 25^{ge} 29^{ge} 34^{ge} 50^{ge}; 90,14^{ge}; 92,3^{ge}; 94,18^{ge}; 98,3^{ge}; 100,5^{ge}; 101,1^{ge}; 103,4^{ge} 11^{ge} 17^{ge}; 106,4^{gen}; 108,5^{ge}; 109,21^{ge} 26^{ge}; 115,1^{ge}; 117,2^{ge}; 119,29^{gonne} 41^{ge} 76^{ge} 88^{ge} 124^{gen} 149^{ge} 159^{ge}; 130,7^{ge}; 143,8^{ge};
Pris 4 × Gn: 3,3^{ge} 4^{Gunst} 34^{ge}; 16,15^{ge}; 19,12^{ge};
Iz 6 × Gn: 16,5^{ge}[^{chsd}]; 26,10^{ge}; 49,8^{gnedig}; 54,8^{ge} 10^{ge}; 55,3^{gen}; 60,10^{ge}; 63,7^[Güte] 7^[Güte];
Jer 6 × Gn: 14,11^{ge}; 16,5^{ge} 13^{ge}; 21,7^{ge}; 31,2^{ge}; 32,18^[wolphust(v)];
Dan 2 × Gn: 2,18^{ge}; 9,4^{ge};
Oz 4 × Gn: 2,3^{gen} 21^{ge}; 3,5^{ge}; 14,4^{ge};
Jon 1 × Gn: 2,9^{ge} 12^{ge};
Mich 2 × Gn: 7,9^[LB-34 gen, LH LB-55 Ge] 18^[barmherzig] 20^{ge};
Zach 1 × Gn: 12,10^{gen}.

Pozorovanie. Protokánonické knihy v LB-34, LH a LB-55 majú 122 výskytov slova „milosť“ – „gnade“, z toho deväť výskytov v podobe „gnaden“ a osem v podobe „gnad“. Zo všetkých 122 výskytov 51 zodpovedá hebrejskému חֵן *chen*, 43 hebrejskému חֶסֶד *chesed*, osem hebrejskému רַצוֹן *racón* (Dt 33,16; Ž 5,13; 51,20; 89,18; 106,4; Pris 16,15; 19,12; Iz 60,10), štyri hebrejskému slovesu צִלַּח *c-l-ch* (Gn 24,21.40.42.56), po dvakrát slovesám חֲנַן *ch-n-n* (2 Kr 13,23; Iz 26,10), רָחַם *r-ch-m* (Oz 2,3; 14,4) a substantívu תְּחִינָה *techinna* (Joz 11,20; Ezdr 9,8) a po jednom raze slovesám חָמַל *ch-m-l* (Jer 21,7) a רָחַם *r-c-h* (Job 33,26) a slovám חַנּוּנִיָּה *chanína* (Jer 16,13), טוֹבָה (Jer 14,11), טוֹב *túv* (Oz 3,5), צְדָקָה *cedaka* (Mich 7,9), výrazu שִׁים עֵין *sím ajín* (Gn 44,21) a aramejskému רַחֲמִין *rachamín* (Dan 2,18). Dva výskyty – „v hneve“ בָּעַף *beaf* (Ž 56,8) a „v zúrivosti“ בָּחַם *vechema* (59,14) – sú súčasťou frazeológie „bez milosti“.

Z daného prieskumu voľby slova „milosť“ v prvých vydaniach Lutherovej Biblie – LB-34, LH a LB-55 – vyplýva, že „Gnade“ najčastejšie (51 × LH [porov. 2 Krn 6,42], 50 × LB-34 a LB-55) reflektuje hebrejské substantívum חֵן *chen*. Na druhom mieste substantívum חֶסֶד *chesed* – 43-krát. Práve z dôvodu, že preklad „Gnade“ zodpovedá dvom rôznym hebrejským slovám, považujeme za potrebné porovnať ich prekladové voľby do Lutherovej Biblie.

Výskyt חֵן v hebrejskej Biblii a jeho prekladové voľby v LB-34, LH a LB-55

Substantívum חֵן *chen* (väčšinou prevádzané v LXX slovom χάρις¹⁴ a vo Vg slovom *gratia*) sa nachádza 70 × v hebrejskej Biblii. Vo väčšine prípadov – 51 × –

¹² LB-34: „Aber die sich verlassen auff jre werck / die doch nichts sind / achten der gnade nicht.“ LH a LB-55: „Dje da halten vber dem Nichtigen / Verlassen jre gnade.“

¹³ Ex 34,6.7; 2 Krn 6,42; Ž 85,8; 89,2.3.15.25.29.34.50; 90,14; 92,3; 94,18; 98,3; 100,5; 101,1; 103,4.11.17; 108,5; 109,21.26; 115,1; 117,2; 119,41.76.88.124.149.159; 130,7; 143,8; Pris 3,3; Iz 16,5; 54,8.10; 55,3; Jer 16,5; Dn 9,4; Oz 2,21; Jon 2,9; Mich 7,20.

¹⁴ FREEDMAN, D.N., LUNDBOM, J.R., FABRY, H.-J. חֵן ḥnn. In: BOTTERWECK, G.J., RINGGREN, H. eds. *Theological Dictionary of the Old Testament*. Grand Rapids, MI – Cambridge, UK: William B. Eerdmans Publishing Company, 1986, zv. 5, s. 22.

ho Lutherova Biblia prekladá jednoznačne slovom „milosť“ – „Gnade“. Vo zvyšných 19 prípadoch zvolila niekoľko rôznych slov. Nasledovný zoznam predkladá všetky výskyty hebrejského slova **חֵן** *chen*. Súradnice, ktoré sú v ňom zvýraznené **tučným typom písma** (spomenutých 19 prípadov), uvádzajú tie výskyty v Lutherovej Biblii (LB-34, LH, LB-55), ktoré prekladajú slovo ináč ako „Gnade“: Gn 6,8; 18,3; 19,19; 30,27; 32,6; 33,8.10.15; 34,11; 39,4.21; 47,25.29; 50,4; Ex 3,21; 11,3; 12,36; 33,12.13.13.16.17; 34,9; Nm 11,11.15; 32,5; Dt 24,1; Sdc 6,17; 1 Sam 1,18; 16,22; 20,3.29; 25,8; 27,5; 2 Sam 14,22; 15,25; 16,4; 1 Kr 11,19; Jer 31,2; Nah 3,4; Zach 4,7.7; 6,14; 12,10; Ž 45,3; 84,12; Prís 1,9; 3,4.22.34; 4,9; 5,19; 11,16; 13,15; 17,8; 22,1.11; 28,23; 31,30; Rut 2,2.10.13; Kaz 9,11; 10,12; Est 2,15.17; 5,2.8; 7,3; 8,5.

19 prípadov חֵן – preložených ináč ako Gnade v LB-34, LH a LB-55

Devätnásť výskytov slova má 9 prekladových možností, čo súvisí jednak so širším sémantickým významom slova **חֵן** *chen* a jednak s kontextom, v ktorom sa nachádza. Preklady zoradíme abecedne: 1. „Angenehm“ v Kaz 9,11 vyjadruje príjemnosť, resp. prijateľnosť, ktorá nepostačí. 2. Aj jediný preklad „Edelstein“ – „drahokam“ – v Prís 17,8 má v sebe črtu príjemnosti, ktorá stojí etymologicky na počiatku slova **חֵן**. 3. Dvakrát sa slovo objavuje vo zvolaní o šťastie „Glück zu, glück zu“ (Zach 4,7.7). 4. Jediný výskyt „Gonst“ v Prís 22,1 vyjadruje „priazeň“, čo je lepšia ako zlato a striebro. 6. Slovo „Gunst“ bolo použité trikrát s významom „priazeň“, resp. „priateľskosť“ v Prís 3,4; 28,23 a Kaz 10,12. 5. V Zach 6,14 hebrejské slovo má úlohu osobného mena „Hen“. 7. Štyrikrát bol použitý preklad „holdselig“ v zmysle „príjemnosť“ perí (Ž 45,3), „krása – ozdoba“ krku (Prís 3,22), „utešenosť“ srny (5,19), či „spanilosť“ ženy (11,16). 8. Pokiaľ ide o pery, resp. slová, voľba „liebliche Rede“ (Prís 22,11) vhodne vyjadruje „príjemnosť“ slov v zmysle reči. 9. Preklad „sanft“ v Prís 13,15 opäť vyjadruje „príjemnosť“, ktorá pochádza z dobrého zmyslu. 10. Pokiaľ ide o veniec (na hlave), preklad „schön“ v Prís 1,9 a 4,9 vyjadruje „krásu“, „pôvab“ a prídavné meno „schön“ je rovnako vhodné, pokiaľ ide o „šarm“, či „pôvab“ ženy (Prís 31,30; Nah 3,4).

Druhé časté hebrejské slovo, ktoré Luther prekladá ako „Gnade“, je **חֶסֶד** *chesed*. Hoci takýchto prípadov je 47 – čo je asi pätina zo všetkých takmer 250 výskytov slova **חֶסֶד** *chesed* – toto hebrejské slovo prekladá Luther väčšinou ako „Güte“ – „dobrota“ (99 ×) a „Barmherzigkeit“ – „milosrdenstvo“ (64 ×). Šesťkrát ho prekladá slovom „Liebe“, trikrát adjektívom „gnedig“, slovesom „wolthun“ a substantívom „Wolthat“, dvakrát slovami „barmherzig“, „freundlich“ a „fromm“ a po jednom raze „Freundschaft“, „Gutes“, „günstig“, „heilig“, „holdselig“ a „Hulde“. ¹⁵ Keďže heb-

¹⁵ Súradnice so skratkou G v zátvorke označujú preklad „Gnade“, so skratkou Gü označujú preklad „Güte“ a bez akejkolvek skratky označujú preklad „Barmherzigkeit“, ostatné voľby sú vypísané: Gn 19,19; 20,13 (Liebe); 21,23; 24,12.14.27.49 (Freundschaft); 32,11; 39,21 (Hulde); 40,14; 47,29 (Liebe); Ex 15,13; 20,6; 34,6 (G). 7 (G); Nm 14,18.19; Dt 5,10; 7,9.12; Joz 2,12.14; Sdc 1,24; 8,35; Rút 1,8; 2,20; 3,10; 1 Sam

rejské slovo **חֶסֶד** *chesed* nie je predmetom tejto štúdie, zaujíma nás iba vzhľadom na prekladové zvláštnosti slova **חֵן** *chen*.

Pokiaľ však ide o rozdielnosti medzi tromi vydaniami navzájom, tak k niekoľkým drobným – napr. v Gn 24,56; Ex 34,9; Sdc 6,17; 1 Sam 6,28 „gnad“ (LB-34) a „gnade“ (LH, LB-55), alebo v Mich 7,9 „gnaden“ (LB-34), „Gnade“ (LH, LB-55) – možno prirátať výnimočne aj dva prekladové rozdiely: v 2 Krn 6,42 „Gedenck an das *leiden*“ (LB-34) a „Gedenck an die *gnade*“ (LH, LB-55), v Ž 69,14 „gnedig“ (LB-34) a „angenem“ (LH, LB-55). Avšak okrem týchto relatívne malých odchýlok sa tri vydania v podstate zhodujú v prekladovom využití slova „Gnade“. Možno dodať, že wittemberské vydanie LB-55 vykazuje vôbec veľkú dôslednosť a textovo je takmer identické s LH.

Výhodnotenie. Slovo „Gnade“ bolo v prvotných Lutherových prekladoch protokanonických kníh zvolené predovšetkým pre dve rôzne kľúčové slová **חֵן** *chen* a **חֶסֶד** *chesed*. Okrem toho v niekoľkých nezanedbateľných prípadoch „Gnade“ bolo využité aj pre **רָצוֹן** *racón* či pre sloveso **צִלַּח** *c-l-ch*. Preto už ani veľmi neudiví, že ním boli preložené aj slová **טוֹב** *tóv* – „dobro“, **צְדָקָה** *cedaka* – „spravodlivosť“, či aramejské **רַחֲמִין** *rachamín* – „zľutovanie“, resp. „milosrdenstvo“. Takouto prekladovou voľbou slova „Gnade“ sa však stáva zrejme, že slovo „milosť“ zastrešuje v prvotných prekladoch širokú pojmovú škálu. Inými slovami, slovo „milosť“ bolo spoločným menovateľom rôznych hebrejských termínov. Na druhej strane možno povedať, že voľba „Gnade“ bola používaná prevažne pre dve rôzne slová – **חֵן** *chen* (ca 72 %) a **חֶסֶד** *chesed* (ca 19 %) – pričom jasne prevažovalo najmä využitie slova **חֵן** *chen*.

15,6; 20,8.14.15; 2 Sam 2,5.6; 3,8; 7,15; 9,1.3.7; 10,2; 15,20; 16,17; **22,51**(wolthut); 1 Kr 2,7; 3,6; 8,23; 20,31; 1 Krn **16,34**(Gü).**41**(Gü); 17,13; 19,2; 2 Krn 1,8; 5,13; 6,14.**42**(G); 7,3.6; 20,21; 24,22; 32,32; 35,26; Ezd 3,11; 7,28; 9,9; Neh 1,5; 9,17.32; 13,14.22; Est 2,9.17; Job 6,14; **10,12**(Wolthat); **37,13**(barmherzig); Ž **5,8**(Gü); **6,5**(Güte willen); **13,6**(gnedig); **17,7**(Gü); **18,51**(wolthut); **21,8**(Gü); 23,6; 25,6(Gü).**7.10**(-Gü); **26,3**(Gü); **31,8**(Gü).**17**(Gü).**22**(Gü); **32,10**(Gü); **33,5**(Gü).**18**(Gü).**22**(Gü); **36,6**(Gü).**8**(Gü).**11**(Gü); **40,11**(Gü).**12**(Gü); **42,9**(Gü); **44,27**(Gü); **48,10**(Gü); **51,3**(Gü); **52,3**(Gü).**10**(Gü); **57,4**(Gü).**11**(Gü); **59,11**(-Gü).**17**(Gü).**18**(gnediger); **61,8**(Gü); **62,13**(gnedig); **63,4**(Gü); **66,20**(Gü); **69,14**(Gü).**17**(Gü); **77,9**(Gü); **85,8**(G).**11**(Gü); **86,5**(Gü).**13**(Gü).**15**(Gü); **88,12**(Gü); **89,2**(G).**3**(G).**15**(G).**25**(G).**29**(G).**34**(G).**50**(G); **90,14**(G); **92,3**(G); **94,18**(G); **98,3**(G); **100,5**(G); **101,1**(G); **103,4**(G).**8**(Gü).**11**(G).**17**(G); **106,1**(Gü).**7**(Gü).**45**(Gü); **107,1**(Gü).**8**(Gü).**15**(Gü).**21**(Gü).**31**(Gü).**43**(Wolthat); **108,5**(G); **109,12**(Gutes).**16**.**21**(-G).**26**(G); **115,1**(G); **117,2**(G); **118,1**(Gü).**2**(Gü).**3**(Gü).**4**(Gü); **118,29**(Gü); **119,41**(G).**64**(Gü).**76**(G).**88**(G).**124**(G).**149**(G).**159**(G); **130,7**(G); **36,1**(Gü).**2**(Gü).**3**(Gü).**4**(Gü).**5**(Gü).**6**(Gü).**7**(Gü).**8**(Gü).**9**(Gü).**10**(Gü).**11**(Gü).**12**(Gü).**13**(Gü).**14**(Gü).**15**(Gü).**16**(Gü).**17**(Gü).**18**(Gü).**19**(Gü).**20**(Gü).**21**(Gü).**22**(-Gü).**23**(Gü).**24**(Gü).**25**(Gü).**26**(Gü); **138,2**(Gü).**8**(Gü); **141,5**(freundlich); **143,8**(G).**12**(Gü); **144,2**(Gü); **145,8**(Gü); **147,11**(Gü); Pris **3,3**(G); **11,17**(barmherziger); **14,22**(?Güte); **16,6**(Gü); **19,22**(Wolthat); **20,6**(?fromm).**28**(fromm); **21,21**(Gü); **31,26**(holdselig); Iz **16,5**(G); **40,6**(Gü); **54,8**(G).**10**(G); **55,3**(G); **57,1**(-heilige); **63,7**(G).**7**(G); Jer **2,2**(freundliche); 9,23; **16,5**(G); **31,3**(Gü); **32,18**(wolthust); **33,11**(Gü); Nár **3,22**(Gü).**32**(Gü); Dan 1,9(günstig); 9,4(G); Oz 2,21(G); 4,1(Liebe); **6,4**(G).**6**(Liebe); **10,12**(Liebe); 12,7; Joel **2,13**(Gü); Jon **2,9**(G); 4,2(Gü); Mich **6,8**(Liebe); 7,18.**20**(G); Zach **7,9**(Gü).

1.2 Gnade v deuterokanonických knihách

S pojmom „milosť“ – „Gnade“ – v deuterokanonických knihách je vec podstatne komplikovanejšia jednak preto, že preklad bol vyhotovený z väčšej časti Philippom Melanchthonom a Justom Jonasom¹⁶ a jednak preto, že vychádzali z neustálených zdrojov¹⁷. Okrem toho slovo „Gnade“ bolo používané častejšie a s ešte väčšou vôľou ako v prípade protokanonických kníh. V následnom Zozname 2 bude pri biblických súradniciach (podľa prekladu) uvedený grécky ekvivalent v pôvodine, a to *iba* vtedy, ak biblický odkaz nezodpovedá gréckemu χάρις. Súčasne označíme sivým pozadím tie výskyty Gnade, ktoré už v neskorších vydaniach neboli použité. Číslovanie veršov uvedené v hranatých zátvorkách sa vzťahuje na číslovanie veršov podľa Rahlfsovej Septuaginty. Skratka *fr* vyjadruje, že v preklade sa slovo „Gnade“ nachádza vo *frazologickom* vyjadrení, ktoré je voľným prekladom textu, v ktorom nie je ani χάρις. Otáznik vyjadruje neistotu ohľadom gréckeho ekvivalentu, a občas aj možný vplyv latinskej Vulgáty.

Zoznam 2: Gnade v prvotných vydaniach v deuterokanonických knihách

Jdt 8 × Gnade: 7,23^s[30] ἔλεος; 8,10^{sc}[?12](?*fr*).12^{sc}?[11](?*fr*); 10,5^{sc}?[4].9.13^[12]; 12,18^{sc}([17] εὐφροσύνη); 16,19^{sc}([16] μέγας);
Múdr 5 × Gn: 3,9^{scn}; 4,15^{sc}; 6,7^{sc}[16] ἔλεος; 8,21^{sc}.11,9^{scn}(ἔλεος);
Tob 7 × Gn: 1,13^{sc}; 3,6^{sc}(ἀρεστός).14^s([11]?).22^{sc}(?); 8,18^{sc}([17] ἔλεος); 12,7([6] ἀγαθός); 14,17(?*fr*);
Sir 16 × Gn: 1,10^{sc}(χορηγέω); 2,8^{sc}([9] ἔλεος).9^{sc}([7] ἔλεος); 4,25^s[21]; 11,13^{sc}-ⁿ([12] ἀγαθός); 15,10^{sc}(εὐδωῶσαι); 17,20^{scn}([24] ἐπάνοδος); 18,21^s([20] ἐξίλασμός); 28,3[?]-^s(ἰασις); 32,18^{sc}([14] εὐδοκία); 37,13^s([11] χρηστοθήθεια, *fr*).24^{sc}(21); 39,10^{sc}([7] βουλή); 44,17^{sc}(ἀντάλλαγμα); 49,3^{sc}([2] κατευθύνω, *fr*); 50,26^{sc}([24] ἔλεος);
Bar 2 × Gn: 1,12^{sc}; 2,14^{sc};
1 Mak 6 × Gn: 3,44^{sc}(ἔλεος); 10,28^{scn}(δόμα); 10,60^s; 11,24^{sc}; 13,45^{sc}(δεξιός, *fr*).50^{sc}(elip-sa);
2 Mak 3 × Gn: 4,24^{scn}(συνίστημι, *fr*); 6,13^{sc}(εὐεργεσία); 8,27^{sc}(ἔλεος);
Stück-Est LXX 2 × Gn: 5,2^{sc}(?, *fr*)[LXX Est 8,12c//MT Est 5,2].8^{sc}(?, *fr*) [LXX Est 8,12];
Stück-Dn LXX 2 × Gn: 3,14^{sc}(ἔλεος).18^{sc}(ἔλεος) [LXX Dn 3,38.45].

Pozorovanie. V deuterokanonických knihách je päťdesiatka výskytov slova „Gnade“. Z toho 11-krát mu zodpovedá výraz χάρις; 9-krát ἔλεος; 2-krát ἀγαθός; po jednom raze 17 rôznych slov εὐφροσύνη, μέγας, ἀρεστός, χορηγέω, εὐδωῶσαι,

¹⁶ RÖSEL, M. Die Durchsicht der Apokryphen in der Lutherbibel 2017. In: LANGE, M., RÖSEL, M. eds. „Was Dolmetschen für Kunst und Arbeit sei.“ *Die Lutherbibel und andere deutsche Bibelübersetzungen. Beiträge der Rostocker Konferenz 2013*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2014, s. 247-248.

¹⁷ Knihy Jdt, Tob, Sir a 1 Mak boli preložené z Vulgáty, kým Bar, 2 Mak, Múdr a dodatky k Est a Dan boli preložené zo Septuaginty. RÖSEL, Durchsicht, s. 248-249.

ἐπάνοδος, ἐξίλασμός, ἰασις, εὐδοκία, χρηστοθήεια, βουλή, ἀντάλλαγμα, κατευθύνω, δόμα, δεξιός, συνίστημι, εὐεργεσία a v 9 prípadoch ide pravdepodobne o voľný frazeologický preklad.

Výhodnotenie. Preklad „Gnade“ je použitý pre 20 rôznych slov a 9-krát je súčasťou voľného frazeologického vyjadrenia. V prvotných vydaniach Lutherovho prekladu termín Gnade zahŕňal význam mnohých pojmov. Keďže grécke texty deuterokánonických kníh využívali podstatne bohatší terminologický slovník, LB preklad nivelizoval špecifickosti pôvodiny pomocou hyperonyma „milosť“.

1.3 Gnade v NZ

Podobne ako v prípade Starého zákona, aj v Novej zmluve najprv zaevidujeme všetky výskyty nemeckého slova „Gnade“ a jeho gréckeho ekvivalentu χάρις. Nakoľko v NZ je prekladová voľba „Gnade“ pre grécke χάρις podstatne homogénnejšia ako v prípade deuterokánonických kníh, zhodnotenie prekladu bude podliehať menším úskaliam ako v prípade SZ. Súradnice zvýraznené **tučným typom písma** označujú tie prípady, v ktorých sa nenachádza v pôvodine slovo χάρις, ale prekladová voľba obsahuje jednako určitú formu kľúčového slova Gnade. Ak sa zasa prekladová voľba líši od „Gnade“ a v pôvodine sa nachádza χάρις, tak je uvedená konkrétne v exponovanom písme. Ak by bol rozdiel medzi jednotlivými vydaniaми LB-34, LH a LB-55, tak s alternatívnou prekladovou voľbou v exponovanom zápise sa objaví skratka prekladu.

Zoznam 3: Gnade v prvotných vydaniach v NZ

Lk 4 × χάρις/3 × Gnade:	1,30 ^{ge} ; 2,40 ^{ge} .52 ^{ge} ; 4,22 ^{holdselig} ;
Jn 4 × χάρις/4 × Gn:	1,14 ^{ge} .16 ^{ge} .16 ^{ge} .17 ^{ge} ;
Sk 16 × χάρις/14[-1] × Gn:	2,47 ^{ge} ; 4,33 ^{ge} ; 7,10 ^{ge} .46 ^{ge} ; 11,23 ^{ge} ; 13,34^{ge}[τιδου].43^{ge}; 14,3^{ge}.26^{ge}; 15,11^{ge}.40^{ge}; 18,27^{ge}; 20,24^{ge}.32^{ge}; 24,27^{wolthat}; 25,3^{Gunst}.9^{Gunst};
Rim 25 × χάρις/25[-1] × Gn:	1,5 ^{ge} .7 ^{ge} ; 3,24 ^{ge} ; 4,4 ^{ge} .16 ^{ge} ; 5,2 ^{ge} .15 ^{ge} .15 ^{ge} .17 ^{ge} .20 ^{ge} .21 ^{ge} ; 6,1 ^{ge} .14 ^{ge} .15 ^{ge} ; 7,25 ^{lch dancke} ; 9,12^{ge}(καλοῦμενος) ; 11,5 ^{gen} .6 ^{gen} .6 ^{ge} .6 ^{ge} .18 ^{ge} ; 12,3 ^{ge} .6 ^{ge} ; 15,15 ^{ge} ; 16,20 ^{ge} .24 ^{ge} 19 ^{ge} ;
1 Kor 10 × χάρις/7 × Gn:	1,3 ^{ge} .4 ^{lch dancke} .4 ^{ge} ; 3,10 ^{gen} ; 10,30 ^{dancksagung} ; 15,10 ^{ge} .10 ^{ge} .10 ^{ge} .57 ^{sey danck} ; 16,23 ^{ge} ;
2 Kor 18 × χάρις/10 × Gn:	1,2 ^{ge} .12 ^{ge} .15 ^{wolthat} ; 2,14 ^{sey gedancket} ; 4,15 ^{ge} ; 6,1 ^{ge} ; 8,1 ^{ge} .4 ^{wolthat} .6 ^{wolthat} .7 ^{wolthat} .9 ^{ge} .16 ^{sey danck} .19 ^{wolthat} ; 9,8 ^{ge} .14 ^{ge} .15 ^{sey danck} ; 12,9 ^{ge} ; 13,13 ^{ge} ;
Gal 7 × χάρις/7 × Gn:	1,3 ^{ge} .6 ^{ge} .15 ^{ge} ; 2,9 ^{ge} .21 ^{ge} ; 5,4 ^{ge} ; 6,18 ^{ge} ;
Ef 12 × χάρις/11 × Gn:	1,2 ^{ge} .6 ^{ge} .7 ^{ge} ; 2,5 ^{ge} .20 ^{ge} .7 ^{ge} .8 ^{ge} ; 3,2 ^{ge} .7 ^{ge} .8 ^{ge} ; 4,7 ^{ge} .29 ^{holdselig sey} ; 6,24 ^{ge} ;
Flp 3 × χάρις/3 × Gn:	1,2 ^{ge} .7 ^{ge} ; 4,23 ^{ge} ;

¹⁸ Lutherov preklad sleduje dlhšiu verziu, ktorá je doložená najmä vo Vatikánskom kódexe, v revidovanom Sinajskom kódexe a v niektorých iných vážených textových svedkoch.

¹⁹ Hoci niektoré rukopisy majú tento v. 24 celý, vážení textoví svedkovia ho nemajú.

²⁰ Zaujímavý je preklad „aus gnade seid jr selig worden“ vo v. 5 a 8.

Kol 3 × χάρις/3 × Gn:	1,2 ^{ge} .6 ^{ge} ; 4,18 ^{ge} ;
1 Sol 2 × χάρις/2 × Gn:	1,1 ^{ge} ; 5,28 ^{ge} ;
2 Sol 4 × χάρις/4 × Gn:	1,2 ^{ge} .12 ^{ge} ; 2,16 ^{ge} ; 3,18 ^{ge} ;
1 Tim 4 × χάρις/3 × Gn:	1,2 ^{ge} .12 ^{Ich dancke} .14 ^{ge} ; 6,21 ^{ge} ;
2 Tim 5 × χάρις/4 × Gn:	1,2 ^{ge} .3 ^{Ich dancke} .9 ^{ge} ; 2,1 ^{ge} ; 4,22 ^{ge} ;
Tit 4 × χάρις/4 × Gn:	1,4 ^{ge} ; 2,11 ^{ge} ; 3,7 ^{ge} .15 ^{ge} ;
Flm 2 × χάρις/2 × Gn:	1,3 ^{ge} .25 ^{ge} ;
1 Pt 10 × χάρις/12[-2] × Gn:	1,2 ^{ge} .10 ^{ge} .13 ^{ge} ; 2,10 ^{gnaden waret(ἐλεῖω)} . 10 ^{gnaden seid(ἐλεῖω)} .19 ^{ge} .20 ^{ge} ; 3,7 ^{ge} ; 4,10 ^{ge} ; 5,5 ^{ge} .10 ^{ge} .12 ^{ge} ;
2 Pt 2 × χάρις/2 × Gn:	1,2 ^{ge} ; 3,18 ^{ge} ;
2 Jn 1 × χάρις/1 × Gn:	1,3 ^{ge} ;
Hebr 8 × χάρις/7 × Gn:	2,9 ^{ge} ; 4,16[5,3?] ^{Gnade stuel} .16[5,3?] ^{ge} ; 10,29 ^{ge} ; 12,15 ^{ge} .28 ^{ge} ; 13,9 ^{ge} .25 ^{ge} ;
Jak 2 × χάρις/1 × Gn:	4,6 ^{ge} .6 ^{ge} ;
Júd 1 × χάρις/1 × Gn:	1,4 ^{ge} ;
Zjv 2 × χάρις/2 × Gn:	1,4 ^{Ge} ; 22,21 ^{ge} .

Pozorovanie. Zo 146 výskytov gréckeho χάρις, ktorého sémantické pole je pomerne veľké, bolo 128 preložených termínom „Gnade“. Šesťkrát prevládol pragmatický termín „wolthat“ (Sk 24,27; 2 Kor 1,15; 8,4.6.7.19), štyrikrát výraz „ich dancke“ (Rim 7,25; 1 Kor 1,4; 1 Tim 1,12; 2 Tim 1,3), trikrát „sey danck“ (1 Kor 10,57; 2 Kor 8,16; 9,15), po dvakrát bol preložený „Gunst“ (Sk 25,3.9) a „holdselig (sey)“ (Lk 4,22; Ef 4,29) a po jednom raze „sey gedancket“ (2 Kor 2,14) a „Gnade stuel“ (Hebr 4,16). V prípade Jak 4,6 druhý výskyt nie je preložený. A okrem toho sú štyri prípady, kde za slovom „Gnade“ sú iné grécke termíny: τὰ ὄσια (Sk 13,34), καλῶν (Rim 9,12) a dve rôzne formy slovesa ἐλεῖω (1 Pt 2,10).

Výhodnotenie. Niekoľko postrehov k voľbe iných slov prekladu. Tak „wolthat“ v Sk 24,27, ako aj „Gunst“ v 25,3.9 svedčia o tom, že Luther nepovažoval Pavlovo väznenie za akúkoľvek „milosť“ pre židov, ale len za „náklonnosť“, či „priazeň“, ktorú si chcel získať vládca. Faktom je, že milosť predpokladá vzťah medzi nerovnocennými a vládca Festus je zrejme ten, ktorý milostivo umožní to, o čo ho židia žiadali. Lutherovi asi „nesedelo“ ani to, žeby Korint'ania mohli dostať „druhú milosť“ (2 Kor 1,15), ale skôr len „potešenie“. V 2 Kor 8, kde je výskyt gréckeho χάρις najvyšší (7-krát) a kde v štyroch prípadoch úzko súvisí s finančnou zbierkou (vv. 4.6.7.19), tú neoznačil ako „milosť“, ale ako „dobrý skutok“. V každom prípade však Luther používal aj termín „wolthat“ takmer ako synonymum ku Gnade.²¹ Ak si uvedomíme daný dejinno-teologický kontext ohľadom financií a odpustkov, môžeme ľahšie pochopiť

²¹ KNAAKE, J.K.F. ed. *D. Martin Luthers Werke*. [s.l.]: Weimar, 1929, s. 223: „...denn Gott das Wort des Euangelij jmer wil getrieben haben, damit des Menschen hertz zu erwecken, das es solches erkenne und sich selbs erinnere der grossen Gottes gnade und wolthat“.

Lutherovu voľbu vyhnúť sa prekladu „milosť“ v 2 Kor 8, kde išlo hlavne o finančnú zbierku. Faktom je, že podľa Pavla aj táto zbierka bola imitáciou Kristovej milosti, ktorý sa z bohatého stal chudobným (v. 9).

Ťažšie sa však odôvodňuje prekladová voľba „Gnade“ v Sk 13,34, kde ide evidentne iba o „sväté (veci)“ – τὰ ὁσια. Aj voľba v Rim 9,12 „Gnade“ namiesto „povolanie“ je síce pochopiteľná, ale nie bezproblémová. Veď kto z veriacich pochybuje o špeciálnom povolaní, akoby nepochádzalo od Boha. Ale takýmto spôsobom sa otvára cesta preložiť každý silnejší vstup Boha do života človeka – pomocou augustínovského princípu, že všetko je „milosť“. Preklad slovesa ἐλεῶ – „zmiľovať sa“ – v 1 Pt 2,10 pomocou „Gnade“ je tiež výnimkou, avšak sémantické pole slovesa „zmiľovať sa“ a substantíva „milosť“ sú predsa len úzko späté. Zaujímavé je však to, že v mnohých iných prípadoch Luther prekladá sloveso ako „sich erbar-men“²² – „zmiľovať sa“ (okrem prípadu Rim 9,15 [„gnädig bin“]) – alebo pomocou slovného spojenia so slovom „Barmherzigkeit“²³, ktorým však väčšinou prekladá ἔλεος. V spomínaných prípadoch voľba „Gnade“ bola podmienená chápaním Božieho daru v niektorých momentoch tak, že zatienila prvotný špecifickejší a jasný význam slova χάρις v pôvodnom jazyku. Nakoľko pod „milosť“ spadá mnoho Božích darov, výber slova „Gnade“ iba znivelizoval väčšiu variabilitu gréckych výrazov, na ktoré však Luther určite poznal aj nemecké ekvivalenty. Dokladajú to iné miesta, kde tak tieto slová preložil.

2. Výskyt Gnade v LB-84 a pár iných príkladov „bez“ milosti

Pri prieskume predposledného vydania Lutherovej Biblie z r. 1984 (LB-84) sme zistili, že slovo Gnade v ňom bolo použité viackrát ako v prvotných vydaniach Lutherbibel – LB-34, LH a LB-55. Zameriame sa predovšetkým, hoci nie iba, na tieto výskyty „Gnade“ v jednotlivých blokoch Písma a budeme ich porovnávať i s prvotnými prekladmi a tiež i s biblickou pôvodinou.

2.1 Gnade v protokánonických knihách

V Zozname 4 sú vyznačené **tučným typom písma** iba tie výskyty, ktorým nezodpovedá hebrejské חֵן *chen*, (napr. v Gn 24,21.40 atď.). Ak je súradnica aj podčiarknutá, vtedy slovu Gnade zodpovedá v hebrejskom texte slovo חֶסֶד *chesed*, (napr. v Ex 34,6.7). Exponovanou skratkou alebo celým slovom uvádzame voľbu prekladu LB-84 iba v tom prípade, ak sa líši od nami pojednávaných prvotných vydaní (LB-34, LH, LB-55), (napr. v Dt 7,2) alebo i od najnovšieho vydania z roku 2017 (LB-17), (napr. Neh 2,5); to je odlišené charakterom exponovaného písma. Ak je **exponovaný údaj tučným typom písma**, znamená to, že ide o nezhodu *iba s prvotnými tromi* vydaniaми a súčasne *o zhodu* s novším vydaním 2017, (napr. Neh 1,11).

²² 9 × Mt (5,7; 9,27; 15,22; 17,15; 18,33.33; 20,30.31), 3 × Mk (5,19; 10,47.48), 4 × Lk (16,26; 17,13; 18,38.39), 2 × Rim (9,18; 11,32) a 1 × Flp 2,27.

²³ Rim 11,30.31; 1 Kor 7,25; 2 Kor 4,1; 1 Tim 1,13.16.

Zoznam 4: Gnade v LB-84 v protokánonických knihách

Gn 19 × Gnade: 6,8; 18,3; 19,19; **24,21.40.42.56**; 30,27; 32,6; 33,8.10.15; 34,11; 39,4.21;
44,21; 47,25.29; 50,4;

Ex 8 × Gn: 33,12.13.13.16.17; 34,**6.7**.9; (2 × 707)

Nm 3 × Gn: 11,11.15; 32,5;

Dt 4 × Gn: **7,2^{Ge}**; 24,1; **33,16.23^{Ge}**;

Joz 1 × Gn: **11,20**;

Sdc 1 × Gn: 6,17;

Rút 3 × Gn: 2,2.10.13;

1 Sam 7 × Gn: 1,18; **13,12^{Ge}**; 16,22; 20,3.29; 25,8; 27,5;

2 Sam 5 × Gn: **7,15^{Ge}**; 14,22; 15,25; 16,4; **22,51^{Ge}**; (2 × 707)

1 Kr 1 × Gn: 11,19;

2 Kr 1 × Gn: **13,23^{Ge}**;

1 Krn 1 × Gn: **17,13**[=?18,13]^{Ge}; (1 × 707)

2 Krn 1 × Gn: **6,42**; (1 × 707)

Ezd 1 × Gn: **9,8**;

Neh 2 × Gn: **1,11^{Ge}**; **2,5^{Ge}**;

Est 5 × Gn: 2,15^{Gunst.17^{Ge}}; 5,2.8; 7,3; 8,5;

Job 2 × Gn: **33,26**; **40,27^{Ge}**;

Ž 42 × Gn: **5,13**; **18,51^{Ge}**; **30,6^{Ge}**; **51,20**; **56,8**; **59,14**; **69,14^{Ge}**; **77,8**; **84,12**; **85,8**;

89,2.3.15.18.25; **29.34.50**; **90,14**; **92,3**; **94,18**; **98,3**; **100,5**; **101,1**; **103,4.11.17**; **106,4**;

108,5; **109,21.26**; **115,1**; **117,2**; 119,29^{Ge} geben **41.76.88.124.149.159**; **130,7**; **143,8**; (32 × 707)

Prís 4 × Gn: **3,3**.⁴**Freundlichkeit** 34; **16,15**; **19,12**;

Iz 9 × Gn: **16,5**; **26,10**; **49,8^{Ge}**; **54,8.10**; **55,3**; **60,10**; 63[=64].**7^{Ge}.7^{Ge}**; (6 × 707)

Jer 6 × Gn: **14,11**; **16,5.13**; **21,7**; 31,2; **32,18^{Ge}**; (2 × 707)

Dan 2 × Gn: **2,18**; **9,4**; (1 × 707)

Oz 4 × Gn: **2,3.21**; **3,5**; **14,4**; (1 × 707)

Jon 1 × Gn: **2,9**; (1 × 707)

Mich 2 × Gn: **7,9.20**; (1 × 707)

Zach 1 × Gn: 12,10.

Pozorovanie. LB-84 obsahuje 136-krát v protokánonických knihách slovo „Gnade“ – „milosť“. Vzhľadom na prvé vydania skúmané v našej štúdii sa ich počet zvýšil o 14. Stalo sa to tak, že LB-84 čiastočne znivelizovala rôzne slová Lutherovej voľby (z prvotných vydání) do jedného slova „Gnade“: 3-krát sloveso „volthu(s)“ (2 Sam 22,51; Ž 18,51; Jer 32,18), trikrát „Barmherzigkeit“ (2 Sam 7,15; 1 Krn 17,13; Neh 1,1), dvakrát „Güte“ (Iz 63,7.7) a adjektívum „gnedig“ (Ž 69,14; Iz 49,8) a po jednom raze slová „gonst“ (Dt 7,2), „gnug“ (Dt 33,23), „Angesicht“ (1 Sam 13,12), „lust“ (Ž 30,6), „gönnen“ (Ž 119,29) a slovné spojenia „Gefellet es“ (Neh 2,5) a „flehens machen“ (Job 40,27).

Pokiaľ ide o hebrejské ekvivalenty, ktoré sú prevedené slovom „Gnade“, tak LB-84 začlenila pod pojem „Gnade“ ešte väčší počet slov (18) a fráz (3) ako prvotné

vydania. Zo všetkých 136 výskytov slova „Gnade“ 48 zodpovedá חֵן *chen*, 50 slovu חֶסֶד²⁴ *chesed*, 12 slovu רַחֲמִים²⁵ *racón*, štyrikrát slovesám צַלַח *c-l-ch* (Gn 24,21.40.42.56) a חֲנִן-*ch-n-n* (Dt 7,2; 2 Kr 13,23; Ž 119,29; Iz 26,10), po dvakrát slovesám רַחֲמֵי-*r-c-h* (Job 33,26; Ž 77,8) a רַחֵם *r-ch-m* (Oz 2,3; 14,4) a substantívu חֲתִינָה *techina* (Joz 11,20; Ezdr 9,8) a po jednom raze slovesám חָמַל *ch-m-l* (Jer 21,7) a יָטַב *j-t-b* (Neh 2,5) a slovám חַנִּינָה *chaniná* (Jer 16,13), טוֹבָה *tóva* (Jer 14,11), טוֹב *tuv* (Oz 3,5), פָּנֶה *pane* (1 Sam 13,12), צֶדֶקָה *cedaka* (Mich 7,9), רַחֲמִים *rachamím* (Neh 1,11), výrazu שִׁים עֵין *sím ajín* (Gn 44,21), תַּחֲנוּן *tachanún* (Job 40,27) a aramejskému רַחֲמִין *rachamín* (Dan 2,18). Dva výskyty sú súčasťou frazeológie „bez milosti“ – „v hneve“ – בִּעַף *beaf* (Ž 56,8) a „v zúrivosti“ – בְּחֵמָה *vechema* (59,14).

Výhodnotenie. Vydanie z 1984 posilnilo kvantitatívne prekladovú voľbu slova Gnade v častiach, kde to prvotné vydania nemali (17 prípadov). Sloveso „volthun“ (moderné „wohltun“) má vo svojom významovom poli aj konanie takpovediac s milosťou. Podobne aj adjektívum „gnedig“ – „milostivý“ – možno ľahšie chápať ako súvisiace s pojmom „Gnade“ – „milosť“. Možno by stálo za to aj slová „gonst“ a „gnug“ preložiť nejakými modernými synonymami a nie iba „Gnade“ – „milosť“. To však patrí do kompetencie a oblasti lexikografie historickej germanistiky. Naproti tomu niektoré výrazy nie sú ľahké na preklad, resp. na jazykovú aktualizáciu vo svojom kontexte, napr. viacvýznamové sloveso „gönnen“ v Ž 119,29, či slovné spojenie „flehens machen“ (Job 40,27). Aj tieto si vyžadujú dôslednú germanistickú analýzu, ktorá však nie je predmetom našej štúdie.

Avšak iné štyri príklady aktualizácie Lutherovho prekladu z 1984 dajú vhodný podklad pre komplexnejšie vyhodnotenie voľby „Gnade“. Predstavíme každý jeden ako exemplárny pre svojvoľnejší prístup pri revidovaní LB. Cieľom nasledujúcej prezentácie je diskutovať o vhodnosti zrealizovanej aktualizácie. V prvotných prekladoch a vydaniach boli na týchto miestach použité slová: „Angesicht“ – „tvár“ (1 Sam 13,12), „lust“ – „potešenie“ (Ž 30,6), „Barmherzigkeit“ – „milosrdenstvo“ (2 Sam 7,15; 1 Krn 17,13) a „Güte“ – „dobrota“ (Iz 63,7.7). LB-84 ich všetky previedla jediným slovom – „Gnade“.

(1.) Milosť namiesto tváre „Angesicht“ v 1 Sam 13,21

Šaul v napätej situácii pred hroziacimi Filištíncami čaká nedočkavo na Samuela. Ten neprichádza a Šaul vykoná obeť, za čo ho Samuel karhá. Šaul vysvetľuje svoju obavu z toho, že by sa mu ľud rozutekal a Filištínci by ho napadli, keďže neupokojil Pánovu tvár. Lutherov preklad „vnd ich hab das angesicht des HERRN

²⁴ Ex 34,6.7; 2 Sam 7,15; 22,51; 1 Krn 17,13; 2 Krn 6,42; Ž 18,51; 85,8; 89,2.3.15.25.29.34.50; 90,14; 92,3; 94,18; 98,3; 100,5; 101,1; 103,4.11.17; 108,5; 109,21.26; 115,1; 117,2; 119,41.76.88.124.149.159; 130,7; 143,8; Prís 3,3; Iz 16,5; 54,8.10; 55,3; 63,7.7; Jer 16,5; 32,18; Dn 9,4; Oz 2,21; Jon 2,9; Mich 7,20. (Výskyty voľby „Gnade“ [7 ×] zvýraznené **tučným typom písma** označujú tie prípady חֶסֶד *chesed*, ktoré v LB-34, LH a LB-55 neboli preložené slovom „milosť“.)

²⁵ Dt 33,16.23; Ž 5,13; 30,6; 51,20; 69,14; 89,18; 106,4; Prís 16,15; 19,12; Iz 49,8; 60,10.

nicht erbeten“ sa zdal editorom vydania 1984 príliš plastický. Zvolili „und ich habe die Gnade des Herrn noch nicht gesucht“ (1 Sam 13,21). Namiesto expresívnejšieho a azda aj zrozumiteľnejšieho „upokojiť (? nahnevanú) Pánovu *tvár*“, zvolili teologickejšie a abstraktnejšie „hľadať Pánovu *milosť*“.²⁶

(2.) *Milosť namiesto potešenia „lust“ v Ž 30,6*

Namiesto slova „lust“ bolo v Ž 30,6 zvolené „Gnade“, hoci vhodná by bola voľba prekladu ako napr. „potešenie“, „záľuba“, „láskavosť“ a pod. Slovo sa nachádza v známom verši: „lebo len chvíľku trvá jeho hnev a jeho *racón* celý život“. Slovenský katolícky preklad (SSV) a preklad ECAV majú „láskavosť“, Roháček „záľuba“, SEB „milosť“ (!). Dôležité je vedieť, že v pôvodine stojí slovo רַצוֹן *racón*, ktoré sa v Biblii vyskytuje asi 56-krát. Zaujímavé je, že vo verši 8 toho istého žalmu je rovnaké hebrejské slovo *racón*, a ani v tom prípade prvotné vydania nemali „Gnade“, ale „Wohlgefallen“, niečo ako „záľuba“, „ľúbosť“, „potešenie“. Slovo *racón* však LH prekladá iba v 7 prípadoch pomocou „Gnade“ (Dt 33,16; Ž 5,3; 69,14 [čas milosti]; 89,18[!]; 106,4; Iz 49,8; 60,10). Navyše, ak teda v Ž 30 ho Luther ani raz nepreložil „Gnade“, ostáva sa pýtať, prečo to urobilo novšie vydanie LH-84. Zrejme sa prejavil vplyv teologického uvažovania, ktoré v tomto preklade biblického textu nachádza podporu, že „milosť“ trvá stále – celý život. V tom prípade by však išlo o podsúvanie určitého kristologického teologického pohľadu, čo je samozrejme metodologicky anachronické. Podobne aj v ďalších troch prípadoch – Ž 51,20; Prís 16,15; 19,12 – LB-84 uprednostnila „Gnade“ pred „Wohlgefallen“.

(3.) *Milosť namiesto milosrdenstva „Barmherzigkeit“ (2 Sam 7,15; 1 Krn 17,13)*

Mimoriadne zaujímavá a súčasne aj vo svojich dôsledkoch zložitá je voľba aktualizácie, ktorá vymenila „milosrdenstvo“ za „milosť“. Ide o dva texty, ktoré sú vlastne synoptické – prvý v 2 Sam 7,17 a druhý v 1 Krn 17,13. Nátan dostal nočné videnie a zvestoval Pánovo rozhodnutie Dávidovi. Lutherova voľba bola: „Aber meine Barmherzigkeit sol nicht von jm entwand werden“ – „ale moje *milosrdenstvo* nebude (môcť byť) od neho vzaté“. Revidované vydanie z roku 1984 uvádza „aber meine Gnade soll nicht von ihm weichen“ – „ale moja *milosť* od neho neodstúpi“. Vzniká otázka, prečo „Barmherzigkeit“ – „milosrdenstvo“ – bolo nahradené „milosťou“. Aj v tomto, ako v predchádzajúcich prípadoch, náhrada udivuje. Totiž pôvodné slovíčko רַחֻם (celkovo takmer 250 výskytov) sa v 2 Sam nachádza 12-krát.²⁷ Pôvodný Lutherov preklad bol v 11 prípadoch „milosrdenstvo“ a iba v poslednom výskyte bol výraz „volthut“ – „dobrý skutok“ (pozri Tabuľku 1: „Milosrdenstvo“

²⁶ Podobná frazeológia je v hebrejskej Biblii v Ex 32,11; 2 Sam 13,4; Dn 9,13; 2 Krn 33,12, ale ani v jednom z nich Lutherov pôvodný preklad neuvádza „milosť“ namiesto „tváre“. Podobne aj v Ž 34,17 ostáva Lutherov preklad verný „Angesicht/Anflitz des Herrn“.

²⁷ 2 Sam 2,5-6; 3,8; 7,15; 9,1.3.7; 10,2.2; 15,20; 16,17; 22,51. Luther prekladal רַחֻם *chesed* viacerými slovami; porov. stat' 1.1 Gnade v protokanónických knihách.

– מִלּוּד – v 2 Sam). Stojí za povšimnutie, že LB-84 vydanie volí rôzne významové od-tienky. Iba šesťkrát ho prekladá ako „milosrdenstvo“, až trikrát pojmom „priateľský, priateľstvo“ (3,8; 10,2.2), dvakrát pomocou nášho termínu „milosť“ (7,15; 22,51) a raz slovom „láska“ (16,17).

Pre vyhodnotenie voľby LB-84 si pomôžeme jubilejným posledným vyda-ním Lutherovej Bible z r. 2017. Z prekladovej voľby LB-17 badať, že v daných troch textoch 3,8; 10,2.2 je preklad „milosrdenstvo“ vhodnejší ako „priateľstvo“. A v tom prípade, keď skutočne ide o tematiku priateľstva, je lepšie preložiť „ver-nosť“ ako „milosrdenstvo“ (16,17); nakoľko vernosť je jeden zo základných významov slova מִלּוּד (HALOT I, 337²⁸). Avšak aj revidované jubilejné vydanie z 2017 ostalo v našom prípade 7,15 so zmenou z „milosrdenstva“ na „milosť“. Hoci pre Luthera bola „milosť“ preferovanou voľbou, v prípade veľmi dobre zná-myh textov 7,15 a 22,51 ju však nevyužil. Natíska sa opäť otázka, prečo sa pri ostatných revidovaniach Lutherovej Biblie nezachovala voľba „milosrdenstvo“ a uprednostnila „milosť“. Boli azda revidovania ovplyvnené daným obsahovým kontextom, v ktorom dominuje motív večnosti a neodvolateľnosti (Pánov prísľub v Nátanovom proroctve, 7,3-17; hymnický záver o Pánovej מִלּוּד Dávidovi až nave-ky 22,50-51)? A ten sa dá ľahko prisúdiť Božej milosti. Prevážilo opäť anachronic-ké vnášanie teologických úvah do starodávnych textov nad výsledkami modernej biblickej lingvistiky?

Tabuľka 1: „Milosrdenstvo“ – מִלּוּד – v 2 Sam

2 Sam מִלּוּד	LB-34, LH, LB-55 <i>barmhertzigkeit</i>	LB-1984	LB-2017	Slovenské preklady
2,5	jř solche <i>barmhertzigkeit</i> an ewrem Herrn Saul gethan	ihr solche <i>Barmherzigkeit</i> an Saul, eurem Herrn, getan	ihr solche <i>Barmherzigkeit</i> an Saul, eurem Herrn, getan	K: milosť Ev R: <i>milosrdenstvo</i> Ek: láskavosť
2,6	thu nu an euch der HERR <i>barmhertzigkeit</i> vnd trew (מִלּוּד)	tue nun der HERR an euch <i>Barmherzigkeit</i> und Treue (מִלּוּד)	tue nun der Herr an euch <i>Barmherzigkeit</i> und Treue (מִלּוּד)	K: milosť Ev R: <i>milosrdenstvo</i> Ek: láskavosť

²⁸ KOEHLER, L.H., BAUMGARTNER, W., STAMM, J.J. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. I 8 – 7. Leiden: Brill, 1994, s. 337.

3,8	ich wider ... vnd an seinen Brüdern vnd Freunden barmhertzigkeit thu	erweise ich mich freundlich... und seinen Brüdern und Freunden	erweise ich... und seinen Brüdern und Freunden <i>Barmherzigkeit</i>	K: láska Ev R: <i>milosrdenstvo</i> Ek: priazeň
7,15	Meine Barmhertzigkeit sol nicht von jm entwand werden	meine Gnade soll nicht von ihm weichen	meine Gnade soll nicht von ihm weichen	K, Ev, Ek, R: milost'
9,1	ich barmhertzigkeit an jm thu	ich <i>Barmherzigkeit</i> an ihm tue	ich <i>Barmherzigkeit</i> an ihm tue	K: <i>milosrdenstvo</i> Ev Ek: láskavost' R: milost'
9,3	ich Gottes barmhertzigkeit an jm thu	ich Gottes <i>Barmherzigkeit</i> an ihm tue	ich Gottes <i>Barmherzigkeit</i> an ihm tue	K Ev Ek: <i>milosrdenstvo</i> R: milost'
9,7	ich will barmhertzigkeit an dir thun	ich will <i>Barmherzigkeit</i> an dir tun	ich will <i>Barmherzigkeit</i> an dir tun	K Ev: <i>milosrdenstvo</i> Ek: láskavost' R: milost'
10,2	Jch wil barmhertzigkeit thun	Ich will ... Freundschaft erweisen	Ich will <i>Barmherzigkeit</i> erweisen	K: <i>milosrdenstvo</i> Ev Ek: láskavost' R: milost'
10,2	Vater ... barmhertzigkeit gethan hat	Vater mir Freundschaft erwiesen hat	Vater mir <i>Barmherzigkeit</i> erwiesen hat	K: <i>milosrdenstvo</i> Ev Ek: láskavost' R: milost'
15,20	barmhertzigkeit vnd trew (תִּשְׁמֹר)	dir widerfahre <i>Barmherzigkeit</i> und Treue (תִּשְׁמֹר)	dir widerfahre <i>Barmherzigkeit</i> und Treue (תִּשְׁמֹר)	K: <i>milosrdenstvo</i> Ev Ek R: milost'
16,17	Jst das deine barmhertzigkeit	Ist das deine Liebe	Ist das deine Treue	K Ek R: láska Ev: oddanosť
22,51	„volthut seinem Gesalbten“	Gnade erweist seinem Gesalbten	Gnade erweist seinem Gesalbten	K Ev Ek: priazeň R: milost'

(4.) *Milost' namiesto dobroty* – „Güte“ (Iz 63,7.7)

Luther preložil plurál slova חֶסֶד *chesed*, ktorý sa nachádza dvakrát za sebou v Iz 63 ako „Güte“ – „dobrota“. Aj v tomto prípade pre vyhodnotenie voľby revidovanej LB-84 využijeme prekladovú voľbu LB-17. Obe revidované vydania zvolili preklad „Gnade“. Táto voľba je ale zvláštna, najmä v porovnaní s inými štyrmi rovnakými prípadmi plurálu חֶסֶד, ktoré Luther preložil ako „Güte“ (Gü) a v nich nové

revidované vydania neurobili zmenu na „Gnade“ (Gn) – Ž 17,7; 25,6; 106,7, Nár 3,22 – a ponechali „Güte“ (pozri Tabuľku 2: Plurál חַסִּידִּים *chasidím* a jeho preklady). Avšak v Ž 88,2.50; 2 Krn 6,42 bol ten istý plurál preložený ako „Gnade“ – „milosť“ a v Ž 107,43 tak v prvých, ako aj v ostatných vydaniach „Wolthat“ či „Wohltaten“ (W). V Gn 32,11; Neh 13,14; 2 Krn 32,32; 35,26 Lutherov preklad bol „Barmherzigkeit“ (B), zatiaľ čo posledné dve revidovania 1984 a 2017 zopakovali voľbu iba v Gn 32,11. V Neh 13,14 vyjadrili plurál v pôvodine pomocou „Treue“ (Tr) a vo zvyšných dvoch prípadoch „barmherzigen Taten“. Máme teda 14-krát plurál *chasidím*, ktorý Luther prekladal rôzne: 6-krát „Güte“, 3-krát „Gnade“, 4-krát „Barmherzigkeit“ a raz „Wohltaten“. Revidované preklady však uvádzajú už iba 4-krát „Güte“ a 5-krát „Gnade“ (z toho raz v pluráli), dvakrát plurálom „barmherzigen Taten“ a raz „Wohltaten“ a po jednom raze singulárom „Barmherzigkeit“ a „Treue“. Příklad z Iz 63,7 a ostatné preklady plurálu dosvedčujú, že revidované moderné vydania (tak LB-84, ako aj jubilejné LB-17) kvantitatívne zmenšili „Barmherzigkeit“ a „Güte“, ale rozmnožili „milosť“.

Tabuľka 2: Plurál חַסִּידִּים a jeho preklady

חַסִּידִּים	LB-34, LH, LB-55				LB-1984					LB-2017				
	B	Gn	Gü	W	B	Gn	Gü	W	Tr	B	Gn	Gü	W	Tr
Gn 32,11	×				×					×				
Neh 13,14	×								×					×
2 Krn 6,42		×				×	pl.				×	pl.		
2 Krn 32,32	×				×	T pl.				×	T pl.			
2 Krn 35,26	×				×	T pl.				×	T pl.			
Ž 17,7			×				×					×		
Ž 25,6			×				×					×		
Ž 88,2		×				×					×			
Ž 88,50		×				×					×			
Ž 106,7			×				×					×		
Ž 107,43				×				×					×	
Nár 3,22			×				×					×		
Iz 63,7			×			×					×			
Iz 63,7			×			×					×			

Výhodnotenie štyroch príkladov

Všetky štyri diskutované texty – 1 Sam 13,12; 2 Sam 7,15//1 Krn 17,13; Ž 30,6; Iz 63,7 – sú exemplárne v tom, že jednoznačne uprednostňujú prekladovú voľbu „Gnade“, hoci Lutherove prvotné vydania ju cielene nezvolili. Moderná prekladová voľba sa javí viac ovplyvnená teologickým chápaním pojmu „milosť“ ako lingvistickou rigoróznosťou a vlastným biblickým kontextom.

2.2 Gnade v deuterokánonických knihách

Ako sme spomenuli v predchádzajúcom kroku 1.2 Gnade v deuterokánonických knihách, porovnávanie prekladových volieb pojmu „milosť“ – „Gnade“ – v deuterokánonických knihách je vec podstatne komplikovanejšia. Navyše pri samotnom revidovaní vznikli nemalé problémy ohľadom určenia textu pôvodiny, s pomocou ktorého bolo treba revidovať skoršie vydania Lutherovej Biblie. To obmedzilo aj mieru spoľahlivosti revidovaného vydania vzhľadom na prvotné preklady²⁹, a tým nepochybne aj náš prieskum.

V Zozname 5 výskytu slova „Gnade“ bude pri biblických súradniciach (ktoré zodpovedajú vydaniu LB-84) uvedený grécky ekvivalent v pôvodine, a to iba vtedy, ak nezodpovedá gréckemu χάρις. Číslovanie veršov uvedené v hranatých zátvorkách sa vzťahuje na číslovanie veršov podľa Rahlfsovej Septuaginty. Skratka *fr* vyjadruje, že v nemeckom preklade sa slovo „Gnade“ nachádza vo fráze, ktorá je voľným, resp. idiomatickým prekladom textu, v ktorom nie je ani χάρις. Otáznik v zátvorke vyjadruje neistotu ohľadom určenia gréckeho ekvivalentu a občas aj možný vplyv latinskej Vulgáty (*fr?* Vg).

Zoznam 5: Gnade v LB-84 v deuterokánonických knihách

Jdt 7 × Gnade: 7,23([30]ἐλεος); 8,10(?[12]*fr?* Vg). 12(?[11]*fr?* Vg); 10,9[8]. 13(?[12]*fr?* Vg); 12,18([17]εὐφροσύνη, Vg); 16,19([16]μέγας);
 Múdr 3 × Gn: 3,9; 4,15; 11,9^{Gn}(ἐλεος);
 Tob 6 × Gn: 1,13; 3,6(ἀρεστός). 14(?[11]). 22(?); 12,7([6]ἀγαθός); 14,17(? *fr* Vg);
 Sir 13 × Gn: 2,8([9]ἐλεος). 9([7]ἐλεος); 3,20[18]; 4,25[21]; 11,13^{Gn}([12]ἀγαθός); 15,10(εὐοδόσει); 17,20^{Gn}([24]ἐπάνοδος); 18,21([20]ἔξιλασμός); 28,3(ἴασις); 32,18([14]εὐδοκία); 37,24(21); 44,17(ἀντάλλαγμα); 50,26([24]ἐλεος);
 Bar 2 × Gn: 1,12; 2,14;
 1 Mak 5 × Gn: 3,44(ἐλεος); 10,60; 11,24; 13,45(? *fr*). 50(? δεξιὰς, elipsa *fr*);
 2 Mak 3 × Gn: 4,24^{Gn}(συνίστημι, *fr* Vg); 6,13(εὐεργεσία); 8,27(ἐλεος);
 Stück-Est LXX 1 × Gn: 5,2(? *fr*; LXX Est 8,12b//MT Est 5,2);
 Stück-Dn LXX 2 × Gn: 3,14(ἐλεος). 18(ἐλεος) [LXX Dn 3,38.45].

²⁹ K danej problematike deuterokánonických kníh a revidovania prekladu porov. FRICKE, K.D. Probleme und Stand der Revision der Apokryphen der Lutherbibel. In: FRICKE, K.D., MEURER, S. eds. *Die Geschichte der Lutherbibelrevision: von 1850 bis 1984*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2001, s. 197-217.

Pozorovanie. V deuterokánonických knihách LB-84 je 42 výskytov slova „Gnade“, čo je o deväť menej, ako to bolo v prvých vydaniach. Z toho 10-krát slovu „milosť“ zodpovedá výraz χάρις; 9-krát ἔλεος; 2-krát ἀγαθός; po jednom raze 12 rôznych slov εὐφροσύνη, μέγας, ἀρεστός, εὐδωῶσει, ἐπάνοδος, ἐξίλασμός, ἴασις, εὐδοκία, ἀντάλλαγμα, δεξιός, συνίστημι, εὐεργεσία a v siedmich prípadoch ide pravdepodobne o voľný frazeologický preklad.

Pri revízií v LB-84 bolo odstránené slovo „milosť“ pochopiteľne v tých siedmich prípadoch, kde bol iný grécky (? resp. latinský) výraz, ktorý bol nahradený inými slovami „Anmut“ v Jdt 10,5[?4], „Gefallen“ v Sir 1,10[χορηγέω], „Wollen“ v Sir 39,10[7: βουλή], „Freiheiten“ v 1 Mak 10,28[δόμα] a „Leutseligkeit“ v Stück-Est 5,8[?], výrazom „barhmerzig sein“ v Sir 37,13[11: χρηστοίθεια] a pomocou slovesa „ausersehen“ v Sir 49,3[2: κατευθύνω]. Výmena slova „milosť“ v troch prípadoch gréckeho slova ἔλεος – na „Erbahrmen“ v *Múdr* 6,7, na „Gnadegabe“ v *Múdr* 8,21³⁰ a na výraz „gib ihnen“ (?) v *Tob* 8,18[17]³¹ – je síce pochopiteľná, aj keď nečakaná, keďže v iných ôsmich prípadoch LB-84 ponechala „Gnade“ ako preklad ἔλεος³². Iba v jednom prípade LB-84 vniesla „Gnade“ tam, kde prvotné tri vydania mali „hold“: a to v *Sir* 3,20[18 χάρις].

Výhodnotenie. Vzhľadom na prvotné preklady sa počet prekladovej voľby „Gnade“ zmenšil ca o pätinu – z 51 na 42 v revidovanom LB-84. Evidentne revízia dôsledne prehodnotila niektoré voľby prvotných prekladov a zvolila presnejšie výrazy zodpovedajúce kontextu. Pokiaľ „Gnade“ zodpovedala gréckemu ἔλεος, tak v štvrtine prípadov nahradila „milosť“ inými slovami, ale v troch štvrtinách ponechala preklad „milosť“. Avšak vzhľadom na nejasnosti ohľadom pôvodných textov, z ktorých boli vyhotovené prvotné preklady, nemožno dostatočne spoľahlivo robiť komparáciu medzi prvotnými a moderným vydaním.

2.3 Gnade v NZ

Novozákonná prekladová voľba je jednoduchšia, ako sme už spomenuli v prípade prvotných prekladov. V Zozname 6 zaevidujeme všetky výskyty nemeckého slova „Gnade“ a gréckeho χάρις. Keďže prekladová voľba „Gnade“ pre grécke χάρις je v NZ oveľa homogénnejšia, zhodnotenie prekladu bude ľahšie a tiež aj výstižnejšie. Súradnice zvýraznené **tučným typom písma** označujú tie prípady so slovom Gnade, v ktorých sa nenachádza v pôvodine slovo χάρις, ale

³⁰ Aj keď deuterokánonické knihy z väčšej časti neboli prekladané M. Lutherom (RÖSEL, Durchsicht, s. 248.), knihu múdrosti preložil pravdepodobne sám už v r. 1529; VOLZ, H. Die Wittenberger Übersetzung des Apokryphenteils des Alten Testament. In: *D. Martin Luthers Deutsche Bibel. 1522-1546. 12: Die Übersetzung des Apokryphenteils des Alten Testaments*. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1961, s. xlix.

³¹ V prípade *Tob* 8,18 (ako v prípade viacerých deuterokánonických kníh) dnes nie je jasná textová predloha, z ktorej bol vyhotovený preklad, a preto aj revidovanie LB ostáva najmä v deuterokánonických knihách veľkým problémom. Navyše, vplyv Vg je daným faktom; RÖSEL, Durchsicht, s. 248-249.

³² Jdt 7,23[30]; *Múdr* 11,9; *Sir* 2,8[9].9[7]; 50,26[24]; 1 Mak 3,44; 2 Mak 8,27; Stück-Dan 3,18[3,45].

iné slovo, ktoré uvádzame v zátvorke. Napr. u Lk 4,19 prvej časti zloženého slova „Gnadenjahr“, t. j. slovu „Gnade“ zodpovedá δεκτός. Ak sa v pôvodine nachádza slovo χάρις, ale prekladová voľba sa líši od slova Gnade, vtedy je táto uvedená konkrétne exponovaným písmom vedľa čísla predmetného verša, napr. v Sk 2,47: „Wohllollen“. V tom prípade, ak voľba „Gnade“ je tam, kde ho nemali prvotné preklady, bude táto voľba zvýraznená skratkou Ge v exponovanej pozícii na sivom pozadí. Napr. u Lk 4,22 prvotné preklady mali „holdselig“, kým LB-84 ponechala substantívum Gnade.

Zoznam 6: Gnade v LB-84 v NZ

- Lk 4 × χάρις/5[-1] × Gnade: 1,30; 2,40.52; **4,19**(δεκτός)^{Gnaden(jahr)}; 4,22^{Ge};
 Jn 4 × χάρις/4 × Gn: 1,14.16.16.17;
 Sk 17 × χάρις/14[-1] × Gn: 2,47^{Wohllollen}; 4,33; 6,8^{Ge33}; 7,10.46; 11,23; **13,34**(ᾠσις).43;
 14,3.26; 15,11.40; 18,27; 20,24.32; 24,27^{Gunst}; 25,3^{Gunst}.9^{Gunst};
 Rim 23 × χάρις/24[-1] × Gn: 1,5.7; 3,24; 4,4.16; 5,2.15.15.16(χάρισμα)^{Ge}.17.20.21; 6,1.14.15;
 7,25^{Dank sei}; **9,12**(καλούμενος); 11,5.6.6.6; 12,3.6; 15,15; 16,20;
 1 Kor 10 × χάρις/7 × Gn: 1,3.4^{Ich danke}.4; 3,10; 10,30^{Danksagung}; 15,10.10.10.57^{sei Dank}; 16,23;
 2 Kor 18 × χάρις/12[-2] × Gn: 1,2.12.15^{Wohltat}; 2,14^{seigedankt}.4,15; 6,1.2(δεκτός)^{Ge}.2(εὐπρόσδεκτος)^{Ge};
 8,1.4^{Wohltat}.6^{Wohltat}.7^{Wohltat}.9.16^{sei Dank}.19^{Gabe}; 9,8.14.15^{sei Dank}; 12,9; 13,13;
 Gal 7 × χάρις/7 × Gn: 1,3.6.15; 2,9.21; 5,4; 6,18;
 Ef 12 × χάρις/11 × Gn: 1,2.6.7; 2,5³⁴.7.8; 3,2.7.8; 4,7.29^{Segen}; 6,24;
 Flp 3 × χάρις/3 × Gn: 1,2.7; 4,23;
 Kol 3 × χάρις/3 × Gn: 1,2.6; 4,18;
 1 Sol 2 × χάρις/2 × Gn: 1,1; 5,28;
 2 Sol 4 × χάρις/4 × Gn: 1,2.12; 2,16; 3,18;
 1 Tim 4 × χάρις/3 × Gn: 1,2.12^{Ich danke}.14; 6,21;
 2 Tim 5 × χάρις/4 × Gn: 1,2.3^{Ich danke}.9; 2,1; 4,22;
 Tit 4 × χάρις/4 × Gn: 1,4; 2,11; 3,7.15;
 Flm 2 × χάρις/2 × Gn: 1,3.25;
 Hebr 8 × χάρις/7 × Gn: 2,9; 4,16; 10,29; 12,15.28^{dankbar}; 13,9.25;
 Jak 2 × χάρις/2 × Gn: 4,6.6^{Ge};
 1 Pt 10 × χάρις/12[-2] × Gn: 1,2.10.13; 2,**10**(ἐλεέω).**10**(ἐλεέω).19.20; 3,7; 4,10; 5,5.10.12;
 2 Pt 2 × χάρις/2 × Gn: 1,2; 3,18;
 2 Jn 1 × χάρις/1 × Gn: 1,3;
 Júd 1 × χάρις/1 × Gn: 1,4;
 Zjv 2 × χάρις/2 × Gn: 1,4; 22,21.

³³ Absenciu slova Gnade v Sk 6,8 v prvotných prekladoch možno vysvetliť faktom, že Luther vychádzal z textovej predlohy podobnej Textus receptus (1550), v ktorom sa slovo χάρις v Sk 6,8 nachádza. Porov. NESTLE et al. eds., Novum Testamentum Graece, s. 397.

³⁴ LB-84 preberá preklad „aus gnade seid ihr selig geworden“ vo v. 5 a 8, zatiaľ čo LB-17 má „aus Gnade seid ihr gerettet“.

Pozorovanie. Zo 148 výskytov gréckeho slova χάρις je 128 preložených termínom „Gnade“. Štyrikrát je preložený „Wohltat“ (2 Kor 1,15; 8,4.6.7) a „sei Dank“ (Rim 7,25; 1 Kor 15,57; 2 Kor 8,16; 9,15), po trikrát „Gunst“ (Sk 24,27; 25,3.9) a „ich danke“ (1 Kor 1,4; 1 Tim 1,12; 2 Tim 1,3) a po jednom raze „Wohllwollen“ (Sk 2,47), „Danksagung“ (1 Kor 10,30), „sei gedankt“ (2 Kor 2,14), „Gabe“ (2 Kor 8,19), „Segen“ (Ef 4,29) a „dankbar“ (Hebr 12,28). Naopak je osem takých prípadov prekladu „Gnade“, ktorým zodpovedajú iné grécke slová: δεκτός (Lk 4,19), ὁσιος (Sk 13,34), χάρισμα (Rim 5,16), καλέω (Rim 9,2), δεκτός a εὐπρόσδεκτος (2 Kor 6,2) a dvakrát ἐλεέω (1 Pt 2,10).

Truchu vzbudzuje údiv lexikálna nekonzistencia pri dvoch prípadoch. Preklad „Gnade“ pre τὰ ὅσια v Sk 13,34 stojí v silnom kontraste s prekladom „Heilige“ pre to isté grécke slovo, i keď v singulári – ὁσιος – sa nachádza hneď v nasledujúcom v. 35. Podobne preklad „Gabe“ pre χάρις v 2 Kor 8,19 kontrastuje s prekladom „Gabe“ pre iné grécke slovo – ἀδρότης, ktoré sa nachádza opäť hneď v nasledujúcom v. 20.

Zaujímavé je *porovnanie* LB-84 s prvotnými troma vydaniaми. Sú štyri prípady, v ktorých Luther nezvolil „Gnade“ a vydanie z 1984 ho má i napriek tomu, že tam nie je grécke slovo χάρις: v Lk 4,19 namiesto prvotného „angeneme Jahr“ je „Gnadenjahr“; v Rim 5,16 namiesto „Gabe“ je „Gnade“ a v 2 Kor 6,2 namiesto dvojnásobného „angeneme zeit“ je „Zeit der Gnade“.

V iných dvoch prípadoch majú zasa prvotné vydania o dva výskyty „Gnade“ viac. Ide o zaujímavosť z pohľadu textovej kritiky. V oboch z nich – Rim 11,6 (štvrtý výskyt v tom istom verši) a 16,24 – Luther preložil „Gnade“, ale LB-84 nemá žiadny ekvivalent. V týchto dvoch prípadoch však ide o Lutherov preklad z takých textových svedkov, ktorých moderná textová kritika nepovažuje za vážených a rozhodujúcich, zatiaľ čo váženejší textoví svedkovia nemajú tieto dva výskyty χάρις.³⁵ Obdobné vysvetlenie možno aplikovať pre Sk 6,8, kde Luther nezvolil „Gnade“ – používal textovú predlohu bez χάρις, hoci dnes vážení textoví svedkovia prítomnosť χάρις potvrdzujú.

Jestvujú aj dva prípady so slovom χάρις, kde Lutherov preklad nemal Gnade, ale LB-84 ho uvádza – Lk 4,22 a Jak 4,6. V prvom prípade ide o Ježišov debut v nazaretskej synagóge. Tam podľa prvotných prekladov Lk 4,22 sa ľudia divili Ježišovým „milým slovám“ – „holdselige Worte“, kým revidované vydanie LB-84 preferuje doslovný preklad „Worte der Gnade“ – „slová milosti“. Ak teda „holdselig“ bolo zmenené na genitív „der Gnade“ v prípade slov, možno sa pýtať, prečo nebola prevedená obdobná revízia v Ef 4,29. Tam ide tiež o „slová“ (ako v prípade Lk 4,22) a zmena z rovnakého „holdselig“ na „Gnade“ („damit es Gnade bringe“) by bola opodstatnenejšia ako nečakaná voľba slova „Segen“, ktoré nemá lexikálny podklad. Určite vhodnejší návrat k voľbe „Gnade“ v LB-84 je v druhom prípade Jak 4,6, kde LB-84

³⁵ NESTLE et al. eds., Novum Testamentum Graece, s. 503, 517.

prekladá aj druhý výskyt χάρις v tom istom verši rovnako Gnade. Je skôr nejasné, prečo prvotné vydania preložili iba jeden výskyt v tomto verši.

Pokiaľ ide celkovo o preklad slova χάρις, stálo by za to, aby sa preklady „Gnade“ objavili aj na mieste Sk 25,3.9. Tam totiž Festus prejavuje „milosť“ – χάρις – voči nižšie postaveným – presne tak, ako si to pojem „milosť“ vyžaduje – vyšší udeľuje χάρις nižšiemu. Častý výskyt slova χάρις v 2 Kor a Lutherov preklad „wolthat“ ovplyvnili prekladateľskú tradíciu natoľko, že ani LB-84 nedokázala vidieť aspoň v niektorých prípadoch v 2 Kor 8 (s najvyšším výskytom slova – 7-krát) „milosť“, a to i napriek tomu, že je zrejmé, že Luther používal aj termín „wolthat“ takmer ako synonymum pre Gnade.³⁶ Podľa Pavla finančná zbierka v 2 Kor 8 bola predovšetkým imitáciou Kristovej „milosti“, ktorý sa z bohatého stal chudobným (v. 9). Z toho dôvodu v určitých iných výskytoch slova χάρις v danej kapitole ho možno chápať práve ako „milosť“ (obdarovanie zo strany vyššieho), a to aj preto, že ono samo sa vyjadruje imitáciou Kristovej milosti.

LB-84 prejavuje strnulé prehodnotenie pri voľbe prekladu Gnade. Výrečný doklad, ako LB-84 revidovala prekladovú voľbu dôležitého pojmu Gnade, poskytuje text Rim 9,12. Ponecháva text tak, ako to mali prvotné vydania – „die Gnade des Berufendes“ namiesto samotného „der Berufende“. Žiaľ, „Gnade“ ani v tomto prípade nemá žiadny textový podklad.

Tabuľka 3: Exemplárne rôzne preklady Gnade LB-34, LH, LB-55 a LB-84 v NZ

Texty	LB-34, LH, LB-55			LB-84		
	χάρις		nie χάρις	χάρις		nie χάρις
	Gnade	nie Gnade	Gnade	Gnade	nie Gnade	Gnade
Lk 4,19			-			×
2 Kor 6,22			-			×
2 Kor 6,22			-			×
Rim 11,6	×					
Rim 16,21	×					
Sk 6,8			-	×		
Sk 4,22	-			×		
Jak 4,6	-			×		
Rim 9,12		×			×	
Ef 4,29		×			×	

³⁶ KNAAKE. ed., D. Martin Luthers Werke, s. 223.

Výhodnotenie. Vcelku možno teda uzavrieť, že LB-84 kopíruje s minimálnou flexibilitou prekladovú voľbu „Gnade“ z prvotných vydání LB-34, LH a LB-45. Napopak LB-84 preferuje „Gnade“ aj tam, kde ju prvotné preklady nemali (Lk 4,19.22; 2 Kor 6,2; Jak 4,6); v niekoľkých prípadoch ho ponechali „Gnade“ dokonca aj tam, kde si to pôvodný text nevyžadoval (Sk 13,34; 2 Kor 8,19).

3. Výskyt Gnade v LB-17

Pri prieskume jubilejného vydania Lutherovej Biblie z r. 2017 sme zistili, že revízia sa dotkla aj využitia slova Gnade a vzhľadom na predchádzajúcu LB-84 sa približuje viac k prvotným vydaniám. Práve z tohto dôvodu sa v tejto poslednej empirickej časti zameriame trochu viac aj na rozdiely medzi LB-17 a LB-84, s cieľom podať charakteristiku aspoň okrajových období 500. výročia. Tým by sme chceli zadosťučiniť téme a zameraniu konferencie Martin Luther po 500 rokoch.

3.1 Gnade v protokánonických knihách

Dôležitosť vyhotoveného Zoznamu 7 spočíva najmä v identifikovaní rozdielov prekladových volieb LB-17 vzhľadom na ostatné predchádzajúce vydania. V zozname všetkých výskytov „Gnade“ sú aj také verše, v ktorých slovo „Gnade“ v tomto jubilejnom vydaní síce nie je (preto je uvedený preklad v exponovanom písme), ale nachádzalo sa aspoň v jednom z predchádzajúcich vydaní, či už LB-34, LH, LB-55 alebo LB-84, napr. Gn 39,21. **Tučným typom písma** je uvedený text, v ktorom slovo „milost“ zodpovedá hebrejské slovo iné ako מִלְּךָ *chen*, ako je to napr. v Gn 24,21.40 a pod. Podčiarknuté súradnice spolu s prekladovou voľbou uvedenou exponovaným písmom znamenajú, že jubilejný preklad sa odlišuje od LB-84. Napr. slovu „Angesicht“ v 1 Sam 13,12 zodpovedalo vo vydaní LB-84 „Gnade“, hoci prvotné vydania mali tiež „angesicht“. Sivé pozadie súradníc s indikáciou prekladu v exponovanej pozícii naznačuje zasa zhodu LB-17 s LB-84, iba ak ide súčasne aj o nezhodu s predchádzajúcimi staršími vydaniami. Napr. v Dt 7,2 a 33,26 LB-17 volí „Gnade“ tak, ako LB-84, hoci LB-34, LH a LB-55 tam mali „gonst“ a „gnug“.

Zoznam 7: Gnade v LB-17 v protokánonických knihách

Gn 18 × Gnade: 6,8; 18,3; 19,19; **24,21.40.42.56**; 30,27; 32,6; 33,8.10.15; 34,11; 39,4,21-
Gunst, **44,21**; 47,25.29; 50,4;

Ex 8 × Gn: **3,21**^{Gunst}; **11,3**^{Gunst}; **12,36**^{Gunst}; 33,12.13.13.16.17; 34,6.7.9;

Nm 3 × Gn: 11,11.15; 32,5;

Dt 4 × Gn: **7,2**^{Ge}; 24,1; **33,16.23**^{Ge};

Joz 1 × Gn: **11,20**;

Sdc 1 × Gn: 6,17;

Rút 3 × Gn: 2,2.10.13;

1 Sam 6 × Gn: 1,18; **13,12**^{Angesicht}; 16,22; 20,3.29; 25,8; 27,5;

2 Sam 5: **7,15**^{Ge}; 14,22; 15,25; 16,4; **22,51**^{Ge};

1 Kr 1 × Gn:	11,19;
2 Kr 1 × Gn:	13,23;
1 Krn 1 × Gn:	17,13 ^{Ge} ;
2 Krn 1 × Gn:	6,42;
Ezdr 1 × Gn:	9,8;
Neh 1 × Gn:	1,11 ^{Ge} · 2,5 ^{dir genehm} ·
Est 5 × Gn:	2,15 ^{Gunst(chn)} · 17 ^{Ge und Gunst(chn wehnd)} ; 5,2,8; 7,3; 8,5;
Jób 2 × Gn:	33,26; 40,27 ^{Ge} ·
Ž 41 × Gn:	5,13; 18,51 ^{wohltun} · 30,6 ^{Ge} ; 51,20; 56,8; 59,14; 69,14 ^{Ge} ; 77,8; 84,12; 85,8; 89,2,3,15,18,25,29,34,50; 90,14; 92,3; 94,18; 98,3; 100,5; 101,1; 103,4,11,17; 106,4; 108,5; 109,21,26; 115,1; 117,2; 119,29 ^{Ge geben} · 41,76,88,124,149,159; 130,7; 143,8;
Prís 4 × Gn:	3,3,4 ^{Freundlichkeit} · 34; 16,15; 19,12;
Iz 9 × Gn:	16,5; 26,10; 49,8 ^{Ge} ; 54,8,10; 55,3; 60,10; 63,7 ^{Ge} · 7 ^{Ge} ·
Jer 5 × Gn:	14,11 ^{Wohl} · 16,5,13; 21,7; 31,2; 32,18;
Dan 2 × Gn:	2,18; 9,4;
Oz 2 × Gn:	2,3 ^{Ehrbarmen} · 21; 3,5; 14,4 ^{Erbarmen} ·
Jon 1 × Gn:	2,9;
Mich 2 × Gn:	7,9 ^{Gerechtigkeit} · 18 ^{Ge} · 20;
Zach 1 × Gn:	12,10.

Pozorovanie. LB-17 obsahuje slovo „Gnade“ 129-krát v protokánonických knihách, teda o sedem menej ako LB-84. Spresnenie prekladových volieb možno badať vo viacerých prípadoch, a to najmä v porovnaní s predchádzajúcimi vydania-
mi. V niekoľkých prípadoch bola „Gnade“ nahradená vhodnejším výrazom. V *1 Sam 13,12* namiesto nesprávneho „Gnade“ (LB-84) voľba „Angesicht“ zodpovedá originálu i Lutherovmu prekladu. V *Neh 2,5* výraz „dir genehm“ reflektuje Lutherovu voľbu „Geffeet es“ a je vhodnejší ako neopodstatnené použitie „Gnade“ v LB-84. V *Ž 18,51* slovesom „wohltun“ sa jednak približuje Lutherovmu prekladu, tak aj pôvodine a nepreberá opäť zvláštne voľbu „Gnade“ v LB-84. Napriek väčšinovej voľbe „Gnade“ v *Jer 14,11* v prvotných vydaniach, ako aj v LB-84, jubilejné LB-17 volí správnejšie „Wohl“ pre hebrejské טובה *tóva*. Rovnako pozitívna je voľba „Ehrbarmen“ – pre רַחֲמֵי *ruchama* v *Oz 2,3* a pre pual slovesa רַחֲמֵי *r-ch-m* v *14,4* – namiesto Gnade, ktoré majú na oboch miestach všetky predchádzajúce vydania. Opodstatnená bola aj voľba „Gerechtigkeit“ v Mich 7,18.

Aspoň niekoľko diskutabilných volieb. Je otázne, či zmena „Gnade“ na „Gunst“ v *Gn 39,21* bola potrebná, ak milosť opisuje priaznivý postoj vyššie postaveného voči nižšie postavenému. Majúc na zreteli slovo milosť stojí za zmienku, že v siedmich výskytoch slova רַצוֹן *racón* zvolili prvotné vydania preklad Gnade³⁷ (pozri vyššie časť 1.2), ale nie tak v *Dt 33,23* („gnug“). Obe moderné revízie LB-84 a LB-17

³⁷ Dt 33,16; Ž 5,3; 69,14; 89,18; 106,4; Iz 49,8; 60,10.

vložili „Gnade“ aj na toto posledné miesto. Avšak harmonizáciu prekladu slova *ἡσυχία* *racón* v Knihe prísloví už nepreviedli tak rigorózne. Porov. napr. „wolgefallen“ v LH *Prís* 8,35 a „gnade“ v 16,15 a 19,12, ale v LB-17 *Prís* 8,35 ostalo presne rovnako „Wohlgelassen“ i napriek tomu, že ono pochádza priamo od Pána. Podobne trochu udivuje zmena prekladu *חֶסֶד* *chesed* v *Mich* 7,18 z „barmherzig“ v LH na „Gnade“ v moderných vydaniach. Jestvuje totiž veľa iných miest, kde slovu *חֶסֶד* aj moderné revidované vydania ponechali význam milosrdenstva (pozri vyššie časť 1.2).

Výhodnotenie. Jubilejné vydanie LB kritickejšie zhodnotilo nadmerné používanie slova Gnade v LB-84 aj tam, kde ho prvotné Lutherove preklady nemali a priblížilo sa viac k LH. LB-17 tak dosvedčuje, že zmeny vykonané v LB-84 neboli vždy v zhode s LH. Okrem toho, LB-17 dosvedčuje i to, že zmeny možno robiť aj odhliadnuc od prekladových volieb LH a prihliadnuc viac na pôvodný text. To je teda už výslovný príklad možnosti korekcie prvotných vydání Lutherovej Biblie, ktoré mali tendenciu nivelizovať diferencovaný hebrejský slovník – využitím jedného hyperonyma Gnade pre rôzne hebrejské slová.

3.2 Gnade v deuterokánonických knihách

Na začiatku treba zopakovať, že prieskum v časti deuterokánonických spisov podlieha nespoľahlivosti vzhľadom na nejasnosti ohľadom textov, z ktorých boli vyhotovené prvotné preklady LB. Nasledovný Zoznam 8 obsahuje všetky výskyty slova „Gnade“ v LB-17, ktorej preklad už bol vyhotovený podľa Göttingenskej LXX s prihliadnutím na novšie výsledky výskumu v oblasti textových štúdií aj s ohľadom na zvitky od Mŕtveho mora.³⁸ Ak prekladu „Gnade“ nezodpovedá slovo *χάρις* v gréckom texte, tak v zozname sa ono grécke slovo nachádza v zátvorke, napr. v Jdt 16,15 (εὐλατεύω). Nezhody s prvotnými vydaniami sú označené **tučným písmom**, ale nie je možné ich dôsledne všetky identifikovať i preto, že s výnimkou Sir LB-17 využíva slovo „Gnade“ podstatne menej, napr. v 1 Mak 16,3 prvotné preklady nemali „Gnade“. Podčiarknuté súradnice spolu s prekladovou voľbou uvedenou exponovaným písmom znamenajú, že jubilejný preklad sa odlišuje aj od LB-84; toto porovnanie sa však týka viac-menej iba tých textov, ktoré boli uvedené v Zozname 5 (pri LB-84), napr. LB-84 ani nemala verš Jdt 8,23. Sivým pozadím sú označené rovnaké preklady, ako to bolo u prvotných vydání; čo je dôležité, najmä pokiaľ ide o iné slová v pôvodine a stále rovnaký preklad „Gnade“, napr. slovo εὐεργεσία v 2 Mak 6,13.

Zoznam 8: Gnade v LB-17 v deuterokánonických knihách

Jdt 2 × <i>χάρις</i> /2 × Gn:	8,23 ^{Gülden} ; 10,8; 16,15(εὐλατεύω);
Múdr 2 × <i>χάρις</i> /2 × Gn:	3,9; 4,15;
Tob 4 × <i>χάρις</i> /3 × Gn:	1,13; 7,11(?) ^{Freude} ; 8,7(ἐλεξίω); 12,18 ^{Güte} ;
Sir 25 × <i>χάρις</i> /12 × Gn:	2,7[9](ἐλεος) 9[8](ἐλεος); 3,18[20].31[34] ^{Wohlthaten} ; 4,21[25];

³⁸ RÖSEL, Durchsicht, s. 255-257.

7,19[21]^{Anmut}.33[37]^{Erfeue}.33[37]^{Wohltat}; 8,19[22]^{gedankt}; **11,12[13](?ἀγαθός)**; 15,10(εὐοδώσει); 17,22[18]^{Güte}.24[20](ἐπάνοδος); 18,20[21](ἐξίλασμός); 20,13^{schenken}.16[17]^{dankt}; 21,16[19]^{gem}; 24,16[22]^{schön}.17[23]^{lieblich}; 26,13[16]^{anmutige}.15[19]-15[19]^{Liebenswerteres}; 28,3(ἰασις); 29,15[20]^(?); 30,6^{Dank}; 32,10[14]^{Gunst}; 35,2[3]^{dankt}; 37,21[24]; 40,17^{Wohltat}.22^{Anmut}; 41,27; 44,17(ἀντάλλαγμα); 45,1^{Gefallen};

Bar 2 × χάρις/2 × Gn: 1,12; 2,14;

1 Mak 2 × χάρις/5 × Gn: 3,44(ἔλεος); 10,60; 11,24; 13,46(ἔλεος); **16,3(ἔλεος)**;

2 Mak 3[5] × χάρις/3 × Gn: **1,35(χαρίζομαι)**; 3,33^{Danke}; 4,16^{fr:bezahlen}; 6,13(εὐεργεσία); 8,27(ἔλεος); 12,45(χαριστήριον)^{Gnadengabe}; 15,39^{fr:erfeut}.

Pozorovanie. Z 39 výskytov χάρις sa v ostatnom revidovanom vydani LB-17 iba 12-krát prekladá pomocou slova Gnade.³⁹ Hoci sa slovo Gnade nachádza ešte 17-krát v preklade deuterokánonických kníh, prevádza sa ním 12 [!] rôznych gréckych slov: 6 × ἔλεος, po jednom raze šesť podstatných mien ἐπάνοδος, ἐξίλασμός, ἰασις, ἀντάλλαγμα, εὐεργεσία, χαριστήριον, štyri slovesá εὐίλατεώ, ἐλέω, εὐοδώσει, χαρίζομαι a jedno prídavné meno ἀγαθός. V niektorých zo zvyšných 27 prípadov χάρις ide o aspekt krásy, a preto „milost“ tam pochopiteľne nie je vhodná, ako napr. Sir 7,19[21]; 24,16[22]. Naopak v iných prípadoch by sa skôr očakávala práve voľba „Gnade“ (napr. Jdt 8,23; Tob 12,18; Sir 17,22; 40,17; 45,1).

Konkrétne v Jdt sa „Gnade“ objavuje dvakrát. V 10,8 sa ním prekladá χάρις a v druhom prípade (16,16) ono stojí v slovnom spojení, ktoré prekladá sloveso εὐίλατεώ. Naproti tomu, a napodiv, prvý z jediných dvoch výskytov slova χάρις v 8,23 LB-17 prekladá slovom „Gutes“. Na rozdiel od LB-84, LB-17 už vychádza zo stabilného textu Septuaginty. Azda aj preto sa už neobjavuje Gnade, ako to bolo v LB-84 v iných piatich prípadoch Jdt 7,23[30]; 8,10[?12].12[11]; 10,13[12] a 12,18[17].

V Tob tri výskyty χάρις majú tri rôzne preklady: „Gnade“ (1,13), „Freude“ (7,17) a „Güte“ (12,18). Opäť, napodiv, slovom „Gnade“ sú preložené aj iné grécke slová (*fr* 7,11; 8,7: ἐλέω); navyše túto voľbu nemala ani LB-84. Toto rozmnoženie Gnade v ostatných prípadoch udivuje v kontraste s faktom, že LB-17 predsa len upustila od tejto prekladovej voľby v prípadoch, v ktorých sa Gnade vyskytovala v LB-84: 3,6.14[11].22; 12,7; 14,17 a kde túto voľbu LB-17 nepovažovala za opodstatnenú.

V prípade Sir výskyt χάρις je vysoký – 25 ×, zatiaľ čo v preklade je iba 12 výskytov „Gnade“. Navyše z nich len 4 zodpovedajú gréckemu χάρις (3,18[20]; 4,21[25]; 37,21[24]; 41,27). Je otázne, prečo sa neobjavil preklad „Gnade“ napr. v 7,33[37], kde ide o dobré skutky v prospech (?) zosnulých, alebo pri dvojnásobnom výskyte v 26,15, kde nie nevyhnutne musí ísť iba o vonkajšiu nádheru ženy, alebo prečo slovo nebolo vôbec preložené v 29,15, kde rovnako nepostačí myslieť iba na zovňajšok ženy. Naproti tomu sa výraz objavuje aj tam, kde by azda nemusel byť,

³⁹ Jdt 10,18; Múdr 3,9; 4,15; Tob 1,13; Sir 3,18[20]; 4,21[25]; 37,21[24]; 41,27; Bar 1,12; 2,14; 1 Mak 10,60; 11,24.

napr. v 15,10 alebo v 28,3. Voľba Gnade pri revidovaní v Sir svedčí skôr o teologických princípoch, ktoré ovplyvňovali preklad, ale nie veľmi o veľkej lingvistickej dôslednosti revízie.

Výhodnotenie. Je nevyhnutné poznamenať v prospech kvality jubilejného prekladu LB-17, že viaceré výskyty $\epsilon\lambda\epsilon\omicron\varsigma$ v predchádzajúcich vydaniach preložené ako „Gnade“, boli zmenené na „milosrdenstvo“ (napr. Jdt 7,23[30]; Múdr 11,9; Sir 50,24[26]). Avšak tento princíp nebol v revízii aplikovaný rovnomerne na všetky výskyty (napr. Sir 2,7[9].9[8]; 1 Mak 3,44; 13,46; 16,3; 2 Mak 8,27). Naproti tomu sa objavuje „Gnade“ v relatívne mnohých teologicky dôležitých textoch, ktoré však neobsahujú $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$, ale viacero (12!) rôznych gréckych slov (pri ôsmich slovách LB-17 kopíruje túto voľbu podľa prvotných vydání⁴⁰). Chýba však v prípadoch, ktoré sú tiež teologicky dôležité a v ktorých $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ nemá význam krásy. Jestvuje rozdiel medzi dôslednejším prekladom v Jdt a lingvisticky menej rigoróznymi prekladmi Sir a Tob. Vcelku možno pozorovať v jubilejnom vydaní väčší stupeň lingvistickej citlivosti a v niektorých knihách menej teologického predpokladu k voľbe „Gnade“ v porovnaní s LB-84. Na druhej strane, badať aj tendenciu nepoužiť slovo „milosť“, keď išlo o dôležitejšie teologické vyjadrenia.

3.3 Gnade v NZ

Novozákonná prekladová voľba je jednoduchšia, ako už bolo spomenuté a v našom prípade zameriame pozornosť najmä na odlišnosti medzi LB-17 a LB-84. V Zozname 9 zaevidujeme všetky výskyty nemeckého „Gnade“ v LB-17 a gréckeho $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ v pôvodine. Súradnice zvýraznené **tučným typom písma** označujú tie prípady so slovom „Gnade“, v ktorých sa nenachádza v pôvodine slovo $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$, ale iné slovo, ktoré uvádzame v zátvorke. Napr. v Lk 4,19 slovo „Gnade“ zodpovedá gréckemu $\delta\epsilon\alpha\kappa\tau\acute{o}\varsigma$. Ak sa v pôvodine nachádza slovo $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$, ale prekladová voľba sa líši od slova „Gnade“, vtedy je táto uvedená konkrétne exponovaným písmom vedľa čísla predmetného verša, napr. v Sk 2,47 „Wohlwollen“ – „priazeň“. Podčiarknuté súradnice znamenajú, že jubilejný preklad (s voľbou uvedenou exponovaným písmom) sa odlišuje od voľby „Gnade“, ktorá bola v LB-84, napr. v Rim 9,12. Opačne to je v Ef 4,29, kde LB-17 zvolilo „Gnade“ namiesto „Segen“ v LB-84.

V tom prípade, ak voľba „Gnade“ je tam, kde ho nemali prvotné preklady, bude táto naznačená skratkou Ge v exponovanej pozícii na sivom pozadí. Napr. u Lk 4,22 prvotné preklady mali „holdselig“, kým LB-17 spolu s LB-84 ponechali „Gnade“.

Zoznam 9: Gnade v LB-17 v NZ

Lk 4 × $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ /4[+1] × Gn: 1,30; 2,40.52; [4,19($\delta\epsilon\alpha\kappa\tau\acute{o}\varsigma$)^{Gnaden(jahr)}]; 4,22^{Ge};

Jn 4 × $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ /4 × Gn: 1,14.16.16.17;

Sk 17 × $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ /13[+1] × Gnade: 2,47^{Wohlwollen}; 4,33; 6,8^{Ge}; 7,10.46; 11,23; **13,34**($\theta\sigma\iota\alpha$).43; 14,3.26;

⁴⁰ Sir 2,7[9]; 2,9[8]; 11,12[13]; 15,10; 17,24[20]; 18,20[21]; 28,3; 29,15[20]; 1 Mak 3,44; 2 Mak 6,13; 8,27.

- 15,11.40; 18,27; 20,24.32; 24,27^{Gunst-} 25,3^{Gunst-} 9^{Gunst-};
Rom 23 × χάρις/22[+2] × Gnade: 1,5,7; 3,24; 4,4.16^{Gen-};
5,2.15(χάρισμα)^{Gnadengabe}41.15.15. 16(χάρισμα)^{Ge}.17.20.21; 6,1.14.15; 7,25^{Dank sei-};
[9,12(καλούμενος)^{den, der ruft}]; 11,5.6.6.6; 12,3.6; 15,15; 16,20;
1 Kor 10 × χάρις/7 × Gn: 1,3,4^{Ich danke}.4; 3,10; 10,30^{Danksagung-} 15,10.10.10.57^{sei Dank-} 16,23;
2 Kor 18 × χάρις/10 × Gn: 1,2.12.15^{Wohltat-} 2,14^{sei gedankt-} 4,15;
6,1.2(δεκτός)^{willkommen}.2(εὐπρόσδεκτος)^{willkommen-} 8,1,4^{Wohltat}.6^{Wohltat}.7^{Wohltat}.9.16^{sei Dank}.19^{Gabe}42;
9,8.14.15^{sei Dank-} 12,9; 13,13;
Gal 7 × χάρις/7 × Gn: 1,3.6.15; 2,9.21; 5,4; 6,18;
Ef 12 × χάρις/12 × Gn: 1,2.6.7; 2,5.7.8; 3,2.7.8; 4,7.29^{Ge} 6,24;
Flp 3 × χάρις/3 × Gn: 1,2.7; 4,23;
Kol 3 × χάρις/3 × Gn: 1,2.6; 4,18;
1 Sol 2 × χάρις/2 × Gn: 1,1; 5,28;
2 Sol 4 × χάρις/4 × Gn: 1,2.12; 2,16; 3,18;
1 Tim 4 × χάρις/3 × Gn: 1,2.12^{Ich danke}.14; 6,21;
2 Tim 5 × χάρις/4 × Gn: 1,2.3^{Ich danke}.9; 2,1; 4,22;
Tit 4 × χάρις/4 × Gn: 1,4; 2,11; 3,7.15;
Flm 2 × χάρις/2 × Gn: 1,3.25;
Hebr 8 × χάρις/7 × Gn: 2,9; 4,16; 10,29; 12,15.28^{dankbar-} 13,9.25;
Jak 2 × χάρις/2 × Gn: 4,6.6;
1 Pt 10 × χάρις/10[+2] × Gn: 1,2.10.13; 2,10(ἐλεέω)^{in Gnaden wart}.10(ἐλεέω)^{in Gnaden seid}.19.20; 3,7;
4,10; 5,5.10.12;
2 Pt 2 × χάρις/2 × Gn: 1,2; 3,18;
2 Jn 1 × χάρις/1 × Gn: 1,3;
Jud 1 × χάρις/1 × Gn: 1,4;
Zjv 2 × χάρις/2 × Gn: 1,4; 22,21.

Pozorovanie. Zo 148 výskytov gréckeho slova χάρις je 129 preložených termínom „Gnade“. Štyrikrát je preložený „Wohltat“ (2 Kor 1,15; 8,4.6.7) a „Dank sei“ (Rim 7,25; 1 Kor 15,57; 2 Kor 8,16; 9,15), trikrát je preložený „Gunst“ (Sk 24,27; 25,3.9), „ich danke“ (1 Kor 1,4; 1 Tim 1,12; 2 Tim 1,3) a po jednom raze „dankbar“ (Hebr 12,28), „Danksagung“ (1 Kor 10,30 *fr*), „Gabe“ (2 Kor 8,19), „sei gedankt“ (2 Kor 2,14) a „Wohll wollen“ (Sk 2,47).

Vzhľadom na prekladovú voľbu „Gnade“ v LB-84 by sa dalo hovoriť o pozitívnej zmene v preklade LB-17. Napríklad, výkladový preklad LB-84 „Segen“ v Ef 4,29 bol v LB-17 nahradený „Gnade“. Dôsledné a znamenité bolo odstránenie „Gnade“ z Rim 9,12 za správnejšie „den, der ruft“. Aj dva synonymické výrazy δεκτός a εὐπρόσδεκτος v 2 Kor 6,2 boli v LB-17 preložené – dvakrát rovnakým slovom

⁴¹ LB-84 prekladala slovo χάρισμα v Rim 5,15 „Gabe“, ale v nasledujúcom v. 16 „Gnade“.

⁴² V nasledujúcom verši je opäť slovo „Gabe“ už ako ekvivalent iného slova ἀδρότης (2 Kor 8,20).

„willkommene [Zeit]“, podobne ako prvotný Lutherov preklad. Avšak na pozadí takýchto dôsledných úprav v revízii prekladu udivuje šesť prípadov, v ktorých prekladová voľba „Gnade“ zodpovedá iným gréckym slovám: δεκτός (Lk 4,19), ὁσιος (Sk 13,34), po dvakrát χάρισμα (Rim 5,15.16) a ἐλεέω (1 Pt 2,10). I preklad gréckeho χάρισμα v Rim 5,15.16 však dosvedčuje dejinné uprednostňovanie slova „milosť“ v nesúlade jednak s Lutherovým prekladom, ako aj s pôvodným textom:

LH-34, LH, LH-BB:	gabe (v. 15)	gabe (v. 16)
LH-84:	Gnade (v. 15)	Gabe (v. 16)
LH-17:	Gnade (v. 15)	Gnadengabe (v. 16)

Rovnako prekvapuje neštandardný preklad slovesa ἐλεέω v 1 Pt 2,10 pomocou slova „Gnade“. Totiž inak ani v jednom z tridsiatky výskytov⁴³ tohto slovesa v NZ sa neobjavuje slovo „Gnade“.

Výhodnotenie. Pozitívne treba vyhodnotiť zmenu, ktorú LB-17 urobila v štyroch prípadoch. V prvých troch Rim 9,12; 2 Kor 6,2.2 vypustila voľbu „Gnade“ z LB-84 a slová nahradila adekvátnymi výrazmi: „den, der ruft“ a dvakrát „willkommen“. Naopak v Ef 4,29 LB-17 vypustila „Segen“ (z LB-84) a nahradila ho milosťou. Naopak, jubilejné vydanie sa neopodstatnene pridŕžovalo neistej voľby „Gnade“ v Sk 13,34 či 1 Pt 2,10. V dôležitom texte Rim 5,15.16 sa dokonca objavila „milosť“ aj na miestach, ktoré nepreferovali ani prvotné preklady a ani pôvodný text.

3.4 Celkové vyhodnotenie LB-17

Jubilejné vydanie LB-17 sa občas odlišuje od LB-84. V podstate vtedy, keď sa LB-84 vzdialilo od prvotných vydaní, alebo vtedy, keď bolo potrebné urobiť dôslednejšiu jazykovú aktualizáciu – či už vzhľadom na pôvodinu alebo vzhľadom na predošlé revidované vydania LB. Badateľ rozdiel v kvalite prekladov – niektoré deuterokanonické knihy neraz neodôvodnene využívali preklad „Gnade“, zatiaľ čo v Novej zmluve sú niektoré pozoruhodné zmeny, avšak rovnako pozoruhodné sú aj nevhodné voľby slova „Gnade“. Možno povedať, že v prípade LB-17 ide teda o trošku akademicky slobodnejší a odborne dôslednejší návrat k Lutherovi, avšak nie vždy s prísnou lingvistickou dôslednosťou, akú by si vyžadoval preklad kľúčového slova χάρις – „Gnade“.

4. Konkluzívne uvažovanie o kvalite prekladovej voľby

LB-34, LH a LB-55

Prvotné vydania LB majú medzi sebou vo veci prekladu „Gnade“ vysokú konzistentnosť. Jestvujú medzi nimi iba minimálne rozdiely (napr. 2 Krn 6,42; Ž 69,14). Navyše banskobystrické witemberské vydanie LB-55 vykazuje veľmi veľkú dôsled-

⁴³ Mt 5,7; 9,27; 15,22; 17,15; 18,33.33; 20,30.31; Mk 5,19; 10,47.48; Lk 16,26; 17,13; 18,38.39; Rim 9,15.15.18; 11,30.31.32; 1 Kor 7,25; 2 Kor 4,1; Flp 2,27; 1 Tim 1,13.16 a 1 Pt 2,10.10.

nosť a textovo je takmer identické s LH. Je teda znamenitým textovým svedkom LH. Pokiaľ ide o prekladovú voľbu „Gnade“ vzhľadom na hebrejský text v protokánonických knihách prvotných Lutherových prekladov, slovo „milosť“ sa stalo spoločným menovateľom pre viacero hebrejských slov, čím sa znivelizovala sémantická rôznorodosť originálneho textu. Štatisticky voľba „Gnade“ dominovala pre hebrejské slovo $\eta\eta$ *chen*. Často sa slovom „Gnade“ prekladalo i $\eta\eta$ *chesed*.

Preklad ca päťdesiatich výskytov „Gnade“ v prípade deuterokánonických textov reflektuje dobrú dvadsiatku rôznych gréckych slov – medzi ktorými prevláda $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (11 ×) s $\epsilon\lambda\epsilon\omicron\varsigma$ (9 ×) na druhom mieste – a viackrát je súčasťou voľného frazeologického vyjadrenia. V prvotných vydaniach teda nemecké slovo zahŕňalo význam mnohých slov v pôvodine. Keďže grécke (resp. latinské) texty už využívali podstatne bohatší terminologický slovník, prvotné vydania LB nivelizovali mnohé špecifickosti práve pomocou hyperonyma „milosť“.

Hoci v Novom zákone je preklad prvotných vydání podstatne stabilnejší, predsa prekladová voľba „Gnade“ – využitá dôsledne 128-krát pre grécke $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (146 × v NZ) – budí v niekoľkých málo prípadoch pochybnosti o jej lingvistickom opodstatnení (napr. Sk 13,34; Rim 9,12; 1 Pt 2,10). V nich voľba „Gnade“ zodpovedá iným gréckym slovám, čím rozšírila prvotný špecifickejší a jasný význam slova $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$. Voľba slova „Gnade“ opäť povyrovnávala rozdiely medzi gréckymi výrazmi, na ktoré Luther zrejme poznal aj nemecké ekvivalenty.

LB-84 a LB-17

Revidované vydanie LB-84 dalo veľký dôraz na slovo „Gnade“ v protokánonických knihách, ako to výrazne dokladá niekoľko textov (1 Sam 13,12; 2 Sam 7,15//1 Krn 17,13; Ž 30,6; Iz 63,7), a to i napriek tomu, že prvotné Lutherove vydania tam celkom úmyselne slovo „milosť“ nezvolili. Moderná prekladová voľba sa prejavuje v niektorých textoch viac ovplyvnená teologicky a menej lingvisticky rigorózne a adekvátne biblickému kontextu.

Pri deuterokánonických knihách sa pri revízii voľba „Gnade“ ponechala pre grécke $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (10 ×), ale dôsledne sa prehodnotila a čiastočne zredukovala (o pätinu menej ako v prvotných vydaniach) najmä v prípadoch, keď „Gnade“ nezodpovedalo slovu $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ a keď to „nesedelo“ v danom kontexte. Na druhej strane, ak „milosť“ zodpovedala gréckemu $\epsilon\lambda\epsilon\omicron\varsigma$, tak v jednej štvrtine bola nahradená inými slovami, ale v zvyšných troch štvrtinách (8 ×) sa ponechala voľba „milosť“. Avšak v prípade deuterokánonických kníh nemožno dostatočne spoľahlivo robiť komparáciu medzi prvotnými a moderným vydaniem.

V Novej zmluve LB-84 kopíruje s minimálnou flexibilitou prekladovú voľbu „Gnade“ z prvotných vydání. Naopak preferuje „Gnade“ aj tam (napr. Lk 4,19,22; 2 Kor 6,2; Jak 4,6), kde ju prvotné preklady nemali a v niekoľkých prípadoch ho vniesla aj na tie miesta (Sk 13,34; 2 Kor 8,19), kde si to pôvodina nevyžadovala.

Jubilejné vydanie LB z roku 2017 prehodnotilo nadmerné používanie slova Gnade v LB-84 aj tam, kde ho prvotné Lutherove preklady nemali, a tak sa viac pri-

blížilo k LH. LB-17 dosvedčuje, že zmeny vykonané v LB-84 nie vždy boli v zhode s LH a občas aj v nezhode s pôvodným biblickým textom. LB-17 dosvedčuje aj pozoruhodnú skutočnosť, že revidovanie prekladu možno robiť aj odhliadnuc od prekladových volieb LH, avšak pridržiajúc sa originálneho textu – korekcia prvotných vydání Lutherovej Biblie je teda možná, a ak by mala nivelizovať diferencované hebrejské, alebo i grécke slová jedným slovom „Gnade“, tak je nevyhnutná.

Moderné vydania, predovšetkým LB-84, v niekoľkých prípadoch zotreli špecifické lexikálne rozdiely prvotných vydání LB a pod jedno slovo „Gnade“ zhrnuli viacero rôznych slov, ktoré viac-menej súviseli s pojmom „milost“ v LH, ale takýmto spôsobom ochudobnili nielen tradíciu prvotných prekladov, ale ani neaktualizovali rôznorodosť a tým aj špecifickosť pôvodných biblických textov. Okrem pozoruhodného bohatstva prekladovej variability LH moderné vydania – a najmä to jubilejné – otvorili cestu k revidovaniu LH, a to aj na základe výsledkov nadobudnutých v translatológii na prelome tisícročí, a preto by bolo stagnáciou pozastaviť tradíciu revízií.

Bibliografia

- ELLIGER, Karl et al. eds. *וְכַתְּבִים וְבִיָּאִים תּוֹרָה Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. ISBN 978-3-438-05219-3.
- FREEDMAN, David Noel, LUNDBOM, Jack R., FABRY, Heinz-Joseph. הָנִיחַ הַנֶּחֱמָה. In: BOTTERWECK, G. Johannes, RINGGREN, Helmer. eds. *Theological Dictionary of the Old Testament*. Grand Rapids, MI – Cambridge, UK: William B. Eerdmans Publishing Company, 1986, zv. 5, s. 22-36.
- FRICKE, Klaus Dietrich. Probleme und Stand der Revision der Apokryphen der Lutherbibel. In: FRICKE, Klaus Dietrich, MEURER, Siegfried. eds. *Die Geschichte der Lutherbibelrevision: von 1850 bis 1984*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2001, s. 197-217. Arbeiten zur Geschichte und Wirkung der Bibel 1. ISBN 978-3-438-06251-2.
- KNAAKE, Joachim Karl Friedrich. ed. *D. Martin Luthers Werke*. [s.l.]: Weimar, 1929. Kritische Gesamtausgabe 22.
- KOEHLER, Ludwig Hugo, BAUMGARTNER, Walter, STAMM, Johann Jakob. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. I π – α. Leiden: Brill, 1994. ISBN 90-04-09695-5.
- NESTLE, Eberhard et al. eds. *Novum Testamentum Graece*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2012. ISBN 978-3-438-05160-8.
- PRUDKÝ, Martin. Hospodin, “Bůh milostivý” & Izrael, lid “z Boží milosti”. Teologie milosti ve Starém zákoně. In: KARFÍKOVÁ, Lenka, MRÁZEK, Jiří. eds. *Milost podle Pisma a starokřesťanských autorů*. Jihlava: Mlýn, 2004, s. 1-50. ISBN 80-86498-08-5.
- RAHLFS, Alfred. ed. *Septuaginta: id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes = Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Εβδομήκοντα (Ο')*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1984.
- RÖSEL, Martin. Die Durchsicht der Apokryphen in der Lutherbibel 2017. In: LANGE, Melanie, RÖSEL, Martin. eds. “Was Dolmetschen für Kunst und Arbeit sei”. *Die Lutherbibel und andere deutsche Bibelübersetzungen. Beiträge der Rostocker Konferenz 2013*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2014, s. 247-271. ISBN 978-3-374-03789-6.
- ŠTRBA, Blažej. *Bibliografia biblických vied slovenskej a českej proveniencie (1989 – 2013)*.

- Bibliography of biblical sciences of Slovak and Czech provenance (1989 – 2013)*. Ba-
dín: Vlastným nákladom, 2014. Studia Biblica Slovaca – Supplementum. ISBN 978-80-
971792-7-4.
- ŠTRBA, Blažej. Lútostivý a milostivý Boh. Komparácia slovenských prekladov niektorých
charakteristík Boha s ich hebrejským originálom. In: *Studia Biblica Slovaca*. 2015, roč. 7,
s. 22-59. ISSN 1338-0141.
- ŠTRBA, Blažej. Návrat k žalmovej prosbe o zmilovanie. In: BOHÁČ, Vojtech, MOJZEŠ, Mar-
cel, TKÁČ, Martin. eds. *Ad fontes liturgicos 6. Žalmy ako prameň liturgického života. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Prešov: Prešovská univerzita,
Gréckokatolícka teologická fakulta, 2015, s. 10-47. ISBN 978-80-555-1504-5.
- VOLZ, Hans. Die Wittenberger Übersetzung des Apokryphenteils des Alten Testament. In:
*D. Martin Luthers Deutsche Bibel. 1522-1546. 12: Die Übersetzung des Apokryphenteils des
Alten Testaments*. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1961, s. XV-XCVIII. WADB 12.
- Accordance 12*. Altamonte Springs, FL: OakTree Software, Inc., 2018.
- Bibel-Online.net. In: *CID - christliche internet dienst GmbH* [online] [cit. 08.10.2017].
Dostupné na internete: <http://www.bibel-online.net/>
- Die Bibel nach Martin Luthers Übersetzung: Lutherbibel revidiert 2017. Jubiläumsausgabe
"500 Jahre Reformation" mit Sonderseiten zu Martin Luthers Wirken als Reformator und
Bibelübersetzer*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2016. ISBN 978-3-438-03305-5.
- Die Luther-Bibel von 1534. Vollständiger Nachdruck. I. Das Alte Testament*. Köln: Taschen,
2016. ISBN 978-3-8365-3821-3.
- Die Luther-Bibel von 1534. Vollständiger Nachdruck. II. Das Neue Testament*. Köln: Taschen,
2016. ISBN 978-3-8365-3821-3.
- Lutherbibel 1984. In: *Deutsche Bibelgesellschaft* [online] [cit. 01.07.2017]. Dostupné na inter-
nete: <https://www.die-bibel.de/bibeln/online-bibeln/lutherbibel-1984/bibeltext/>
- Lutherbibel 2017. In: *Deutsche Bibelgesellschaft* [online] [cit. 17.07.2017]. Dostupné na inter-
nete: <https://www.die-bibel.de/bibeln/online-bibeln/lutherbibel-2017/bibeltext/>
- Lutherova Biblia – evidenčné číslo L-6687. In: *Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici* [on-
line] [cit. 28.04.2017]. Dostupné na internete: <http://old.svkbb.eu/biblia/start.htm>

Slovenský Žaltár kalvínskej cirkvi z roku 1752

Peter Zubko

Na východnom Slovensku existuje dodnes niekoľko slovensky hovoriacich zborov reformovanej cirkvi helvétskeho vyznania. Ich genéza je nateraz predmetom hypotéz,¹ v prameňoch sa častejšie objavujú v 17. a 18. storočí v Zemplíne, Above, Použi i v Šariši a na Spiši. Reformovaná cirkev bola dominantne maďarská, mala významný podiel na šírení, upevňovaní a kultivovaní maďarskej kultúry a jazyka; reformované vyznanie bolo nazvané „magyar hit“ a podobne katolícke vyznanie bolo nazvané „lengyel hit“, tieto stereotypy vznikli práve v spomenutom období, hoci to nebola objektívna pravda. Kalvíni mali svoje centrá v mestách Debrecín (Debrecen) a Blatný Potok (Sárospatak) a kalvíni vydali pre svoje potreby viaceré bohoslužobné knihy. Slovenské zbory sú preto pozoruhodnosťou. Donedávna nebolo jasné ani ich rozšírenie, a už vôbec nebol známy dôvod preloženia biblickej knihy Žalmov do slovenského jazyka (1752) v kultivovanom východoslovenskom zemplínskom nárečí, literárne ako poéziu v rýmovanej forme. Išlo síce o účelový produkt svojej doby, ktorý bol prekladom z maďarčiny a svojou formou sa riadil pravidlami, aby rešpektoval teologickú myšlienku, že ide o starozákonnú poéziu, ktorá v antickej tradícii vlastnej európskemu prostrediu v princípoch metriky bola v Uhorsku produktívna až do klasicizmu na konci 18. storočia. Tento prístup mal jednu výhodu: text sa mohol spievať, pamätal sa presne a verne. Spomenutá kniha Žalmov je vôbec prvou biblickou knihou Písma, ktorá bola vydaná tlačou v slovenčine. V tomto období už existoval tzv. karmaldulský preklad celého Písma v kultivovanej záposlovenčine, ale ostal len v rukopise, nebol vydaný tlačou. Katolíci vydali tlačou bibliu až v rokoch 1823 – 1826, evanjelici používali české preklady.

Z 18. storočia pochádzajú pramene z kancelárie jágerského biskupa, ktoré dovoľujú rekonštruovať súdobý stav kalvínov v Zemplínskej, Abovskej a Užskej stolici. Evanjelické kánonické vizitácie zo 17. storočia dovoľujú doplniť poznatky o rozšírení kalvínskej reformácie aj do Šarišskej stolice.

Reformovaná cirkev vznikla na pôde evanjelickej cirkvi, od ktorej sa postupne oddeľovala. Prvá reformovaná synoda sa konala v meste Ardu (Erdőd, Rumunsko) 20. septembra 1545, ktorá sformulovala dvanásť článkov, hoci sú poplatné Melanchtonovmu mysleniu. Prehľbujúce sa rozpory medzi Lutherovým a Kalvínovým učením boli riešené v roku 1559 na synodách v meste Medias (Medgyes, Rumunsko), Veľký Varadín (Oradea, Rumunsko), Tírgu Mures (Marosvásárhely, Rumunsko). Ďalšie synody v rokoch 1561 – 1562 vo Veľkom Varadíne, Debrecíne a Jágri prijali články

¹ Varsik, Branislav: Vznik a vývin slovenských kalvínov na východnom Slovensku. In: Historický časopis 39 (1991) 2, s. 129-148.

v kalvínskom duchu; v roku 1562 vzniklo tzv. Debrecínske alebo Jágerské vyznanie, nazývané aj *Confessio catholica*. Proces konštituovania kalvínskej cirkvi v Zátisi bol zavŕšený na Debrecínskej synode 24. – 26. februára 1567. V Predtisi bola kalvínska cirkev konštituovaná na synodách v mestečkách Tarcál (1561, 1562) a Torda (Turda, Rumunsko) (1563), kde bolo formulované Tarcalsko-tordské vyrovnanie. Do konca 16. storočia sa v južnom Zemplíne a v Above uskutočnili ďalšie synody, ktoré upevnili kalvínsku cirkev v tomto regióne. Bocom od týchto udalostí nezostal ani Šariš, Spiš a osobitne Pentapolitana s okolím, miestni faráři sympatizovali v druhej polovici 40. rokov 16. storočia s kalvinizmom, a hoci sa napokon pridali k evanjelickému smeru, niektorí ostali kryptoklavínmi. Na Zemplíne v roku 1559 a v Above v roku 1564 vznikli kalvínske senioráty.² Zakorenenie evanjelickej reformácie medzi poddanými a kalvínskej medzi aristokraciou toho istého územia si vyžiadalo riešenie v uzavretí kalvínsko-evanjelickej únie: v roku 1597 na synode v Šiatrovom Novom Meste (Sárotaljaújhely); podobné súžitie, ale evanjelicko-kalvínske, vzniklo v Šariši. Zemplínska únia pretrvala do roku 1663, keď vznikol Šarišsko-evanjelický seniorát evanjelickej cirkvi; k nim sa v roku 1666 pridali aj abovské zbory.³

Kalvínske zbory v 17. storočí podľa používaných jazykov identifikoval Jozef Hörk, Péter Király, Dénes Dienes a ich prehľad prevzala a doplnila Annamária Kónyová a Peter Kónya. Časť týchto zborov bola dokonca identifikovaná ako rusínska (farnosti Ľubiša, Ohradzany, Jankovce, Lieskovec, Zbudské Dlhé, Udavské so svojimi filiami).⁴ Prebiehajúca rekatolizácia, spoločenský tlak a nedostatok vlastného reformovaného duchovenstva viedol k zániku kalvínskych zborov. V polovici 18. sto-

² Adam, Ján: *Bemerkunden zur Calvinischen Reformation in der Slowakei*. In: *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichte Beiträge*. Schwarz, Karl – Švorc, Peter (eds.). Wien : Evangelischer Presseverband, 1996, s. 90-97; Bodnárová, Miloslava: *Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí*. In: *Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí*. Uličný, Ferdinand (ed.). ACEP II. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1998, s. 19-38; Kónyová, Annamária: *Kapitoly k dejinám reformovanej cirkvi na východnom Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 10-12, 16-21, 25-33, 53-58, 123-137.

³ Dienes, Dénes: *Református-evangélikus unió Zemplén vármegyében a 16. – 17. században*. In: *Nezameniteľné dedičstvo otcov*. ACEP X. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2009, s. 173-175, 290-296; Kónyová, Annamária – Kónya, Peter: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 180-187.

⁴ Hörk, József: *A Sáros-zempléni ev. esperesség története*. Kassa : Nyomatott Bernovits G. könyvnyomdájában, 1885, s. 353-354; Király, Péter: *A keletiszlovák nyelvjáras nyomtatott emlékei*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1953, s. 29-30; *Református Egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16. – 17. század*. Dienes, Dénes (ed.). Budapest : Osiris, 2001, s. 249-254; Kónyová, Annamária – Kónya, Peter: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 166-169; Kónya, Peter: *Slovenskí kalvíni v 17. – 18. storočí*. In: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*. Kónya, Peter (ed.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 133-143; Kónyová, Annamária: *Kapitoly k dejinám reformovanej cirkvi na východnom Slovensku*, s. 58-60.

ročia už neexistovali kalvínske zbory v Šariši, ani na severe Zemplína a v priamom ohrození boli zbory v strednom Zemplíne.

Na Zemplíne a v Above v polovici 18. storočia existovali kalvínske farnosti, kde sa vôbec nepoužívala maďarčina, iba slovenčina⁵ (povodie Ondavy od Rakovca nad Ondavou smerom na juh, okolie Trebišova, Michaloviec, Šiatrového Nového Mesta). Podľa Barkóciho vizitácie možno identifikovať reči používané v jednotlivých kalvínskych zborech podľa nasledujúceho prehľadu (v zátvorkách sú uvedené filiálky).

(a) Maďarsky hovoriace zbory (41): Abaújalpár, Abaújszantó (Marcinfalva), Alpár (Boldogkőújfalu), Alsóvadász, Bidovce, Böcs, Csobád, Drahňov (Slavkovce), Füzérkajata (Pustafalu), Garbovce, Košice, Kovácsvágás, Nagykinizs, Onga, Rásonysápberencs II (Rásonysápberencs III), Szentistvánbaksa, Szikszó, Telkibánya, *Vilyvitány (Füzérradvány)*,⁶ Vizsoly, Vyšná Barca, Zsujta; Kráľovský Chlmec (Malý Horeš), Kucany, Ladmovce, Malé Raškovce, Nagycigánd, Nagyrozvágy (Kisrozvágy), Novosad, Oborín (Drahňov), Pribeník (Lácacséke), Ricse (Semjén), Sárospatak, Somotor (Véč), Taktaharkány, Tiszakarád, Tokaj, Veľké Raškovce (Zemplínske Kopčany), Veľký Kamenec (Malý Kamenec), Zemplénagard, Zemplín (Nová Vieska pri Bodrogu, Pavlovo).

(b) Jazykovo miešané zbory (maďarsko-slovenské a slovensko-maďarské) (51): Abaújkér, Abaújvár (Pányok), Byšta (Brezina), Cekeháza, Čaňa, Ďurkov, Encs, Felsődotsza, Felsőméra, Felsőregmec, Fony, Fügöd I, Fügöd II, Göncruszka, Hernádbúd, Hernádcéce, Hernádszentandrás, Hernádszurdok, Ináncs, Karcsa (Pácin), Kázmárk, Kiskinizs (Halmaj), Nižný Žipov (Plechotice), Nyíri (Nagybózsza), Seňa (Kechnec), Léh (Rásonysápberencs I), Tornyosnémeti (Milhost'), Ruskov, Skároš, Sokoľany, Svinica, Trstené, *Vajkovce (Rozhanovce)*, Vilmány; Alsódotsza, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Gesztely (Hernádkak, Újsiska, Hernádnémeti), Hraň, Hrčel' (Kysta, Zemplínsky Klečenov), Lastovce (Veľký Kazimír), Olaszliszka, Streda nad Bodrogom (Klin nad Bodrogom), Svätuš (Svinice, Vojka), Szerencs, Tállya, Tolcsa, Vámosújfalú, Veľké Raškovce (Zemplínske Kopčany), Viničky (Borša), Zemplínske Jastrabie.

(c) Slovensky hovoriace zbory (18): Nižná Kamenica, Pálháza; Bánovce nad Ondavou (Moravany, Rakovec nad Ondavou), Bracovce (Kačanov), Felsőregmec, Kašov, Kožuchov (Zemplínske Hradište), Malčice (Petrikovce), Malé Ozorovce (Veľké Ozorovce), Milhostov, Nižný Žipov (Čelovce, Egresh), Sátoraljaújhely, Sečovce, Slanec, Trst'any, Tušice, Vrbnica (Budkovce, Hatalov, Lastomír, Michalovce), Zemplínske Jastrabie (Brehov, Sirmík).

(d) Jazykovo neidentifikované zbory (33): Korlát; Alsóberecki (Vajdácska), Berzék, Böcs, Bodroghalom, Boľ (Soľníčka), Lúčky (Čečehov), Černocho, Er-

⁵ Porov. Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí, s. 133-143; Kónyová, Annamária – Kónya, Peter: Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku, s. 166-180.

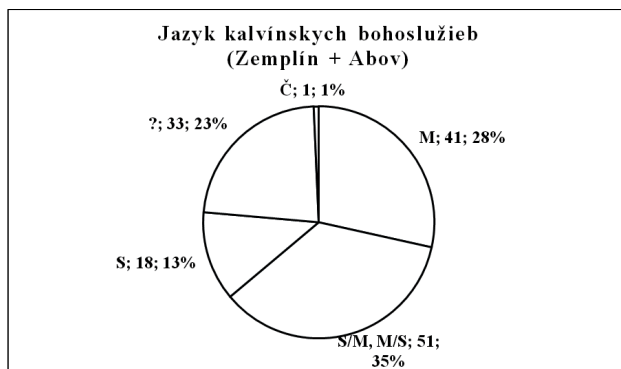
⁶ Zbory uvedené v kurzive uvádza Anton Sirmai k roku 1782 ako slovenské, preto môže byť v Barkóciho zázname chyba.

dôhorváti, Golop, Karos (Streda nad Bodrogom), Sečovce (Hriadky), Veľké Trakany (Čierna nad Tisou), Kesznyéten (Kiscséc), Luhyňa, Makkoshotyka, Malá Bara, Malé Trakany, Megyaszó, Michal'any, Ond, Petraho, Sajóhidvég, Slivník (Kalša, Kuzmice), Strážne, Taktaszada, Tarcal, Tiszalúc, Újcsanáros, Veľká Bara (Malá Bara), Veľká Tŕňa, Veľké Raškovce (Malé Raškovce), Veľký Horeš.⁷

Štatistický prehľad kalvínskych bohoslužieb na Zemplíne a Above (1746 – 1749) po zrelativizovaní údajov predstavuje nasledujúca tabuľka.

Graf ukazuje, že slovenčinu nepoužívalo iba niekoľko zborov, ale najmenej polovica kalvínskych farností používala slovenčinu, preto bolo logické, že vznikli slovenské preklady kalvínskych bohoslužobných kníh, medzi nimi aj žalmov.

V kánonickej vizitácii jágerského biskupa Františka Barkóciho Šarišského archidiakonátu z roku 1749⁸ nachádzame mimoriadne vzácne nemateriálne svedectvo o barokovej zbožnosti, ktorá sa v 18. storočí na východnom Slovensku ujímala medzi Slovákmi. V kontexte výpovede spomenutého prameňa možno pochopiť a interpretovať oveľa širšie príčiny duchovnosti východného Slovenska, a to nielen katolíckej cirkvi, ale aj slovensky hovoriacich kalvínskych zborov. Výraznú stopu v severovýchodných stoliciach Uhorska zohral rod Rákociovcov, ktorý vlastnil významné panstvá v Šarišskej, Zemplínskej, Užskej či Berežskej stolici. Tento rod významne zasiahol cez patronátne právo aj do náboženského života svojich poddaných, ovplyvnil nielen kalvínov, ale aj katolíkov, obidve konfesie odlišnými spôsobmi, no so spoločným menovateľom, ktorým bola modlitba

⁷ Zubko, Peter: Zemplínski a abovskí uniati v Barkóciho vizitácii. Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia IV. Ružomberok : Verbum, 2013, 120 s.

⁸ Porov. Zubko, Peter – Žeňuch, Peter: Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici podľa latinskej vizitácie. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017, 190 s.

žalmov. Od objavenia kníhtlače Rákociovci podporovali náboženskú spisbu v latinskom, maďarskom i cirkevnoslovanskom jazyku. Jednou z kníh bola aj biblická kniha Žalmov, ktorá výrazne zasiahla najmä kalvínske prostredie. Používali ju slovenské kalvínske zbory od vydania v roku 1752 v rámci svojich bohoslužieb. Viaceré štúdie sa touto problematikou už zaoberali,⁹ ale doposiaľ nebolo vysvetlené, prečo vznikol maďarský i slovenský preklad a prečo boli také úspešné. Práve Barkóciho vizitácia ponúka vysvetlenie.

V novoveku v snahe priblížiť sa ľudovému jazyku, začali Slováci používať pri bohoslužbách český preklad biblie, ktorej Nový zákon vyšiel v roku 1475 a celé Sväté písmo v roku 1488. Úplné poľské katolícke a protestantské preklady sú známe až zo 16. storočia (1556 vyšiel katolícky preklad Nového zákona a kompletná biblia v roku 1561; poľský kalvínsky preklad Svätého písma pochádza z roku 1563).¹⁰ Na Slovensku úsilie prekladať biblické texty do slovenčiny dlho stagnovalo. Reformácia a s ňou jedna zo základných požiadaviek – priblížiť sa veriacemu prostredníctvom Božieho slova v zrozumiteľnom jazyku – posilnila potrebu slovenského prekladu biblie. Prvé aktivity preložiť celé Sväté písmo do slovenského jazyka vychádza od katolíckeho kléru; vznikol preklad známy ako Kamaldulská Biblia. Slovenskí evanjelici v tom čase používali biblickú češtinu,¹¹ ktorú pokladali oproti „nekanonizovej“ ľudovej reči za vyššiu formu jazyka.

Situácia v protestantských cirkvách nebola rovnaká. V polovici 18. storočia na východnom Slovensku badať aktivity spojené s prekladaním biblických textov do ľudového jazyka. Východoslovenskí kalvíni neboli napojení na centrá v Čechách, ani na Slovensku, ako ostatní slovenskí protestanti, ale obracali sa na mesto Debrecín, ktoré bolo centrom maďarsky hovoriacich kalvínov; tam bolo vydaných päť

⁹ Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis a literárnu históriu. Zväzok 4. Nákladom Matice slovenskej, 1926, s. 20; Sbirka pramenův ku poznání literárního života, vydává III. třída České akademie věd a umění. Skupina 2. Korrespondence a prameny cizojazyčné. Vol. 18-19. V Praze : Nákladem Akademie, 1913, s. 245; Horov, Pavol: Slovenskí kalvíni. Slovenské kalvínske hlasy, roč. IX., č. 7-8, 10-11, Bratislava 1938, s. 2-4, 5-7; Brtáň, Rudolf: Z minulosti slovenských kalvínov. In: Slovenské kalvínske hlasy 15 (1944), č. 6-8, Bratislava, s. 9-18; Király, Péter: A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei, s. 40; Slovenská reč. Časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Zväzok 61, 1996, s. 346; Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz. Magyar Tudományos Akadémia, 1978, s. 227; Švagrovský, Štefan: Zemplínske kalvínske tlače v doterajších výskumoch. In: Jazykovedné štúdie 18 (1983). Z dejín slovenského jazyka. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, s. 21-37.

¹⁰ Jankovič, Vendelín: Prvý slovenský preklad celého Písma svätého. In: Verbum, Vydáva nakl. družstvo Verbum v Košiciach I (1946 – 1947), s. 23-24.

¹¹ Pri interpretácii pojmu biblickej češtiny sa opierame o názor J. Doruľu (Doruľa, Ján: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava : Veda, 1993, s. 60), ktorý uvádza, že termín bibličtina/biblická čeština sa viaže k používaniu slovakizovanej češtiny ovplyvnenej predovšetkým „jazykom evanjelickej biblie alebo liturgie“. Tento termín sa nevzťahuje na „pokralické obdobie, keď sa slovenskí evanjelickí vzdelanci usilovali vo svojej tvorbe pridať sankcionovanej archaickej češtiny podľa vzoru Kralickej biblie.“ Biblickú češtinu teda chápeme ako bohoslužobný jazyk slovenských evanjelikov „od čias udomácnenia sa luterskej reformácie na Slovensku“ (Doruľa, Ján: Tri kapitoly zo života slov, s. 60).

kníh v zemplínskom nárečí pre východoslovenských kalvínov.¹² Druhým dôvodom je to, že slovakizovaná čeština, ako ju používali protestanti v ostatných častiach Slovenska, bola pre tamojšie obyvateľstvo málo zrozumiteľná a nehodnotila sa ako nadštandardný jazyk východoslovenských protestantov. Možno povedať, že biblická čeština nezodpovedala potrebám obradového jazyka zemplínskych protestantov, lebo podľa vyššie spomenutej zásady kultovým jazykom služieb božích mal byť materinský jazyk veriacich. V období pred vydaním Tolerančného patentu Jozefa II. (1781) sa maďarská kalvínska cirkev v časoch silnejúcej rekatolizácie zomkla v záujme obrany svojej viery; v roku 1731 miškovecký superintendent Márton Čáji (Csáji) „nariaďuje vydať pre slovenské kalvínske zbory predtiského dištriktu slovenské cirkevné knihy.“¹³ Jednou z kníh, ktoré vyšli po tomto nariadení, je aj Žaltár z roku 1752.¹⁴ Vydanie tlačí pre potreby východoslovenských kalvínov v zemplínskom nárečí s maďarským pravopisom netreba v tomto období spájať s maďarizačnými tendenciami, ktoré nastupujú až neskoršie. Týmto činom sa iba splnila základná požiadavka reformovaných cirkví hlásať evanjelium ľudu zrozumiteľnou rečou.¹⁵ Jazykom kalvínskych tlačí na východnom Slovensku je zemplínske nárečie, nie sotácke nárečie, ako na to správne poukázali E. Paulíny a Š. Švagrovský,¹⁶ avšak obsahujú množstvo poľských, ruských (resp. rusínskych, ukrajinských) i maďarských lexikálnych prvkov, ktoré sa do týchto textov dostali z nárečového úzu pisára, prekladateľa. Problémom pri skúmaní jazyka kalvínskeho žaltára je kvantita, ktorá by mohla poukazovať na vtedajší stav v nárečí, alebo na vplyv českého jazyka,¹⁷ Možno predpokladať, že do východoslovenského kalvínskeho prostredia sa dostali protestantské texty v českom jazyku¹⁸ alebo slovenské protestantské knihy v biblickej češtine. Zaujímavosťou je to, že prvé tlačené kalvínske slovenské knihy vyšli bez prípravných jazykových, kodifikačných prác, čo svedčí o tom, že tu ne-

¹² Brtáň, Rudolf: Z minulosti slovenských kalvínov. In: Slovenské kalvínske hlasy 15 (1944), č. 6-8, Bratislava, s. 13-15.

¹³ Švagrovský, Štefan: Zemplínske kalvínske tlače v doterajších výskumoch. In: Jazykovedné štúdie 18 (1983). Z dejín slovenského jazyka. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, s. 34; Kónyová, Annamária – Kónya, Peter: Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku, s. 176-177.

¹⁴ Fotokópia Žaltára sa nachádza vo fototéke JÚLŠ SAV pod signatúrou 3.166.

¹⁵ Maďarizačné tendencie nastupujú na prelome 18. a hlavne v 19. storočí, ako o tom hovorí Samuel Czambel vo svojom diele (Czambel, Samuel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Sv. Martin 1906); „až v tomto období v Úžskej a Zemplínskej župe odbavovali popri slovenských liturgiách aj maďarské, a to aj tam, kde Slováci od vekov slúžili služby božie a modlili sa po slovensky“ (pozri Brtáň, Rudolf: Z minulosti slovenských kalvínov, s. 16).

¹⁶ Paulíny, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny I. Od začiatkov až po L. Štúra. Bratislava 1966, s. 83-86; Švagrovský, Štefan: Zemplínske kalvínske tlače v doterajších výskumoch, s. 29.

¹⁷ Lipták, Štefan: Príspevok k sotáckej problematike vo východoslovenských nárečiach. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae Prešovensis. Jazykovedný zborník 2 (1969), s. 17.

¹⁸ Z našich výskumov máme doloženú prítomnosť českých utrakvistov (katolíckym biskupom Františkom Barkócim označených ako českých kalvínov) v obciach Hernádkak, Újsiska (Arcidiecézny archív Košice, AACass, KV, Dolný Zemplín, 1749, s. 12-13). Ich vplyv bol skôr zanedbateľný, pretože biskup ich registroval ako osobitnú entitu, výrazne odlišnú a separovanú od uhorských kalvínov.

šlo o kodifikačný pokus, ako to bolo pri Kamaldulskej biblii a pri tzv. Hadbavného slovníku.

Na tomto základe možno uvažovať o dvoch súbežných rozličných snaženiach, ktoré viedli k vytvoreniu nadštandardnej formy slovenského jazyka pre potreby slovenských veriacich a cirkví. Prvým snažením sú tlačou vydané preklady bohoslužobných, modlitbových a žalmových textov východoslovenských kalvínov (v rokoch 1750 – 1758) spolu s krátkym gramatickým úvodom, ktorý vyložil autor práce *Radosztz sertza pobosnoho* (1758),¹⁹ druhým snažením je rukopisný preklad Kamaldulskej biblie z rokov 1756 – 1759 a Hadbavného slovník so stručným gramatickým návodom z roku 1763, ktorý má svoj pôvod v kultúrnom prostredí Trnavskej univerzity. Ide teda o preklady konfesiónálne rozlíšené medzi kalvínov a katolíkov.

Modlenie žalmov bolo obľúbené aj počas reformácie u Martina Luthera a v protestantských cirkvách. Luther si žalmy obľúbil po lektúre Augustínových výkladov žalmov; žalmy boli súčasťou bohoslužieb.²⁰ Luther preložil bibliu do hovorovej nemčiny, čím urobil národný nemecký preklad žalmov. To sa stalo príkladom aj pre iné národné preklady. V strednej Európe vznikli preklady žalmov u Poliakov²¹ i u Maďarov. Aj viacerí slovenskí spisovatelia evanjelickej konfesie v 17. storočí venovali vo svojej literárnej tvorbe osobitnú pozornosť žalmom: Ján Silván (1493 – 1573) vydal *Písne nové na sedm žalmů kajících a jiné žalmy* (Praha 1571; Praha 1578), v ktorých parafrázoval žalmy 6, 31, 37, 51, 101, 129, 142 a pridal aj žalmy 90 a 78. Vavrínek Benedikt Nedožerský (1555 – 1615) vydal *Žalmy někteří v písne české na způsob veršů latinských v nově uvedeni a vydání* (1606), v ktorých parafrázoval desať žalmov.²²

Maďarské vydanie žalmov súvisí so vznikom maďarskej tlačenej kultúry. Prvý maďarský preklad biblie²³ bol tlačený v abovskej obci Vizsoly medzi 18.

¹⁹ Zaujímavosťou kalvínskych tlačí nie je len vyznačovanie kvantity, ale aj maďarský zložkový pravopis. Popis pravopisu vysvetľuje R. Brtáň (*Z minulosti slovenských kalvínov*, s. 12), ale podrobnejšie sa ním zaoberá P. Király v práci *A keletszlovák nyelvjárás nyomtattott emlékei*. V práci sa uvádza, že používanie maďarského pravopisu nie je ničím neobvyklým, lebo ho používali „nielen zemplínski Slováci, ale aj Chorváti a sedmohradskí Rumuni, že maďarským pravopisom vydali v Trnave bibliu pre Chorvátov a že aj prvá kniha pre uhorských Slovincov bola vytlačená maďarským pravopisom“ (citované podľa: Švagrovský, Štefan: *Zemplínske kalvínske tlače*, s. 31).

²⁰ Vokoun, Jaroslav: *Luther – finále středověké zbožnosti*. Praha : Karmelitánské nakladatelství, 2017, s. 26, 40–41.

²¹ Psalterz Dawidow. Przekładania Jana Kochanowskiego. W Krakowie w Drukarni Łazarzowey, 1579.

²² Kolektív: *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2005, s. 80, 487–488; *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Mišianik, Ján (ed.). Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 254–298.

²³ Szent Biblia az az: Istennec ő eswy Testamentvmanac prophétác es apostoloc által megíratott szent könyuei. Magyar nyelwre fordíttattott egészlen és wíjonnán, Az Istennec Magyarországbán való Anya szent Egházánac épülésére. Visolban. Nyomtatattott Mantskovitt Balint által. MDXC. Bódog aszszony hauánac 10. napián.

februárom 1589 a 20. júliom 1590; ďalšie vydanie Svätého písma v maďarčine vyšlo v Hanoveri v roku 1608.²⁴ V tom istom roku boli v maďarčine vydané ako samostatná tlač aj žalmy;²⁵ ich ďalšie vydanie vyšlo v roku 1612.²⁶ Existoval tzv. francúzsky spôsob spievania žalmov,²⁷ ktorý ovplyvnil Maďarov, aj keď s istými odlišnosťami.²⁸ Značky tohto nápevu sa neskôr dostali aj do slovenského vydania. Je známych päť kníh, ktoré boli v prostredí slovensky rozprávajúcich

kalvínov stredného Zemplína preložené do slovenčiny, a to v tomto poradí: malý katechizmus (1750),²⁹ žaltár (1752),³⁰ spevník (1752),³¹ modlitebník (1758),³² agenda (1758).³³

²⁴ Szent Biblia az az: Istennek ó esuy Testamentomanac prophetac es apastoloc által megiratott szent könyvei. Magyar nyelvre fordítatott egészszen, az Istennek Magyarorszagban valo anya szent, Egyházának épülésére. Caroli Caspar Elöljárbeszédével. Ez masodic kinyomtatata igazgattanébol megis jobbitotta Szenci Molnar Albert. Hanoviaban. Nyomtatottat Halbejus janos által, Levinus Hulszius örökösmecc költségével. MDCVIII esztendőben.

²⁵ Szent Davidnac soltari, az Franciai notaknac es verseknek módgyokra Magiar versekre forditattac és rendeltettec. Az Szenci Molnar Albert áldat. Hanoviaban. Nyomtatottat 1608 esztendőbe; SZENCI MOLNÁR ALBERT: Psalterium Ungaricum. SZENT DAVID KIRALYNAC ES PROPHETANAC SZAZ ötven SOLTARI az FRANCIAI notáknac és verseknek módgyokra most úyonnan Magyar versekre forditattac es rendeltettec, AZ Szenci MOLNAR ALBERT által. MDCVII. HERBORNABAN Nyomtatottat Hollos Christof által. On-line: <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/eloszo/12/12.html> (2017-10-01).

²⁶ Psalmi Davidis metrorhythmicí ad Ambrosij Lobwafferi melodias con, cmnatr. Apvd P(s)altenivm N Francovrto venales MDCXII.

²⁷ Psalmorvm Davidis Paraphrasis poetica Georgii Bvchanani Scoti: Argumentis ac melodiis explicata atque illustrata. Operâ & studio Nathanis Chytraei. Herbornae Nassoviorum. 1619.

²⁸ Monok, István – Hapák, József: A Bibliás Rákócziak. [Budapest] : Kossuth kiadó, 2006, s. 43.

²⁹ MALI CATECHISMUS. Tojesz: Véri KRESZTÁNSZKEJ GRUNTÓVNICH TSELENKÓV zaloseni FUNDAMENT. Chtori: Z Velyikoho CATECHISMUSa pervéráz u jeziku BELGYITZKÉM kráduťskim szlovom víbráni i vidáni: Potom z toho na uharszki preprovadzeni: A z nyoho na nas jezik Szlovenszki obrátzeni, k podobnomu tsvitsenu u vére szlabích a Malýtských prave prirovnáni i accomodováni. V DEBRETZENYE, Druk: MARGITAI JÁNOS, V Roku 1750, 24 s.

³⁰ Svetoho Dávida Králya a Proroka szto i pedzesatz 'soltári. Chtoré: Vedlya Nót Frantzúzkích z Uharszkoho na SZLOVENSZKI jazik szú prelošené, a vernim BOSIM szlusebnyikom k duchovnomu usitku zhotovené. A teraz; pervi ráz vidané. V DEBRETZINYE, Vitlatsil MARGITAI JÁNOS. V Roku 1752, 2 + 356 + 13 s.

³¹ HLAS POBOSNOHO SPÉVÁNYA. To jeszt: PÉS NYE KRESZTÁNSZKE na Rotsné SVJÁTKI, i k jinsím Svetim Prilesitoszem szporádane. Chtore: Z UHARSZKOHO Jaziku na SZLOVENSZKI prelosil S. A. V DEBRETZINYE, Vitlatsil MARGITAI JÁNOS. V Roku 1752, 2 + 135 + 5 s.

³² RADOSZTZ SERTZA POBOSNOHO. To Jeszt: MODLITBI RANNÉ a VETSERNE, a jeden TÍDZENY, i jinsích málo, v chtorích pobosni Tšlovek z duchovnú radosztzu szlúsi BOHU vetsnomu. Chtoré: Jeden z Reformáťzkích Kazatelov, z UHARSZKOHO na SZLOVENSZKI jazik prelosil, a tés i od inud zebrał, a sz pomotzu verních Uhrov a Szlovákov, k szláve Boszkej vitlatsitz dal. V DEBRETZÉNYE, Vitlatsil KÁLLAI GERGELY. V Roku 1758, 98 + 3 s.

³³ AGENDA ECCLESIA RUM REFORMATARUM. To Jeszt: SZPRAVA JAKBI SE MALO V EKLEZIJICH REFORMATKÍCH Krisztzitz, Kristusovu Vetseru viszluhovatz, Novich Manselov prisahatz, Tich chtori prepítuju Eccleziu Rozhresovatz. Chtorú: V UHARSZKEM Jaziku zhotovil Dvojej szťzi hodní Pán ZOVÁNYI GYÓRGY, Superintendent. Z chtoroho na SZLOVENSZKO prelosil, jeden Kazatel Szlovenszki HELVETZSKÚ CONFESSIU viznavájúťzi. [V DEBRETZÉNYE. V Roku 1758], 2 + 34 s.

Preklad kalvínskeho Žaltára z roku 1752 je prebásnený, čo si doteraz nevšimol ani jeden z bádateľov, ktorí sa zaoberali prekladom kalvínskeho žaltára, vychádzajú z dôsledného dodržiavania metriky a rýmu. Na margo kalvínskeho žaltára treba tiež povedať, že má pôvodné židovské poradie a číslovanie jednotlivých žalmov. Prebásnené preklady žalmov pozostávajú z niekoľkých strof, ktoré zvyčajne obsahujú 5 až 6 veršov. Takéto prebásnené strofy zahŕňajú jeden, dva alebo tri, málokedy viac veršov sémanticky porovnateľných s Vulgátou, cirkevnoslovanským prekladom biblie, alebo s ostatnými kanonizovanými prekladmi. Rýmovanie jednotlivých strof vychádza zo štruktúry striedavého, obkročného, najčastejšie však združeného rýmu. Vo verši je vo väčšine prípadov presný počet slabík. Časté sú významové veršové presahy, čo svedčí o podriadení sémantiky veršov ich poetickej štruktúre. Takto preložený text si vyžiadala veľa námahy, no tá bola určená pre bohoslužbu. Ako evokuje aj pôvodný názov Žaltára, žalmy sa spievali pri bohoslužbe.

Kalvínska cirkev bola v 18. storočí na vrchole rozkvetu a priťahovala nielen rímskokatolíkov, ale aj uniátov. Práve jeden z prekladateľov kalvínskych bohoslužobných kníh je Andrej Špácai (Spáczej) (? – 1766),³⁴ ktorý bol pôvodne uniatskym presbyterom a apostatoval/konvertoval ku kalvínom. Špácai pôsobil v Malčiciach ako kalvínsky kazateľ, ktorý bol vyskúšaný z „nevyhnutných vecí“ 27. júna 1749 v Užhorode jágerským biskupom Františkom Barkóciom. Tento kazateľ odišiel od rusnákov (*minister calvinicola Andreas Spáczej ... qvi ex Rutheno apostatasse*). Podľa biskupových informácií sa povrávalo, že krstil, sobášil a pochovával aj luteránov aj katolíkov.³⁵ Špácai spolu so zemepánom laikom Andrejom Rákocim (Rákóczy), ktorý v čase vizitácie žil v Rakovci nad Ondavou a opravoval kalvínsky kostol, mali podiel na preklade bohoslužobných a biblických textov do východoslovenského nárečia. Doteraz sa pôvod Andreja Špácaiho predpokladal na západnom Slovensku, ale Barkóciho vizitácia zanechala mimoriadne vzácnu poznámku, na základe ktorej možno s istotou konštatovať, že pochádzal z východného Slovenska, poznal miestne konfesie, jazyky a robil toto prostredie kultúrnejším. Možno predpokladať, že zrodenie takej intelektuálnej osobnosti, ktorá musela vzdorovať povesti apostatu, predpokladá istú kultúrnu úroveň. Špácai mal zrejme svoju rodinu, preto sa rozhodol odísť z uniatskeho prostredia, ktoré mu neumožnilo ďalší rozvoj svojich schopností, ku kalvínom, kde našiel podporu predovšetkým niektorých zemepánov. Tretím spoluautorom slovenských kníh pre kalvínske zbory bol kazateľ z Bánoviec nad Ondavou Juraj Jeseni.³⁶ Ak zväžeme, že východoslovenské Žalmy s ďalšími knihami boli vydané ešte pred Bernolákovou kodifikáciou spisovnej slovenčiny (pred 1787), tak tento výcho-

³⁴ Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990) V. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 491-492.

³⁵ AACass, KV, Horný Zemplín, 1749, s. 41.

³⁶ AACass, KV, Horný Zemplín, 1749, s. 29.

³⁷ Pišút, Milan – Rosenbaum, Karol – Kochol, Viktor: Literatúra národného obrozenia. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960, s. 167.

doslovenský počin je prvým (aj keď nie takto zamýšľaným) pokusom o kodifikáciu slovenského jazyka, ktorý za taký uznával aj Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861).³⁷

Národnouvedomovací vývoj prebiehal aj na východnom Slovensku, hoci nešlo o priamo organizovaný pohyb. Možno však konštatovať, že v čase, keď sa autori kamaldulského prekladu snažili uviesť do jazykového povedomia prvý slovenský preklad Písma, a tak povýšiť slovenčinu na úroveň kultivovaného kultúrneho jazyka, na východnom Slovensku už existoval Žaltár v zemplínskom nárečí a v rokoch 1752 – 1758 vyšlo dovedna päť slovenských prekladov pre zemplínskych kalvínskych veriacich. Na tomto základe možno uvažovať o snahách vytvoriť jazykovú normu kultivovaného slovenského jazyka už v polovici 18. storočia. Slovenské kalvínske zbory dominantne existovali v Zemplínskej stolici, ale k nim treba pripočítať aj niekoľko zborov v susednej Abovskej stolici, kde sa Žaltár a ostatné bohoslužobné knihy rovnako používali. Zemplín sa tak ukazuje v 18. storočí, a zrejme to možno povedať aj o 17. storočí, ako dominantný región.

Na druhej strane katolíci zavádzali modlitbu ruženca, ktorý bol tzv. žaltárom pre laikov. Vo farnosti Zborov vtedajší farár Tomáš Stragovič s veľkým nadšením a optimizmom napísal do konceptu vizitácie pre jágerského biskupa Františka Barkóciho správu o fungujúcom miestnom ružencovom bratstve; v tomto období to bolo jediné takého bratstvo na východe Slovenska. Vizitácia hovorí, že Bratstvo najsvätejšieho ruženca Preblahoslavenej Panny Márie („Confraternitas SS. Rosarii B. M. V.“) založila grófka Alžbeta Rákociová (1655 – 1707), dcéra Ladislava Rákociho (1633 – 1664).³⁸ Okrem toho vyšla pre chrám niekoľko kazúl.³⁹ Bratstvo schválil dominikánsky generálny magister Anton Cloche v Ríme 6. mája 1691 a potvrdil ho jágerský biskup Juraj Feneši (Feneisý) 30. júla 1691, keď mu bola predložená bula od rímskeho predstaveného dominikánov. Bratstvo sa malo modliť ruženec, a to týždenne 15 anjelských pozdravení (Zdravasov) a 15 modlitieb Pána (Otčenášov) ako náhradu za 15 Dávidových žalmov, a to kolektívne alebo súkromne, a túto modlitbu mohli sa modliť muži i ženy.⁴⁰ Mimo-

³⁸ Porov. Monok, István – Hapák, József: *A Bibliás Rákócziak*, s. 16.

³⁹ Zborov. Dejiny obce a makovického panstva. Lukáč, Gabriel – Adam, Ján (eds.). Zborov : Obecný úrad Zborov, 2005, s. 78.

⁴⁰ Dnes je modlitba ruženca všeobecne známa a samozrejماً. Podrobný popis praxe ružencového bratstva v koncepte od farára svedčí nielen o tom, že modlitba bola novinkou, ktorá nebola všeobecne rozšírená, farár zrejme predpokladal, že ani biskupski úradníci ju nemusia dobre poznať. Princíp modlitby bol súčasne teologicky dôkladne zdôvodnený aj veriacim ako náhrada za žalmy. Bohu zasvätené osoby sa modlili breviár (liturgiu hodín na posvätenie času), čiže sa pomodlili všetkých 150 žalmov za jeden týždeň. Veriaci laici modlitbou ruženca analogicky konali to isté modlitbou ruženca.

Rákociovci na svojich panstvách zakladali ružencové bratstvá a rozširovali žaltáre, dokonca vydali aj publikácie o Dávidových žalmoch. V tomto kontexte možno rozumieť iniciatívu kalvínskej cirkvi na konci 17. a v 18. storočí, keď rozširovala Dávidove žalmy v maďarskom a slovenskom jazyku, ktoré boli preložené tak, aby mali poetickú hodnotu (princíp prekladu zodpovedal dobovým požiadavkám, aby sa podobali antickej poézii, aby boli dodržané prízvukné a neprízvukné slabiky) sa dali spievať (spev si vyžaduje pamäť a si všetky slabiky, a preto sa text nedeformuje zabudnutím, ale zachová si integritu). V tomto kontexte sa kalvíni snažili vyvážiť silný rekatolizačný vplyv šíriacej sa modlitby ruženca a ružencových bratstiev.

riadne štedré a plnomocné odpustky pre ružencové bratrstvá ustanovili niekoľkí pápeži, ako ich vymenoval zborovský farár: Pius V. (1566 – 1572), Inocent VIII. (1484 – 1492), Klement VII. (1523 – 1534) a Gregor XIII. (1572 – 1585).

Modlitba ruženca vznikala postupne a svoju súčasnú podobu nadobudla v 16. storočí, no predchádzal jej dlhodobý vývoj. V 7. storočí sa u írsko-škótskych mníchov objavila prax vytvorenia žaltárového pendanta pre veriacich laikov. Mnisi sa denne modlili 150 žalmov a tento princíp chceli preniesť i na laikov, no nie odriekaním všetkých žalmov, ale 150 opakujúcich sa krátkych modlitieb, najčastejšie Otčenášov („Qui non potest psallere, debet patere“ = Kto nemôže odriekať žalmy, nech sa modlí Otčenáše⁴¹). Od 8. storočia bola táto náhrada záväzná pre negramotných mníchov. Už od čias otcov púšte existovali modlitebné pomôcky na uľahčenie počítania (koráliky, kamienky alebo uzlíky v potrebnom počte na šnúrke), ktoré sa začalo využívať aj v Írsku. Tu sa vyvinul zvyk rozdeliť modlitbu na tri časti po 50 modlitbách. V tom istom storočí v západnej Európe sa na rovnakom princípe objavuje prax modlenia Zdravasov, ale všeobecne známym sa stal až v 11. storočí. V Nizozemsku a Nemecku sa v 13. storočí rozšírili mariánske žaltáre: odriekalo sa 50 až 150 Zdravasov, ktoré boli prelínané citátmi z biblie alebo žalmami, ktoré sa vzťahovali na život Márie a Krista. Texty boli štylizované tak, aby ich bolo možné spievať, čo bola podstata mnišskej liturgie. Ak sa odriekali len Zdravasy, pri modlitbe sa zvykli mariánske sochy ozdobovať venčekom z kvetov. Ak sa modlilo 150-krát Ave Maria, nazývala sa takáto modlitba korunkou, ak to bolo 50-krát, ujal sa názov malý venček („petit chapeau“); nizozemské begyne vedené dominikánmi používali názvy: ružová záhrada a ružový vienok/veniec (nem. *Rosenkrantz*), ale ešte nie ruženec (až k roku 1328 je doložený názov *Rosarius*). Mariánske žaltáre sa tak stali rozjímavou biblickou modlitbou. Cisterciiti vytvorili 15 častí meditácie, ktoré vytvárali tri skupiny tajomstiev ruženca po piatich tajomstvách. Najvýraznejší podiel na rozšírení ruženca mal podľa dominikánskej tradície sv. Dominik Guzman (1172 – 1221). Pozorovateľný vzrast Mariánskeho kultu nastal neskôr vďaka mystičke sv. Brigite Švédskej (1303 – 1373), ktorá sa ho modlila podobne, ako je to zvykom dnes, ale vývoj modlitby ešte nebol ukončený. Ružencové bratrstvá sa rozšírili pôsobením dominikánov. V roku 1464 bretónsky dominikán Alan de Rupe († 1475) reformoval niektoré bratrstvá a vznik modlitby ruženca pripisoval priamo Božej Matke. Podnetom mu bolo zjavenie Panny Márie v Douai v roku 1461/2, v ktorom dostal vnuknutie, aby bratrstvá neboli len lokálnym bratstvom, ale univerzálnym. Členovia mali každodenne odriekať 150-krát Ave Maria, čo mala byť náhrada stopäťdesiatich Dávidových žalmov. Takýto mariánsky žaltár bol pre laikov priveľmi náročný, preto Alan de Rupe pridal rozjímania o tajomstvách zo života Krista a Panny Márie. Okolo roku 1400 vznikol kamenný reliéf Posledného súdu nad severným portálom košického chrámu sv. Alžbety, na ktorom jedna zo spasených duší drží v rukách ru-

⁴¹ Encyklopedia Katolicka XVII. Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2012, stĺp. 478.

ženec, čo dokazuje, že táto modlitba bola na východe Slovenska známa už na konci 14. storočia.⁴² V roku 1470 bolo mariánske bratstvo v Douai prevzaté holandskou kongregáciou dominikánov, aby malo účasť na jej duchovných dobrodeniach. Po Alanovej smrti šíril bratstvá dominikánsky prior J. Sprenger OP (1436/8 – 1495) v Kolíne nad Rýnom. Zaviedol týždňovú recitáciu mariánskeho žaltára. Toto bratstvo dostalo od pápeža Sixta IV. (1471 – 1484) schválenie bulou *Pastoris aeterni* 30. októbra 1478 a 18. mája 1479 odporučil modlitbu mariánskeho žaltára.⁴³

V 11. a 12. storočí sa formulovala náuka o očistci a modlitba ruženca sa stala silnou duchovnou zbraňou na vyslobodzovanie trpiacich duší. Išlo o súčasť obnovy cirkvi, ktorá spočívala predovšetkým v novej duchovnej atmosfére. Od druhej polovice 12. storočia výrazný podiel na spiritualite kanonizovaných svätých má mariánska zbožnosť a jej významným propagátorom bol sv. Bernard z Clairvaux (1090 – 1153).⁴⁴

Prvý známy sviatok svätého ruženca sa slávil v Španielsku v roku 1547 na tretiu aprílovú nedeľu. Sviatok bol spočiatku slávený ako sviatok jednoty cirkvi rozdelenej dvoj pápežstvom; už v 13. storočí sa na počesť PM v tento deň modlil ruženec. Modlitbu ruženca ako ju poznáme dnes, potvrdil v roku 1568 pápež Pius V. (1566 – 1572) v breve *Consueverunt Romani Pontifices* (prvý oficiálny pápežský dokument o ruženci). Tento sviatok splynul za pápeža Pia V. a vydání buly *Salvatoris Domini* v roku 1572 na pamiatku víťazstva kresťanských vojsk nad mohamedánskou tureckou flotilou pri Lepante (7. 10. 1571) so sviatkom Víťaznej Panny Márie, pretože víťazstvo kresťanov bolo pripisované vyslyšanej modlitbe ruženca, čo pápež chápal ako Božie znamenie o mimoriadnej duchovnej sile a účinnosti modlitby, ktorú sám reformoval. Tento sviatok pápež Gregor XIII. (1572 – 1585) premenoval na sviatok Svätého ruženca a dovolil ho sláviť v tých kostoloch, kde mali kaplnku alebo oltár Ružencovej Panny Márie. Po ďalšom víťazstve nad Turkami pri Belehrade (Petrovaradíne) pápež Klement XI. (1700 – 1721) v roku 1716 sviatok preložil z 5. augusta na prvú októbrovú nedeľu a rozšíril ho na celú cirkev; sviatok sa slávil v prvú nedeľu októbra.⁴⁵ Od polovice 18. storočia sa modlitba ruženca stávala všeobecne obľúbenou.⁴⁶ Pápež Pius X. (1903 – 1914) v roku 1913 preniesol slávenie sviatku na 7. októbra. Pápež Ján XXIII. (1958 – 1963) v roku 1960 názov sviatku

⁴² Porov. Zubko, Peter: Kult Svätej krvi v Košiciach. Rozprávanie o stratených stredovekých relikviách. Košice : Viliam Ščavnický, 2013.

⁴³ Laszczak, Mirosław: Historia różańca. Kraków : Wydawnictwo WAM, 2006, s. 44-48, 60-62, 78-80, 87-94, 99-100, 126-131; Patáková, Hana: Bratrstvie ke cti Božie. Poznámky ke kultovni činnosti bratstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha : KLP, 2000, s. 24-25.

⁴⁴ Laszczak, Mirosław: Historia różańca, s. 59-60, 67, 69.

⁴⁵ Nábožné Výlevy. Kniha modlitebná, poučná, obradná a spevácka pre katolíckeho kresťana duchovného tak jako svetského, každého stavu, veku a obojého pohlavia, k upotrebovaniu v kostole i doma. Spísal † Andrej Radlinský, farár kútsky, doktor filozofie, cenzor diecesánsky, a arkas rímský. Dvanáste opravené vydanie. Trnava: Spolok sv. Adalberta (Vojtecha), 1906, s. 722-723.

⁴⁶ Medek, Václav: Cesta české a moravské církve staletími. Praha: Česká katolická charita, 1982, s. 231.

zmenil na sviatok Ružencovej Panny Márie.⁴⁷ Neskôr do vývoja ruženca zasiahli až pápeži Lev XIII. (1878 – 1903) a sv. Ján Pavol II. (1978 – 2005).⁴⁸

Ruženec bol v 18. storočí modlitbou tvorenou 150 Zdravsmi. Mariánska antifóna Ave Maria (Zdravas Mária) má dve časti, biblickú modlitbu chvály a prosbu cirkvi. Prvý diel sa skladá z dvoch citátov z Evanjelia podľa Lukáša, ktorými Máriu pozdravil anjel Gabriel pri zvestovaní v Nazarete (*Lk* 1,28: „Ave [Maria], gratia plena, Dominus tecum“) a Alžbeta pri návšteve v Ain Karim (*Lk* 1,42: „benedicta tu inter mulieribus et benedictus fructus ventris tui“). V tejto forme sa antifóna modlievala v 9. storočí v liturgii a v 11. storočí zľudovela. V 13. storočí pribudlo do modlitby meno „Jesus Christus“, ktoré bolo v 14. storočí skrátené na „Christus“. Druhý diel modlitby sa objavuje v 15. storočí, jej prvá časť sa zrejme inšpirovala litániami („Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis peccatoribus“) a druhá pochádza asi z kázni mendikantov („nunc et in hora mortis nostrae. Amen.“).⁴⁹

Ruženec ako laický žaltár bol mimoriadnou duchovnou zbraňou, ktorá sa postupne rozširovala po celej Jágerskej diecéze. Prirodzene sa širila medzi katolikmi. Jej protiváhou na kalvínskej strane mohol byť iba biblický žaltár. Aby sa zabránilo reálnym konverziám od kalvínov ku katolíkom, jedným zo spôsobov bolo prehĺbenie a sprístupnenie kalvínskej liturgie do reči Slovákov, ktorí tieto knihy v slovenčine nemali, používali sa len maďarské texty.

V roku 1752 vydala kalvínska cirkev pre potreby slovensky hovoriacich zborov knihu Žalmov. Bol to preklad z maďarského jazyka, ktorý bol preložený do slovenského jazyka, konkrétne do zemplínskeho dialektu. Celý preklad bol prebásnený a zveršovaný, pri bohoslužbách bol spievaný. Ide o prvú biblickú knihu v slovenčine, ktorá vyšla tlačou. Príčinou prekladu nebolo pestovanie slovenského nacionalizmu, ale úpadok slovenských kalvínskych zborov, ktoré prechádzali ku katolíkom. Katolíci v rámci rekatolizácie rozširovali ružencové bratstvá a modlitbu svätého ruženca, ktorá bola laickou náhradou 150 biblických žalmov. Kalvíni sa rozhodli pre šírenie klasických biblických žalmov. Medzi obidvoma cirkvami existovala zdravá duchovná rivalita. Podľa zachovaných prameňov slovenských kalvínskych zborov bola najmenej polovica z celkového počtu, ale pravdepodobne ich bolo oveľa viac. To bol ďalší dôvod pre vznik slovenského prekladu žalmov. Jedným z prekladateľov a básnikov bol Andrej Špácai, ktorý bol pôvodne uniatsky presbyterom, ktorý konvertoval ku kalvínom. Autorovi článku sa podarilo zistiť, že pochádzal z východného Slovenska, preto dokonale poznal miestny slovenský jazyk, do ktorého preložil aj ďalšie kalvínske bohoslužobné knihy.

⁴⁷ Nábožné Výlevy. Malý, Vincent a kol. (zost.). Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2009, s. 1346.

⁴⁸ Encyklopédia Katolícka XVII, stĺp. 479-480.

⁴⁹ Malina, Bedřich: Dějiny římského breviáře II. Praha : Vyšehrad, 1939, s. 187-188; Pacomio, Luciano – Vanetti, Pietro: Malý biblický atlas. Historie, geografie a archeologie bible. Praha : Portál, 1992, s. 51.

Róbert Lapko (ed.)

Martin Luther po päťsto rokoch

Vydavatelja: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

Slovenský komitét slavistov

Centrum pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta

Prvé vydanie.

Miesto vydania: Bratislava

Rok vydania: 2018

Počet strán: 87

Návrh obálky: Matúš Imrich SSL

Publikácia patrí k výsledkom riešenia projektu

APVV-16-0514: Terminologické diskurzy a špecifiká

biblických jazykov vzhľadom na preklady Biblie do slovenčiny.

Pre Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov
a Centrum pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta vydala
VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava.

ISBN 978-80-89489-35-0

EAN 9788089489350

V edícii Centra pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta doteraz vyšli:

1. Amoris laetitia - Očami teológov. Róbert Lapko (ed.). 2017
2. Lingua Latina Biblica. Vysokoškolská učebnica biblickej latinčiny. Anabela Katreničová, Róbert Lapko. 2017

